

๒๙๔.๓๐๑๓

๒๕๕๕ ๒

๘.๓

บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๕๐๕

ปริญญาโท

ของ

นาฏนภา บัณฑิต

๑๓ ก.ย. ๒๕๓๖

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์

มีนาคม ๒๕๓๖

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

185807

คณะกรรมการควบคุมและคณะกรรมการสอบได้พิจารณาปริญญาโทฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษา มหามัถิต วิชาเอก
ประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

คณะกรรมการควบคุม

..... ประธาน

(รศ.ณรงค์ พ่วงพิศ)
..... กรรมการ

(ดร.วงเดือน นาราสัจจ์)

คณะกรรมการสอบ

..... ประธาน

(รศ.ณรงค์ พ่วงพิศ)
..... กรรมการ

(ดร.วงเดือน นาราสัจจ์)
..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รศ.ถนอม อานามวัฒน์)

บัณฑิตวิทยาลัยอนุมัติให้รับปริญญาโทฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหามัถิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(ศ.ดร.สมพร บัวทอง)

วัน: ๕ เดือน: สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๖

ประกาศจุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเรียบร้อยลงได้ด้วยความกรุณาอย่างสูงของรองศาสตราจารย์
ณรงค์ พ่วงพิศ และดร. วงเดือน นาราสัจจ์ ที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือและให้คำแนะนำ
ปรึกษาด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างดียิ่ง ตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยได้จัดทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้
ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ถนอม อานามวัฒน์ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่ให้ความกรุณารับเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม

ขอกราบขอบพระคุณพระและเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักวิทยบริการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ห้องสมุดวัดบวรนิเวศ ห้องสมุดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่กรุณาให้ข้อมูลต่าง ๆ เพื่อการวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์เปี่ยม ศรีมิตรานนท์ อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนพลับพลาชัย
พิทยาคม คณะครู-อาจารย์โรงเรียนพลับพลาชัยพิทยาคม ที่กรุณาให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจ
ในการทำปริญญานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณ คุณทิพย์วรรณ หอมกระหลบ คุณสุทิน สมองคัน คุณประดิษฐ์ นวลแก้ว
คุณสมศักดิ์ มหาทรัพย์สกุล และพี่น้องลิตปริญญารุ่น 31 ทุกคน ที่กรุณาให้ความช่วยเหลือและให้
กำลังใจด้วยดีมาตลอด และขอกราบขอบพระคุณ คุณวรรณรัตน์ บรรจงเขียน ที่คอยช่วยเหลือด้าน
การพิมพ์ตลอดจนให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยอย่างยิ่ง

ท้ายที่สุดขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อยอด และคุณแม่เตียง บัจจังคะโต คุณลุงสมเกียรติ
และคุณป้ากาญจนา สุวรรณภูมิ ตลอดจนญาติพี่น้องและหลาน ๆ ในครอบครัว ที่กรุณาให้กำลังใจ
แก่ผู้เขียนจนปริญญานิพนธ์สำเร็จลงด้วยดี

คุณค่าของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ 'ขอมอบทดแทนคุณบิดามารดาที่คอยให้ความรักและห่วงใย
และความเอาใจใส่เป็นอย่างดียิ่ง

นาฏนาภา บัจจังคะโต

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	1
จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	9
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	9
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	10
สมมติฐานของการศึกษาค้นคว้า	10
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	11
แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ	11
 1 ความสำคัญของพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435	 13
พุทธศาสนากับความสัมพันธ์ทางสังคมในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435 ...	13
บทบาทของรัฐบาลในการประสานความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลส่วนกลางกับ	
ส่วนภูมิภาคในหัวเมืองอีสานโดยอาศัยสถาบันศาสนา ก่อน พ.ศ. 2435 ..	24
 2 สภาพการเมืองและสังคมในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435	 33
ปัญหาด้านการเมือง	33
ปัญหาด้านเศรษฐกิจ	47
ปัญหาด้านสังคม	49
 3 บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ	
ระหว่าง พ.ศ. 2435-2505	54
บทบาททางด้านการศึกษา	54
บทบาทในการเผยแพร่วัฒนธรรม	70
บทบาทในการพัฒนาชุมชน	80

บทที่	หน้า
4 ผลกระทบจากการที่คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเข้าไปสนับสนุนนโยบายการปกครอง ของรัฐ พ.ศ. 2435-2505	92
ด้านการเมือง	92
ด้านเศรษฐกิจ	99
ด้านสังคม	103
5 บทสรุป	107
บรรณานุกรม	111
ภาคผนวก	123
ประวัติย่อผู้วิจัย	130

บทนำ

ประชาชนในหัวเมืองอีสาน¹ในช่วงก่อนพ.ศ. 2435 ได้รับอิทธิพลการนับถือพุทธศาสนา จากอาณาจักรล้านช้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวียงจันทน์²โดยผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นความเชื่อก่อนที่พุทธศาสนาลัทธิหินยานจะแพร่ขยายเข้ามาในล้านช้าง³ ชาวอีสานได้นับถือพุทธศาสนา ที่ผสมผสานกับคติความเชื่อของชาวบ้าน ส่วนพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานขณะนั้นหย่อนต่อระเบียบวินัย ทางศาสนามาก มีความประพฤติเช่นเดียวกับชาวบ้าน เช่น มีการแข่งเรือ ท้าช้างไฟ เล่นว่าว เลี้ยงม้า เป็นต้น⁴ นับเป็นพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับเพศบรรพชิต จึงเป็นจุดที่ท้าวหัวเมืองบาล สนับสนุนให้พุทธศาสนาธรรมยุติกนิกาย⁵ ซึ่งเน้นเรื่องระเบียบวินัยเข้ามาตั้งมั่น การที่พระสงฆ์ ธรรมยุติกนิกายมีความใกล้ชิดกับทางราชสำนักที่กรุงเทพฯ ท้าให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายสามารถ ตอบสนองนโยบายของรัฐได้เร็วกว่าพระสงฆ์พื้นเมืองที่เป็นมหานิกายในระยะเริ่มแรกของการปฏิรูป การปกครองแผ่นดินในหัวเมืองอีสาน แต่ในระยะเวลาต่อมาพระสงฆ์ทั้งสองนิกายต่างก็มีส่วนช่วย สนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐบาลควบคู่กันมาตลอด

¹หัวเมืองในอีสานในที่นี้หมายถึง บริเวณภาคอีสาน 17 จังหวัดในปัจจุบันและรวมถึง บริเวณที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของไทยด้วยคือ นครจำปาศักดิ์

²กิติรัตน สิทินนท์. "พระสงฆ์อีสานเข้ากรุงเทพฯ สมัยแรก ๆ," ศิลปวัฒนธรรม. 12 (9) : 112 - 119 กรกฎาคม 2534.

³วิโรจน์ หีนแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานลุ่มน้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325- 2443. 2529 หน้า 43.

⁴พระพรหมมุนี (ดิลก สุขุม). ตำนานวัดสุทัศนาราม. 2479. หน้า 41.

⁵แปลว่า ผู้ประกอบด้วยธรรมหรือมุ่งตามธรรมเป็นคณะสงฆ์ที่ไม่ขึ้นกับการปกครอง คณะสงฆ์เดิม (ดูรายละเอียดใน แถลงการณ์คณะสงฆ์. เล่ม 2, 2457. หน้า 14.)

นับตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินครั้งใหญ่ พ.ศ. 2435 คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐบาลมาโดยตลอด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากปัจจัย 3 ประการ คือ

ประการแรก การคำนึงนโยบายรวมชาติของรัฐบาล ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ได้ทรงประสานผลประโยชน์ระหว่างอาณาจักรและศาสนจักร¹ ทำให้คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเข้าไปสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐบาลโดยตรง เนื่องจากรัฐบาลต้องการอาศัยคณะสงฆ์เป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างหัวเมืองในอีสานกับศูนย์กลางการปกครองที่กรุงเทพฯ คณะสงฆ์ที่ตอบรับนโยบายของรัฐได้ในช่วงระยะเวลานี้แรกคือ ธรรมยุติกนิกาย ภายหลังเมื่อรัฐบาลตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121² (พ.ศ. 2445) อิทธิพลของธรรมยุติกนิกายก็มากขึ้น ส่วนพระสงฆ์มหานิกายได้เกิดความรู้สึกลำบากใจ ได้รับความเป็นธรรมเท่าเทียมเสมอพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย จึงได้พยายามเรียกร้องความเป็นธรรมอยู่ตลอดเวลา แต่มีลักษณะไม่รุนแรง จนกระทั่งมาประสบผลสำเร็จเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484³ พระสงฆ์มหานิกายจึงได้เริ่มมีบทบาทมากขึ้นสามารถตอบสนองนโยบายการปกครองของรัฐบาลได้ทัดเทียมกับพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย นโยบายของรัฐบาลตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2535 จนถึง พ.ศ. 2505 โดยภาพรวมต้องการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างหัวเมืองในอีสานกับศูนย์กลางการปกครองที่กรุงเทพฯ มาโดยตลอด

¹โพธิ์พล มีกุล. เอกสารศาสนประวัติศาสตราจารย์ธรรมอีสาน. 2532. หน้า 202.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ. 16/2

พระราชบัญญัติการปกครองพระสงฆ์. 16 - 18 มิถุนายน ร.ศ. 121.

³"พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2484," ราชกิจจานุเบกษา.

เล่ม 58. ตอนที่ 72 วันที่ 17 ตุลาคม 2484. หน้า 1391.

ประการที่สอง คติความเชื่อและจารีตประเพณีของชาวอีสานมีความเชื่อผูกพันกับการนับถือ พุทธศาสนาแบบผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมคือ เรื่องลัทธิผีวิญญาณและพิธีกรรมจากศาสนาพราหมณ์ ร่วมด้วยเป็นการนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน¹ คือ มีความเชื่อเรื่องบุญกรรม นรกสวรรค์ ชาตินี้ ชาตินั้น การนับถือภูติผีรวม ทั้งประกอบพิธีต่าง ๆ ที่เป็นสิริมงคลแก่ตนเองและสมาชิกภายใน ครอบครัวตลอดจนนำเอาพิธีกรรมแบบศาสนาพราหมณ์เข้ามาปะปน²ได้ทำให้พุทธศาสนามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน พระสงฆ์มีบทบาทในการอบรมสั่งสอนทางด้านศีลธรรมและขณะเดียวกัน ก็เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาพร้อมกันไปด้วย การกระทำดังกล่าวได้ ทำให้พระสงฆ์ได้รับการยกย่องในสังคมว่า เป็นผู้นำทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้พระสงฆ์ ในหัวเมืองอีสานสามารถเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ประการสุดท้าย บทบาทของพระภิกษุบางรูปในหัวเมืองอีสานซึ่งประชาชนให้ความศรัทธา เลื่อมใส ทำให้พระภิกษุเหล่านั้นได้กลายเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของชาวอีสานประกอบกับชาวอีสาน มีค่านิยมที่ยกย่องคนที่มีความสามารถและได้รับการปลูกฝังให้เชื่อฟังคำสั่งของผู้มีคุณธรรมมาสังคม ลักษณะดังกล่าวได้เปิดโอกาสให้พระภิกษุเหล่านั้นมีความใกล้ชิดกับชาวบ้าน จนกระทั่งกลายเป็นผู้นำ ทางความคิดให้กับชาวอีสาน เช่น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท, มีอายุระหว่าง พ.ศ. 2398 - 2475)* สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (อ้วน ติสโส, มีอายุระหว่าง พ.ศ. 2410 - 2499)* และพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต (มีอายุระหว่าง พ.ศ. 2413 - 2492)* พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี, มีอายุระหว่าง พ.ศ. 2458-2534)** เป็นต้น โดยเฉพาะ สองรูปแรกซึ่งเป็นพระภิกษุที่ได้รับตำแหน่งสูงจากคณะสงฆ์ส่วนกลางให้ปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมือง

¹ พงษ์กร มีกุล. เล่มเดิม. หน้า 48 - 49.

*พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

**พระสงฆ์มหานิกาย

อีสาน นับเป็นพระภิกษุยุคแรก ๆ ของวงการสงฆ์อีสานที่ได้รับเกียรติอย่างสูง หากให้รัฐบาลสามารถอาศัยความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระภิกษุบางรูปเป็นกลไกในการกระชับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลและประชาชนในหัวเมืองให้มีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

จากปัจจัยที่กล่าวมา เป็นเครื่องส่งเสริมให้คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้เข้าไปมีบทบาทในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐบาลที่สำคัญคือ

ด้านการศึกษา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนให้ราษฎรได้รับการศึกษา เนื่องจากการศึกษาจะเป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศ และในขณะเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการอาศัยวัดเป็นโรงเรียนและการมีพระสงฆ์เป็นครู ซึ่งจะช่วยประหยัดงบประมาณ จึงทรงมอบหมายให้คณะสงฆ์ได้เป็นหลักในการจัดการศึกษาของชาติ¹ โดยที่ทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์ได้จัดการศึกษาอย่างมีระบบ คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาจะต้องมีความรู้ด้านหนังสือไทย วิชาเลขและความรู้ด้านสามัญอื่น ๆ² แก่นักเรียนในโรงเรียนที่คณะสงฆ์รับผิดชอบอยู่ ต่อมาบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานทางด้านการศึกษาลดลง เนื่องมาจากรัฐบาลสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464³ ทำให้การศึกษาได้เข้าระบบโรงเรียน ซึ่งดำเนินงานโดยฝ่ายจรรวาสานในระยะเวลาดังกล่าว

¹ วัลลภณ์ เวชุนเคราะห์. ระบบการเงินของสงฆ์. 2531. หน้า 23.

² อุษา ชัยโรจน์ชัย. การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ. 2432 - 2490. 2526. หน้า 191.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 2/9. พ.ร.บ. ประถมศึกษา. 2464.

ด้านการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ในช่วงที่จอมพลป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมวัฒนธรรมไทยและพยายามฟื้นฟู เรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมไทยและศาสนาพุทธ เพราะมองว่าวัฒนธรรมไทยคือวัฒนธรรมพุทธศาสนา¹ ดังนั้นคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานจึงต้องปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลอย่างเต็มที่ โดยการเทศน์อบรมสั่งสอนเรื่องจรรยาบรรณของคนไทย² และสอนให้มีการละเลิกความเชื่อที่งมงาย เช่น การนับถือภูติผีปิศาจ เป็นต้น เป็นการสร้างเสถียรภาพการปกครองให้แก่รัฐบาล

ด้านการพัฒนาชุมชน สมัยที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เข้ามาบริหารประเทศคมีนโยบายสนับสนุนสถาบันสงฆ์เข้าร่วมในการพัฒนาประเทศ เพื่อรัฐบาลจะได้อาศัยประโยชน์จากคณะสงฆ์ในการสร้างอำนาจทางการเมืองให้แก่พวกตน³ นโยบายของรัฐบาลได้ทำให้คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาด้านอาชีพ อนามัย การก่อสร้าง และอาคารวัตถุ เป็นต้น

ผลกระทบจากการที่คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้เข้ามามีส่วนในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐบาลระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ

ด้านการเมือง คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ได้มีส่วนช่วยประสานความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างประชาชนในหัวเมืองอีสานกับศูนย์กลางการปกครองที่กรุงเทพ ทำให้ชาวอีสานมีความผูกพัน

¹มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมไทย. 2533. หน้า 134.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.9/6. อนุศาสนาจารย์บรรยายอบรมศีลธรรม จังหวัดอุบลราชธานี. 2482.

³อริยา ลีมสุวัณณ์. บทบาทของพระภิกษุในการพัฒนาชุมชนชนบทไทย (พ.ศ. 2500 - 2520). 2526. หน้า 79.

และสำนักในความเป็นไทย¹ ตลอดจนให้ความสำคัญสนับสุนนนโยบายของรัฐบาลมากขึ้นเป็นลำดับ แต่จะมีพระสงฆ์บางกลุ่มที่เป็นส่วนย่อยเท่านั้นที่มีความเคลื่อนไหวในทางต่อต้านรัฐบาล แต่มีลักษณะที่ไม่ค่อยรุนแรงเท่าไรนัก เช่น การที่พระภิกษุบางรูปในเมืองยโสธรเข้าร่วมกับกบฏผีบุญ ระหว่าง พ.ศ. 2444 - 2445² เกิดจากความไม่เห็นด้วยกับการจัดการปกครองคณะสงฆ์ของพระญาณรักจิต (จันทร์ สิริจันโท)* หรือกรณีที่พระสงฆ์อีสานบางจังหวัดได้เข้าร่วมกับคณะปฏิสังขรณ์³ เพื่อเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และผลักดันพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 เป็นต้น

ด้านเศรษฐกิจ การจัดการศึกษาภายในวัดได้ทำให้พระสงฆ์สามารถสอนวิชาชีพผสมผสานกับวิชาสามัญให้แก่ผู้เรียนนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่างฝีมือต่าง ๆ และมีบางแห่งได้จัดการศึกษาแบบอาชีวะขึ้น เช่น ที่วัดสุปัฏนาราม คือ ตั้งโรงงานการช่าง โรงงานนี้

*ได้รับตำแหน่งเป็น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ในเวลาต่อมา

¹หมายถึง ผลรวมขององค์ประกอบ 4 อย่างที่แสดงลักษณะเด่นของคนไทยคือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และวัฒนธรรม

อ้างอิงมาจาก วีระ อัมพันสุข. ความเป็นไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3. 2526. หน้า 60.

²เดิม วิชาคัพพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 509 - 516.

³หมายถึง คณะสงฆ์ที่รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121

ดูรายละเอียดใน คณิงนิตย จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477 - 2484. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

โรงสีอีสานโรงงานชูชาติ"¹ เป็นต้น ได้ช่วยส่งเสริมอาชีพของผู้เรียนให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการขยายอาชีพอย่างกว้างขวาง เป็นการค้าอิสระซึ่งสอดคล้องกับทรัพยากรของท้องถิ่น นอกจากนี้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้เลือกพระสูตร² มาตีความมาให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจด้วย เช่น การซื้อขายนั้นคือ ซื้อสิ่งที่เขาทำไว้แล้วมีมูลค่าอย่างหนึ่ง ขายโดยมูลค่าอีกอย่างหนึ่งเพื่อการค้า³ ซึ่งเป็นการประกอบอาชีพโดยสุจริตถือเป็นการชอบทำทางการค้า นับว่าเป็นบุญอย่างหนึ่ง เป็นต้น ในระยะเวลาต่อมาพระสงฆ์ทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิกายได้เข้าไปมีส่วนช่วยชาวบ้านเกือบทุกลักษณะทางเศรษฐกิจในรูปของโครงการ เช่น โครงการส่งเสริมการเกษตร โครงการส่งเสริมอาชีพและโครงการอบรมวิชาชีพ⁴ ซึ่งเป็นโครงการที่ช่วยส่งเสริมให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มมากขึ้น

ด้านสังคม นับตั้งแต่ทางรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เป็นต้นมา ได้ทำให้พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้มีส่วนช่วยเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการนับถือพุทธศาสนาแบบใหม่ โดยอาศัยหลักเหตุผลมาให้เชื่อในสิ่งที่ไม่มีตัวตน การสั่งสอนพุทธศาสนาแบบใหม่ของพระภิกษุบางรูปได้รับความศรัทธาชาวอีสานอย่างสูง เช่น พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโร) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตต และพระอริยานุวัตร

¹สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโร อ้วน). ประวัติวัดสุปฏิหาราม. 2495. หน้า 91.

²ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. วรรณาพระสูตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2514.

³สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโร). "สอนโลก," ใน นิพนธ์ต่างเรื่องของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ติสสมหาเถระ. 2520. หน้า 168.

⁴สมบุรณ์ สุขสำราญ. การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา. 2530. หน้า 112.

(อารีย์ เชมจารี)¹ เป็นต้น นอกจากนี้พระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระ สายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มีส่วนช่วยทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนบางพื้นที่ เนื่องจากพระสงฆ์สายนี้ได้เข้าไปจำพรรษา หรือเดินธุดงค์เข้าไปบริเวณใด แล้วชาวบ้านจะตามไปปฏิบัติธรรมด้วย จนกระทั่งเกิดการขยายตัวของชุมชนออกไปจนเกิดเป็นหมู่บ้าน เช่น บ้านกุคปลาค้าว อำเภอสว่างแดนดิน หรือบ้านคงหม้อ อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น²

การศึกษามหาวิทยาลัยของคณะสงฆ์ทั่วเมืองอีสานเท่าที่ผ่านมา ได้มีงานวิจัยที่สำคัญของสถาบันสงฆ์อีสานอยู่บ้าง เช่น งานของกิติรัตน์ สิทธิเดช. การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434 - 2468. เป็นการศึกษาถึงภาพรวมที่คณะสงฆ์ไทยได้เข้าไปมีบทบาทรวมคณะสงฆ์อีสานที่อยู่อย่างเอกเทศเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ไทย หรืองานของ คณินันต์ จันทบุตร. พุทธศาสนาในอุบลราชธานีก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475. เป็นการศึกษาถึงความสำคัญของพุทธศาสนา ก่อนตั้งเมืองอุบลราชธานี ซึ่งโดยภาพรวมแล้ว พระพุทธศาสนาในบริเวณนี้จะเกี่ยวข้องกับอาณาจักรล้านช้าง และต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ โดยหันมารับรูปแบบพระพุทธศาสนาที่มาจากอาณาจักรไทย และงานของประจวบ แสนกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. 2436 - 2529. ซึ่งเป็นการศึกษามหาวิทยาลัยของพระสงฆ์กลุ่มพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในด้านการให้ความช่วยเหลือสังคมบริเวณจังหวัด อุตรดิตถ์ พะเยา และสุพรรณบุรี มีบทบาทช่วยในการพัฒนาชุมชนให้มีความเจริญ

¹ได้รับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม พ.ศ. 2523 ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม

²ประจวบ แสนกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. 2436 - 2529. 2530. หน้า 167.

จากผลงานการวิจัยที่กล่าวมาเราได้มีการศึกษาถึงบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองของรัฐบาลอย่างเด่นชัด จึงเป็นประเด็นที่ทบทวนวิจัยต้องการศึกษาถึงความสำคัญของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองดังกล่าว

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทบทวนให้คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานมีบทบาทสนับสนุนการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505
2. เพื่อศึกษานโยบายของรัฐบาลที่มีต่อคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505
3. เพื่อศึกษาบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505
4. เพื่อศึกษาผลกระทบจากบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

ผลของการศึกษาค้นคว้า

1. ทบทวนถึงปัจจัยที่ทบทวนให้คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานมีบทบาทสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505
2. ทบทวนถึงนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505
3. ทบทวนบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505

4. ทำให้ทราบถึงผลกระทบจากบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

มุ่งศึกษาวิจัยบทบาทคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานทั้งที่เป็นธรรมยุติกนิกายและมหานิกายที่อยู่ในหัวเมืองอีสานทั้ง 17 จังหวัดในปัจจุบัน รวมถึงพระสงฆ์ที่อยู่ในจำปาศักดิ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของไทยในช่วง พ.ศ. 2435 - 2446 ด้วย ที่มีส่วนช่วยในการสนับสนุนการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505 โดยผู้วิจัยจะแบ่งช่วงเวลาการวิจัยออกเป็น 3 ระยะคือ

1. ระยะก่อนการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2435 จนถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475
2. ระยะหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2500
3. ระยะ พ.ศ. 2501 จนถึงหลัง พ.ศ. 2505 อยู่บ้างเพื่อให้เห็นภาพบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้ชัดเจนขึ้น

สมมติฐานของการศึกษาค้นคว้า

1. การที่คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเข้าไปมีส่วนสนับสนุนการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505 สืบเนื่องมาจาก การดำเนินนโยบายของรัฐบาล คติความเชื่อและจารีตประเพณีของชาวอีสาน และบทบาทของพระภิกษุบางรูปในหัวเมืองอีสานซึ่งประชาชนให้ความศรัทธาเลื่อมใส
2. การที่พระสงฆ์มีบทบาทในการสนับสนุนการปกครองของรัฐบาล มีส่วนทำให้อำนาจทางการเมืองของรัฐบาลมั่นคงขึ้นในหัวเมืองอีสาน

3. บทบาทการดำเนินงานของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ได้ดำเนินงานสอดคล้องกับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การปกครองของรัฐบาลแต่ละสมัย

4. การที่คณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเข้าไปสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505 ส่วนใหญ่เป็นผลดีต่อสภาพการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในหัวเมืองอีสาน

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าบทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 - 2505 จะใช้วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และการนำเสนอรายงานเป็นแบบพรรณนาวิเคราะห์ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้เอกสารชั้นต้น และข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นรอง

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า คือข้อมูลประเภทเอกสาร ประกอบด้วย

1. ข้อมูลปฐมภูมิ เช่น เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ แฉลงการณ์คณะสงฆ์ ราชกิจจานุเบกษา ฯลฯ
2. ข้อมูลทุติยภูมิ เช่น งานวิจัยต่าง ๆ หนังสือและวารสาร เป็นต้น

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้แก่ หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุด

มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหามกุฏราชวิทยาลัย
และหอสมุดมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย

4. แหล่งอื่น ๆ ที่สำคัญ เช่น หอสมุดแห่งชาติ ประโคนชัย หอสมุดแห่งชาตินครราชสีมา
หอสมุดประชาชน นครราชสีมา หอสมุดวัดสระเกษ เป็นต้น

บทที่ 1

ความเป็นมาของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435

ในหัวเมืองอีสานได้มีการยอมรับพุทธศาสนามาเป็นระยะเวลาช้านานแล้ว และการยอมรับพุทธศาสนาของชาวอีสาน ได้มีความสัมพันธ์กับการเผยแพร่พุทธศาสนาของชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาในหัวเมืองอีสานเป็นระยะ ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสานด้วย เมื่อพุทธศาสนาตั้งมั่นในหัวเมืองอีสานแล้ว คณะสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนการสืบทอดพุทธศาสนาได้สร้างความใกล้ชิดกับประชาชน ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์กับราชอาณาจักรของชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ดังนั้น เพื่อศึกษาความเป็นมาของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435 โดยภาพรวมนั้น จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องด้วยคือ ความเป็นมาของพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสานก่อนพ.ศ. 2435 และความเป็นมาของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความเป็นมาของพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435

ดินแดนอีสานได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากชนชาติต่าง ๆ ดังนั้นความเป็นมาแต่ละช่วงเวลาที่ได้รับจึงมีความแตกต่างกันดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 การรับอิทธิพลมาจากอาณาจักรทวารวดี

พุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในดินแดนสุวรรณภูมิ¹ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นครั้งแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ 4 พระสมณทูตที่พาหน้ำที่เผยแพร่คือ พระโสณะ และพระอุตตระ

¹สันนิษฐานว่ามีศูนย์กลางอยู่บริเวณเมืองนครปฐม (อ้างอิงมาจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ประวัติศาสตร์ศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ภาค 1. 2525. หน้า 40.

พระเถระทั้งสองรูปได้ทำการสั่งสอนพุทธศาสนิกายหินยานให้แก่บรรดาชาวพื้นเมืองในดินแดนแถบนี้¹ ซึ่งการเผยแผ่พุทธศาสนาครั้งแรกนั้นน่าจะมีส่วนสัมพันธ์กับการยอมรับพุทธศาสนาของผู้คนในหัวเมืองอีสานอีกด้วย เพราะจากหลักฐานค้นพบที่เก่าแก่ที่สุดในเขตจังหวัดนครราชสีมาคือ พระพุทธรูปปางเสด็จลงมาจากดาวดึงส์ เป็นฝีมือสกุลช่างศิลป์อมราวดี (มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7-9)² และจากซากเมืองเก่าที่ตำบลหินตั้งตลอดจนบริเวณใกล้เคียงคือ เมืองเสมา ได้พบหินแบบขนาดใหญ่เจาะรูเป็นจำนวนมากใช้เป็นเครื่องรับเสามาของตัวรูปสัณแบบเก่าในสมัยแรกที่สร้างขึ้นเพื่อพุทธศาสนา เป็นหินรองเสาที่พบร่วมกับหินครปฐม ราชบุรีและกาญจนบุรี³ แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการถ่ายทอดพุทธศาสนาจากดินแดนสุวรรณภูมิเข้าสู่ดินแดนในหัวเมืองอีสานตลอดเวลา และต่อมาดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่ภายใต้อาณาจักรทวารวดี (นับถือพุทธศาสนิกายหินยาน) มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-12⁴ ยิ่งทำให้อิทธิพลของพุทธศาสนาจากดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเคลื่อนไหวกระจายตัวไปรอบ ๆ ดินแดนในหัวเมืองอีสานมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณลุ่มแม่น้ำชี ตั้งแต่จังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด จนถึงยโสธร⁵ จากหลักฐานที่พบตามเมืองต่าง ๆ เช่น ภาพสลักเหตุการณ์ทางพุทธศาสนา

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ประวัติศาสตร์ศาสนาแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

200 ปี ภาค 1. 2525. หน้า 43.

²จิตร บัวบุศย์. สกุลศิลป์พุทธศาสนาในประเทศไทย. 2503. หน้า 64-65.

³แหล่งเดิม.

⁴กำหนดตามอายุของศิลปะวัตถุ (อ้างอิงมาจาก คงเดช ประพัฒน์ทอง. โบราณคดีประวัติศาสตร์. 2529. หน้า 120.)

⁵วิโรจน์ หีมแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325-2443. 2529. หน้า 10.

บนาบเสมา ที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์¹ ภาพสลักบนาบเสมา อาเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ และเสมาที่บ้านภูกระดัง จังหวัดชัยภูมิ² ตลอดจนพบพระพุทธรูปสำริดจำนวนมากและซากสถูปเจดีย์ในเขตจังหวัดมหาสารคาม กาฬสินธุ์ และร้อยเอ็ด³ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงการถ่ายทอดพุทธศาสนานิกายหินยานอย่างกว้างขวาง การถ่ายทอดพุทธศาสนาระหว่างดินแดนทั้งสองแห่งนี้ สามารถติดต่อกันโดยผ่านทางเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์⁴ และจากเอกสารของพระภิกษุอั้งจิ่งซึ่งเดินทางจากประเทศจีนไปอินเดียระหว่าง พ.ศ.1214-1236⁵ ได้กล่าวถึงเส้นทางจากแม่น้ำโขงเข้าสู่อาณาจักรทวารวดีว่าจะต้องผ่านภาคอีสาน (ปัจจุบัน) ไปทางเพชรบูรณ์ถึงจะเข้าสู่ละโว้ (ลพบุรี)⁶ ระยะเวลาตามเอกสารของจีนนั้นถือว่าละโว้เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดี ซึ่งระยะเวลาดังกล่าวยังเป็นอ่าวใหญ่ กั้นอ่าวกีนลิกขึ้นไปถึงปากน้ำเพ จังหวัดนครศรีธรรมราช ทางริมปากอ่าวฝั่งตะวันตกเป็นที่ตั้งของนครปฐมปัจจุบัน⁷

จากเอกสารหลักฐานเรื่องราวลักษณะภูมิประเทศสมัยนั้น สันนิษฐานว่าการรับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากดินแดนสุวรรณภูมิ ในระยะแรกจนถึงสมัยอาณาจักรทวารวดีน่าจะใช้เส้นทาง

¹H.G Quaritch Wales. "DVARAVATI": The Earliest Kingdom of Siam. 1969. p.107.

²สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ทศวรรษมีในพุทธศาสนาเถรวาท. 2525. หน้า 118.

³วิโรจน์ หิมแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 11-12.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 10.

⁵นิลกันตะ ศาสตรี. สามหลวงจีนมีชื่อจาริกอินเดีย. 2512. หน้า 47.

⁶ม.ร.ว.ทันพงษ์ กฤดากร. ประมวลภาพประติมา. 2507. หน้า 19.

⁷พระเทพมณี. ประวัติย่อพระธาตุพนม. 2514. หน้า 7-9.

สายนี้ติดต่อกันอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้การสร้างพระธาตุพนมซึ่งถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่เคารพของผู้คนในอีสานนั้นอาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเส้นทางและการขยายตัวของพุทธศาสนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย เพราะจากตำนานอุรังคธาตุ (ประวัติพระธาตุพนม) ซึ่งถือว่าเป็นเอกสารที่สำคัญทางพุทธศาสนาที่น่าเชื่อถือในดินแดนแห่งนี้ ได้กล่าวถึงการเดินทางของพระกัสสปเถระที่นำพระอุรังคธาตุ (พระธาตุส่วนหน้าอก) จากอินเดียมาสู่ภูพาน¹ ปัจจุบันอยู่อำเภอพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ในครั้งแรกนี้นักกล่าวถึงพระมหากัสสปเถระกับคณะสงฆ์ได้พักแรมอยู่ที่ภูพานในอำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร แล้วเดินทางต่อไปยังภูพาน ซึ่งการเดินทางมาจากอินเดียและหยุดพัก ณ ที่นี้นั้น คณะสงฆ์ที่เดินทางมาน่าจะเดินทางจากทิศตะวันตกมาทางตะวันออก จึงเป็นที่น่าเชื่อว่าควรเดินทางผ่านลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้มากกว่าจะใช้เส้นทางตามลำน้ำโขง² ดังนั้นเส้นทางที่น่าเชื่อถือเป็นทางผ่านของพระสงฆ์คณะนี้จึงควรเป็นเส้นทางที่เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ด้วย เพราะเส้นทางนี้เป็นเส้นทางประวัติศาสตร์ที่ผู้คนใช้เดินทางติดต่อกันตลอดเวลาเป็นระยะเวลานานมาแล้วนั่นเอง

1.2 การรับอิทธิพลมาจากอาณาจักรเขมร

หลังจากที่ชาวอีสานได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้วในระยะเวลาต่อมาชาวอีสานก็ได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายานจากดินแดนเขมร ซึ่งการยอมรับพุทธศาสนานิกายมหายานจากดินแดนเขมร จะมีความสัมพันธ์กับการนับถือศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ด้วย

อิทธิพลของอาณาจักรต่าง ๆ ในดินแดนเขมรที่เข้ามาเผยแพร่พุทธศาสนานิกาย มหายาน

¹พระเทพมณี. ประวัติย่อพระธาตุพนม. 2514. หน้า 7-9.

²มานิต วลลิภคม. "โรตธบูร," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคอีสาน. 2521.

และศาสนาสถานในหัวเมืองอีสาน อาณาจักรแรกคือ อาณาจักรพวนเข้ามาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 7¹ หลังจากอาณาจักรพวนเสื่อมอำนาจเนื่องจากถูกอาณาจักรเจนละโจมตี อิทธิพลของอาณาจักรเจนละก็ได้เข้ามาแทนที่ ดังปรากฏหลักฐานว่ามีการค้นพบจารึกหลายแห่งในหัวเมืองอีสานที่กล่าวถึงการสร้างอำนาจของกษัตริย์เจนละ² ต่อมาเมื่ออาณาจักรเจนละเสื่อมอำนาจลงอาณาจักรเขมรก็ได้เข้ามาสร้างอิทธิพลแทนที่ เพราะได้ปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองอีสานกับอาณาจักรเขมรคือ ดินแดนอีสานใต้ได้รับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่เรียกว่าพระชัยพุทธมหานาถ พร้อมทั้งเครื่องไทยทานจากอาณาจักรเขมร³ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบ้านเมืองในหัวเมืองอีสานกับอาณาจักรเขมรมีความใกล้ชิดกัน ระยะเวลาต่อมาอิทธิพลเริ่มเสื่อมลงจนกระทั่งตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรศรีอยุธยาปี พ.ศ. 1974 ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)⁴ ท้าให้อาณาจักรเขมรขาดความเป็นผู้นำทางพุทธศาสนากายมหายาน และศาสนาสถานไปด้วย แต่สิ่งที่อาณาจักรเขมรได้ทิ้งไว้เป็นอนุสรณ์ถึงความยิ่งใหญ่ในหัวเมืองอีสานคือ ปราสาทต่าง ๆ เช่น ปราสาทหินพิมาย (จังหวัดนครราชสีมา) ภูสีฐาน (จังหวัดมหาสารคาม) ปราสาทภูชัยภูมิ (จังหวัดชัยภูมิ) ปราสาทสระกำแพงน้อย (จังหวัดศรีสะเกษ) ปราสาทบ้านปราสาท (จังหวัดสุรินทร์)⁵ เป็นต้น

¹เพ็ญศรี กาญจนรัมย์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. 2523. หน้า 5.

²ศรีศักร วัลลิโภดม. "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16," เมืองโบราณ. 3(1): 38 ; ตุลาคม - ธันวาคม 2519.

³ศรีศักร วัลลิโภดม. "อีสานสมัยลพบุรี," เมืองโบราณ. 3(2) : 49 ; มกราคม-มีนาคม 2520.

⁴วิโรจน์ หีบแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325-2443. 2529. หน้า 17.

⁵สุทิน สนองค้น. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394). 2533. หน้า 19.

1.3 การรับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้าง

ระยะต่อมาหลังจากอาณาจักรเขมรเสื่อมอำนาจแล้ว ปรากฏว่าชาวอีสานได้มีการยอมรับพุทธศาสนาที่มาจากดินแดนแห่งใหม่คือ อาณาจักรล้านช้าง ซึ่งชาวอีสานเริ่มได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายหินยานจากล้านช้าง (ต่อมาคือประเทศลาวในปัจจุบัน) ตั้งแต่สมัยพระเจ้าฟ้างุ้มเป็นกษัตริย์ (พ.ศ.1883-พ.ศ. 1893)¹ เนื่องจากพระองค์ได้ทรงรวบรวมดินแดนหัวเมืองลาวตามลำน้ํารงาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และได้ขยายดินแดนเข้ามายังหัวเมืองอีสานด้วย ดินแดนที่ตกอยู่ใต้อํานาจของพระองค์คือ "เวียงฮ้อยเอ็ดประตู่ เมืองพระสาค พระสะเจียน พระลิงพระนารายณ์ นางเทียน เขมมาศ สะพังสีแฉง และเมืองโพนผิงแดด"² การขยายอํานาจของพระเจ้าฟ้างุ้มไปยังหัวเมืองอีสาน ได้รับความยินยอมจากอาณาจักรใกล้เคียงคือ อาณาจักรอยุธยา สมัยพระเจ้าอู่ทอง³ และอาณาจักรเขมรในสมัย พระเจ้าชัยวรมัน ปรเมศวร⁴ หรือกษัตริย์ (ลพบุรี)

¹เชเคอร์, ยอร์ช. เล่มเดิม. หน้า 146.

²กรมศิลปากร. "เมืองนครจำปาศักดิ์," ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 เล่มที่ 44. 2512. หน้า 20. หมายเหตุ เวียงฮ้อยเอ็ดประตู่คือร้อยเอ็ด เมืองพะสาคคือ บริเวณอำเภอปรางสาท จังหวัดสุรินทร์ เมืองพระสะเจียน เมืองพะลิง เมืองพระนารายณ์ สันนิษฐานว่าอยู่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษและสุรินทร์ เมืองเขมมาศ อยู่ในเขตอำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ เมืองสะพังสีแฉงคือ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด (อ้างอิงมาจาก วิโรจน์ หีบแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 18)

³กรมศิลปากร. เล่มเดิม. หน้า 20.

⁴G.Goedes. The Indianized States of Southeast Asia. 1968. p.224.

โดยเฉพาะอาณาจักรเขมรพระองค์จะได้รับความช่วยเหลือเป็นพิเศษ เนื่องจากพระเจ้าชัยวรมัน
บรมศวร เป็นพ่อตาของพระองค์¹ ต้องการให้ช่วยสกัดกั้นการคุกคามของอาณาจักรอยุธยา²

นอกจากพระเจ้าชัยวรมัน บรมศวรจะให้การสนับสนุนการรบของพระเจ้าฟ้ารุ่งแล้ว
พระองค์ยังได้ส่งเสริมให้พระเจ้าฟ้ารุ่งนำพุทธศาสนานิกายหินยาน (แบบสิงหล³) ไปประดิษฐาน
ยังอาณาจักรล้านช้างด้วย โดยให้พระเจ้าฟ้ารุ่งอาราธนาพระปทุมมมาหาเถระ พร้อมทั้งภิกษุ
4 รูป สามเณร 3 รูป และพระบางไปยังเมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักร
ในขณะนั้นด้วย⁴ และเมื่อพระเจ้าฟ้ารุ่งนำพุทธศาสนาไปประดิษฐานในราชอาณาจักรแล้วพระองค์
ทรงถือเป็นศาสนาประจำชาติเช่นเดียวกัน

ต่อมาเมื่อถึงสมัยพระเจ้าพรหมสารเป็นต้นมา อาณาจักรล้านช้างได้มีอาณาเขต
ดินแดนอีสานมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เช่นเมืองปากก่ายหลวง (ตำบลหนึ่ง
ของอำเภอพนมพิสัย จังหวัดหนองคายปัจจุบัน) เมืองเชียงคาน เมืองหนองคาย เป็นต้น⁵

¹M.L. Manich Jumsai. History of Thailand and Cambodia.
1970. p.20.

²กรมศิลปากร. "พงสาวดารเมืองหลวงพระบาง, " ใน ประชุมพงสาวดารภาคที่ 11
เล่มที่ 10. หน้า 155-156.

³สันนิษฐานว่าเขมรน่าจะมาจากเมืองละโว้ก่อนหน้าสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ 3
เล็กน้อย (อ้างอิงจาก H.G. Quaritch Wales. Early Burma - Old Siam. 1973.
p.106-107.)

⁴วิโรจน์ ทัพแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 17. (อ้างอิงมาจาก Charles F. Keyes.
Isan : Regionalism in Northeastern Thailand. 1967. หน้า 5. และสิลา
วีระวงศ์. พงสาวดานลาว. หน้า 48.

⁵ธวัช ปุณณทก. วรรณกรรมอีสาน. 2522. หน้า 12.

สมัยของพระองค์นับว่าเป็นกษัตริย์ที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด นอกจากนี้พระองค์ได้ทรงจัดความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีที่มีอยู่ในราชอาณาจักร¹ เพื่อเป็นการส่งเสริมความเจริญของพุทธศาสนา ซึ่งภารกิจของพระองค์ได้ส่งผลมายังหัวเมืองอีสานด้วย ดังจะเห็นได้จากภารกิจที่พระองค์มีต่อสถานที่สำคัญในดินแดนอีสานคือ การบูรณะพระธาตุพนม ตลอดจนจัดคนไว้คอยดูแลพระธาตุพนมจำนวน 3,000 คน เพื่อเป็นพุทธบูชา และสร้างวัดสมสนุก (อยู่เหนือพระธาตุราว 8 กิโลเมตรเศษ) พร้อมทั้งอุทิศเลววัดไว้จำนวนหนึ่งให้คอยดูแล เป็นต้น²

ในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2093-พ.ศ. 2115) พระองค์เคยครองราชย์อยู่ที่เชียงใหม๋ แต่ต่อมาได้เสด็จมาครองราชย์ยังอาณาจักรล้านช้างและได้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่นครเวียงจันทน์ (จันทบุรี)³ พร้อมทั้งได้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองเชียงใหม๋มาประดิษฐานที่เมืองนี้ด้วย⁴ การย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่นครเวียงจันทน์ที่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทางตอนเหนือของดินแดนอีสาน ทำให้เมืองนี้สามารถติดต่อกับชุมชนในดินแดนอีสานได้ดียิ่งขึ้น และเมืองนี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและวัฒนธรรม⁵ ตลอดจนศาสนาที่มีอิทธิพลอย่างยั่งยืนทั่วหัวเมืองอีสาน

¹กรมศิลปากร. "พงสาวดารล้านช้าง, " ใน ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 1 ตอนต้น เล่มที่ 2. 2506. หน้า 161.

²พระเทพรัตนโมลี. ประวัติย่อพระธาตุพนม. 2514. หน้า 32-34.

³กรมศิลปากร. "พงสาวดารล้านช้าง," ใน ประชุมพงสาวดารภาคที่ 1 ตอนต้น เล่ม 2. 2506. หน้า 163.

⁴กรมศิลปากร. "พงสาวดารเมืองหลวงพระบาง, " ใน ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 11 เล่ม 10. 2506. หน้า 181.

⁵เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2364-2473) 2533. หน้า 19.

เป็นศูนย์กลางทางด้านการเมืองและวัฒนธรรม¹ ตลอดจนศาสนาที่มีอิทธิพลอย่างยั่งยืนในหัวเมืองอีสาน
ในเวลาต่อมา ในสมัยของพระองค์ได้เกี่ยวข้องกับดินแดนอีสานคือ ได้สร้างพระเจดีย์ไว้องค์หนึ่ง
(ปัจจุบันเรียกว่า พระธาตุศรีโคต อยู่ใต้เมืองท่าแขกฝั่งซ้าย จังหวัดนครพนม) และได้สร้างพระ
ชื่อพระองค์คือ ซึ่งสร้างในสมัยของพระองค์มาประดิษฐานที่วัดถ้ำมงคล อำเภอท่าบ่อ
จังหวัดหนองคาย 1 องค์ และได้สร้างพระอาราม บูรณะเจดีย์หลายแห่งในหัวเมืองอีสาน²

ต่อมาใน พ.ศ.2256 หลังสมัยพระไชยเชษฐาธิราชแล้วอาณาจักรล้านช้างแบ่งแยก
อาณาจักรออกเป็น 3 เมืองใหญ่ ๆ ไม่ขึ้นต่อกันคือ นครหลวงพระบาง นครเวียงจันทน์ และนคร
จำปาสัก³ ซึ่งส่งผลให้นครจำปาสักได้กลายเป็นศูนย์กลางความเจริญแห่งใหม่ ที่มีอิทธิพล
อยู่ทางตอนใต้และขยายอิทธิพลเข้ามาครอบคลุมหัวเมืองอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล และลุ่ม
แม่น้ำชีตอนกลาง⁴ ต่อมาศูนย์กลางความเจริญทั้งสองแห่งคือ นครเวียงจันทน์และนครจำปาสัก
ได้ถูกลดอิทธิพลลงเนื่องจากเกิดการแทรกแซงของไทยและในที่สุดก็หมดอำนาจลง เพราะได้ตก
เป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในพ.ศ. 2436⁴ ทำให้ความเป็นผู้นำทางพุทธศาสนาของทั้งสองเมือง
ที่มีต่อหัวเมืองอีสานเป็นอันสิ้นสุดลงไป และส่งผลให้ไทยเข้ามาเผยแพร่อิทธิพลทางพุทธศาสนา
ในหัวเมืองอีสานอย่างเต็มที่

¹ เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 20.

² พระเทพรัตนโมลี. ประวัติย่อพระธาตุพนม. 2514. หน้า 34-35.

³ เดิม วิภาคย์พจน์กิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 43-44.

⁴ จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 การเสียดินแดนฝั่งซ้าย
แม่น้ำโขง. 2523. หน้า 3.

1.4 การรับอิทธิพลมาจากอาณาจักรอยุธยา-ธนบุรีและรัตนโกสินทร์

อิทธิพลทางพุทธศาสนาของไทยในดินแดนอีสานเริ่มปรากฏในสมัยกรุงศรีอยุธยาเริ่มปรากฏในครั้งที่สร้างพระธาตุเจดีย์ศรีสองรัก ใน พ.ศ. 2103 แต่เป็นการร่วมสร้างระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับกษัตริย์กรุงศรีอยุธยากับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์อาณาจักรล้านช้าง เป็นการสร้างเพื่อรักษาไมตรีที่กษัตริย์ทั้งสองมีต่อกัน¹ สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2106 การสร้างที่ต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานนี้จำเป็นต้องมีบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย มีนายกอง นายหมวดควบคุมดูแล ดังนั้นหลังจากสร้างพระธาตุเสร็จบริเวณรอบ ๆ พระธาตุได้กลายเป็นหมู่บ้านคือ หมู่บ้านนาไทย (กรุงศรีอยุธยา) บ้านนาอู๋ (หลวงพระบาง) บ้านนาเรียว (เวียงจันทน์) บ้านชีปะขาว (บ้านคำขาว ในปัจจุบัน เป็นสำนักชีคำขาวมาร่วมสร้าง)² แม้ว่ากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาจะเข้ามาร่วมสร้างพระธาตุฯ ในครั้งนี้เป็นครั้งแรก แต่ไม่ปรากฏว่าพระองค์ได้เข้ามาอยู่เกี่ยวกับการนับถือศาสนาของผู้คนในดินแดนแถบนี้เลย จะมีก็แต่หมู่บ้านนาไทยที่เป็นอนุสรณ์แห่งการสร้างเจดีย์เท่านั้น ระยะเวลาต่อมาก็ไม่ได้ปรากฏอิทธิพลทางพุทธศาสนาของอาณาจักรอยุธยาในดินแดนนี้อย่างชัดเจนอีก จนกระทั่งไทยเข้าสู่ยุคสมัยอาณาจักรธนบุรี

ในสมัยธนบุรี ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสานขึ้นสืบเนื่องจากพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เข้าไปแทรกแซงพุทธศาสนาในนครเวียงจันทน์ กล่าวคือพระเจ้ากรุงธนบุรีพยายามเข้าไปจัดการคณะสงฆ์ที่เมืองนั้น เพราะพระสงฆ์ไม่ได้ห้ามจีวรที่ตัดเป็นจันท์ตามพระวินัย ดังนั้นพระองค์ได้ส่งตัวอย่างจีวรเพื่อให้ "พระสังฆราชหมื่นและให้ว่ากล่าวพระสงฆ์ให้ห้ามจีวร เป็น

¹ เติม วิภาคย์พจน์กิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 319-321.

² แหล่งเดิม.

จันทร์ตามตัวอย่าง"¹ นับเป็นความพยายามขั้นแรกที่ไทยจะเข้าไปมีอิทธิพลทางพุทธศาสนาใน นครเวียงจันทน์ ซึ่งน่าจะส่งผลกระทบถึงคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานด้วย และต่อมานครเวียงจันทน์ ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทย พ.ศ. 2321 ได้มีการอัญเชิญสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาจากนคร เวียงจันทน์มาประดิษฐานในไทยคือ พระแก้วมรกต² เหตุการณ์ดังกล่าวได้ทําให้นครเวียงจันทน์ ถูกลดบทบาทความเป็นผู้นำทางพุทธศาสนาลงมาตามลำดับ

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ศูนย์กลางความเจริญทางพุทธศาสนาอีกแห่งของ ชาวลาวที่มีอิทธิพลต่อหัวเมืองอีสานคือ นครจำปาศักดิ์ ได้ถูกลดความสำคัญลงด้วยเนื่องจาก พระยาภราดรราชาได้อัญเชิญพระพุทธรูปยี่รัตรหรือพระพุทธรูปผืนจารแก้วเล็กจากนครจำปาศักดิ์ ขึ้นมาไว้ยังกรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. 2345³ พระพุทธรูปองค์นี้เป็นที่เคารพของประชาชนมาก ถึงแม้ว่าจะมาประดิษฐานอยู่ในประเทศไทยแล้วก็ตาม นอกจากนี้หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ก็ได้มีการ อัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญ ๆ มาไว้ในประเทศไทยอีกคือ พระใส มาประดิษฐานไว้ที่วัดห่อทอง ปัจจุบันคือ วัดประดิษฐ์ธรรมคุณ จังหวัดหนองคาย และพระเสริม มาประดิษฐานอยู่ที่วัดสระปทุม (วัดปทุมวนาราม) ที่กรุงเทพ ฯ⁴ จะเห็นได้ว่าความพยายามของไทยในการแทรกแซงพุทธศาสนา ทั้งในนครเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสาน เพราะทําให้ชาวอีสานได้หันไปให้ความสนใจพุทธศาสนาที่กรุงเทพ ฯ และก่อให้เกิดการเดินทาง

¹ เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 11. (อ้างอิงจาก กรมศิลปากร. จดหมายเหตุ ความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310-2381) และ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พระจันทร์, 2501. หน้า 142.)

² แหล่งเดิม.

³ เดิม วิภาคย์พจน์กิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 51.

⁴ เดิม วิภาคย์พจน์กิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 1. 2513. หน้า 278-279.

ของพระสงฆ์อีสานเข้าไปศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ ซึ่งส่งผลที่ตามมาคือการเกิดคณะสงฆ์ใหม่ในหัวเมืองอีสาน ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า อิทธิพลของพุทธศาสนานิกายหินยานได้มีความสำคัญตั้งแต่ระยะเวลาราก ๆ และเห็นเด่นชัดขึ้นเมื่ออาณาจักรล้านช้างนำพุทธศาสนานิกายหินยานเข้ามาเผยแพร่จนกลายเป็นแม่แบบในการนับถือพุทธศาสนาของชาวอีสาน ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองอีสานกับอาณาจักรล้านช้างเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น เมื่อไทยเข้ามามีอิทธิพลในหัวเมืองอีสานได้ทำให้ไทยต้องขยายอิทธิพลทางพุทธศาสนาของไทยเข้าไปแทนที่อาณาจักรล้านช้าง ต่อมาได้ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองอีสานกับอาณาจักรล้านช้างสิ้นสุดลงด้วย และทำให้หัวเมืองอีสานได้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของไทย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าอิทธิพลทางพุทธศาสนานิกายหินยานจะเข้ามามีอิทธิพลในหัวเมืองอีสานมาโดยตลอด แต่อิทธิพลของพุทธศาสนานิกายหินยานไม่ได้เข้ามาอย่างต่อเนื่องเพราะก่อนหน้านี้ที่หัวเมืองอีสานจะได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายหินยานจากอาณาจักรล้านช้างนั้น อิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายานจากอาณาจักรเขมรได้เข้ามาสร้างความเจริญในหัวเมืองอีสานก่อน เพราะอาณาจักรเขมรกำลังรุ่งเรือง ซึ่งส่งผลให้พุทธศาสนานิกายมหายานได้เข้ามามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คนในหัวเมืองอีสานอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ดังปรากฏหลักฐานคือโบราณสถานเช่น ปราสาทหินกู่ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่อย่างกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในหัวเมืองอีสาน

2. ความเป็นมาของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435

หลังจากชนชาติต่าง ๆ ได้นำเอาพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในหัวเมืองอีสาน (ดังได้กล่าวมาแล้ว) ทำให้พุทธศาสนาได้เจริญสืบต่อกันมาตลอดเวลา ส่งผลให้คณะสงฆ์ได้ทำหน้าที่ในการเผยแพร่พุทธศาสนาได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนความเป็นมาของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานนั้นยังไม่ปรากฏอย่างเด่นชัด สภาพการณ์ทั่วไปของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435 ส่วนใหญ่จะยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติที่รับมาจากอาณาจักรล้านช้างโดยเฉพาะที่นครเวียงจันทน์ ทำให้พุทธศาสนา

ในหัวเมืองอีสานมีความผูกพันกับนครเวียงจันทน์อย่างแน่นแฟ้น ต่อมาเมื่อไทยได้ขยายอิทธิพลเข้าไปยังหัวเมืองอีสาน จึงส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพุทธศาสนาด้วย จนกระทั่งคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานตกอยู่ใต้การปกครองคณะสงฆ์ไทยในระยะเวลาต่อมา

2.1 คณะสงฆ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้าง

การคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435 ส่วนใหญ่ได้รับธรรมเนียมปฏิบัติมาจากอาณาจักรล้านช้าง เรียกโดยรวมว่าลัทธิพระครองลาวหรือพระครองลาว ส่วนใหญ่เป็นการรับแบบแผนจารีตมาจากนครเวียงจันทน์ ซึ่งถือการครองผ้าแบบนครเวียงจันทน์เป็นเกณฑ์ สันนิษฐานว่าเป็นการครองจีวรที่ไม่ได้ตัดเป็นชั้นตามพระวินัย¹ พระครองลาวส่วนใหญ่จะหย่อนต่อระเบียบวินัย เนื่องจากเข้าไปสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของประชาชนมากเกินไป เพราะพระสงฆ์จะต้องเข้าไปร่วมมือนานกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน และในบางครั้งพระสงฆ์จะกลายเป็นผู้นำกิจกรรมของประเพณีที่เรียกว่า ฮีตสิบสองหรือประเพณีท้าวบุญ 12 เดือน² กิจกรรมที่พระสงฆ์เข้าร่วมกลับชาวบ้านเช่น การแข่งเรือ บุญบังไฟ³ นอกจากนี้ได้ปรากฏว่าพระสงฆ์เล่นกิจกรรมแบบชาวบ้าน

¹อ้างอิงมาจาก กรมศิลปากร. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2510. หน้า 142.

²ดูรายละเอียดใน พระมหาปรีชา ปริณูการ. ประเพณีโบราณไทยอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 6. 2530. หน้า 57-60.

³เดิม วิชาญพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2. 2513. หน้า 708-710.

ทั่วไปคือ เล่นว่าว¹ เป็นต้น การที่พระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีได้แยกตนเองว่ามีฐานะอยู่เหนือประชาชนทั่วไป ทำให้พระครองลาวมีชีวิตความเป็นอยู่เหมือนสามัญชนที่พออาจจะสืบทอดพระพุทธศาสนาตามจารีตที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา²

จากจารีตของพระครองลาวที่ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้างโดยเฉพาะนครเวียงจันทน์ ทำให้ผู้ที่บวชจะต้องปฏิบัติตามแบบแผนธรรมเนียมของอาณาจักรล้านช้างด้วย เริ่มตั้งแต่ผู้ที่บรรพชาแล้วจะเรียกว่า จ้าว หมายถึงเจ้า เมื่ออุปสมบทแล้วจะเรียกว่าเจ้าหัวหรือเจ้าหม่อม หมายถึงเจ้าอยู่เหนือหัว ต่อมาสามารถเลื่อนสมณศักดิ์ได้ตามลำดับขั้นคือ (1) สำเร็จหรือสมเด็จ (2) ขา (3) กูหรือครู (4) ฝ่าย (5) ด้าน (6) หลักคำ (7) ลูกแก้ว (8) ยอดแก้ว³ การยกย่องให้ดำรงตำแหน่งในสมณศักดิ์ สำเร็จ ขา และกู (ครู) ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้ยกย่องให้เป็นตามมติในท้องถิ่นนั้น ๆ มีทั้งพิธีการทำบุญและการแต่งตั้งสมณศักดิ์ไปพร้อม ๆ กัน โดยมีพิธีสงฆ์ที่เรียกว่าฮคหรือรดน้ำพระสงฆ์ขึ้นตามตำแหน่งต่างๆ คือ จากสำเร็จ เป็นขา จากขา เป็นกู (ครู) ตามลำดับ ส่วนในตำแหน่งสำหรับการปกครองคณะสงฆ์คือ ฝ่ายด้าน และหลักคำ มีพิธีฮคด้วยทุกชั้นแต่ทางฝ่ายผู้ปกครองท้องถิ่นจะเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเช่น สามเณรสุวรรณได้รับการหุดจากพระเจริณราชเดชถวายนามให้เป็นพระครูสุวรรณศรีศีลสังวรญาณ เพื่อดำรงสมณศักดิ์

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ. 10/3.

รายงานจัดการคณะกรรมการศึกษาและการศึกษามณฑลนครราชสีมา. 5 พฤษภาคม-7 ธันวาคม 2453.

² กิติรัตน สืบพันธ์. การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468. 2532. หน้า 38.

³ พระพิริวงศาจารย์. ทำเนียบสมณศักดิ์ของชาวเมืองเวียงจันทน์โบราณ. 2471. หน้า 17-19.

เป็นพระครูหลักคำ เจ้าคณะเมืองมหาสารคาม¹ ส่วนตำแหน่งลูกแก้ว ส่วนตำแหน่งลูกแก้วและ
ยอดแก้วมีเฉพาะที่นครเวียงจันทน์เท่านั้น² นอกจากนี้ยังมีสมณศักดิ์ที่ปรากฏเพิ่มเติมจากรายงาน
ของพระญาณรักจิต (จันทร์ สิริจันท) ได้แก่ ญาณพุทธบาล ธรรมบาล สังฆบาล และสังฆยา³
ซึ่งถือเป็นตำแหน่งพระสงฆ์ทำหน้าที่ปกครองดูแลหมู่คณะสงฆ์ สมณศักดิ์ที่ปรากฏอยู่ในรายงานของ
พระญาณรักจิตมิได้บอกขอบเขตอำนาจของพระสงฆ์อย่างชัดเจน ซึ่งสมณศักดิ์ดังกล่าวชาวอีสาน
น่าจะปรับปรุงมาจากทำนียบสมณศักดิ์ของชาวเวียงจันทน์ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์คณะสงฆ์
ในหัวเมืองอีสานก็อาจเป็นได้

นอกจากพระครองลาวจะต้องอยู่ภายใต้สายบังคับบัญชาตามลำดับชั้นซึ่งได้ับอิทธิพลมาจาก
อาณาจักรล้านช้าง(เวียงจันทน์)แล้ว พระครองลาวจะต้องปฏิบัติตามธรรมเนียมที่เป็นกรอบวิถีปฏิบัติ
ของพระสงฆ์ที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลายาวนานที่เรียกว่า คอง 14 ของพระสงฆ์อีกด้วย⁴ ถือเป็น
แบบแผนอย่างหนึ่งที่ใช้ควบคุมพระสงฆ์โดยทั่วไป อย่างไรก็ตามพระครองลาว เป็นคณะสงฆ์ที่
ได้รับความนิยมจากประชาชนในหัวเมืองอีสานก่อนปีพ.ศ.2435 เป็นอย่างมาก เนื่องจากพระสงฆ์
ส่วนใหญ่มาก่อนหน้านี้เป็นพระลัทธิพระครองลาวเป็นจำนวนมาก คณะสงฆ์นี้ต่อมาได้กลายเป็นส่วนหนึ่ง
ของคณะสงฆ์ไทยจากส่วนกลางที่เรียกว่า มหานิกายในปัจจุบัน

¹บุญช่วย อัตถากร. ประวัติศาสตร์ภาคอีสานและ เมืองมหาสารคามและผลงานต่าง ๆ.
2515. หน้า 70.

²เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ.2326-2473). 2523. หน้า 24.

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/18. รายงาน
ตรวจการจัดการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือของพระญาณรักจิตผู้อำนวยการ
ร.ศ. 8 กันยายน 119 - 14 กันยายน 120.

⁴สีลา วีระวงศ์. อีตลีสอง. 2530. หน้า 8-9.

2.2. คณะสงฆ์ที่ได้รับอิทธิพลจากกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

หลังจากพระครองลาวได้ยึดแบบแผนธรรมเนียมปฏิบัติมาจากอาณาจักรล้านช้าง (เวียงจันทน์) มาเป็นระยะเวลายาวนานแล้ว ต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในคณะสงฆ์หัวเมืองอีสานขึ้นกล่าวคือ ได้เกิดการเดินทางของพระสงฆ์ขึ้นเมือง (ครองลาว) ไปศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ การเคลื่อนไหวของพระสงฆ์เข้ากรุงเทพฯ นั้นจะมีผลสืบเนื่องจากการที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ยามถึงอุทิศพระสงฆ์ขึ้นเมืองให้เข้าไปยังกรุงเทพฯ โดยการตั้งสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา คือ พระพุทธรูปที่สำคัญ ๆ ของชาวอีสานซึ่งประดิษฐานอยู่ที่นครเวียงจันทน์ มาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ ก่อน คือ พระแก้วมรกต พระพุทธรัตน พระเสริม การตั้งพระพุทธรูปเข้ามายังกรุงเทพฯ นับเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์ขึ้นเมืองอีสานได้เดินทางมานมัสการพระพุทธรูป และพระสงฆ์บางรูปได้อธิบายศึกษาตามสำนักวัดต่าง ๆ ซึ่งต่อมาได้เป็นประเพณีนิยมที่พระสงฆ์ได้เข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ เรื่อย ๆ พระสงฆ์ส่วนใหญ่นับหัวเมืองอีสานจะเริ่มเข้ามากรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อพระสงฆ์สำเร็จการศึกษา กลับภูมิลำเนาเดิม จึงได้นำธรรมเนียมปฏิบัติจากคณะสงฆ์ในกรุงเทพฯ มาใช้ด้วย และได้ก่อให้เกิดคณะสงฆ์เพิ่มขึ้นอีกสองคณะในหัวเมืองอีสานคือ พระครองไทย และพระครองมอญ

พระครองไทยหรือลัทธิพระครองไทย คือ การถือครองผ้าแบบพระมหานิกายในส่วนกลางเป็นเกณฑ์¹ พระครองไทยเริ่มเข้ามาในหัวเมืองอีสานปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ที่นำลัทธินี้เข้ามาคือ พระอริยธรรมวงศาจารย์ (สุย) ท่านได้เข้ามาศึกษาพระปริยัติธรรม สำนักวัดสะแกศ ในกรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อท่านศึกษาจบเปรียญ 3 ประโยคจึงได้เดินทางกลับภูมิลำเนา คือ อุบลราชธานี ต่อมาได้รับพระราชนิพนธ์สัญญาบัตรเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ มาเป็นหลักลำดับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี อยู่ที่วัดป่าน้อย (วัดมณีวัน)

¹ วัชรศักดิ์ จารุแพทย์. ชีวิตและผลงานของอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโร จันทร์) 2533.

นับเป็นพระสงฆ์ที่ทางราชสำนักพยายามกลมกลืนตำแหน่งสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ชาวอีสานให้เข้ากับพระสงฆ์ส่วนกลาง แม้ว่าทางราชสำนักกรุงเทพฯ จะได้พยายามครอบงำคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานโดยพระราชทานนามให้กับพระสงฆ์พื้นเมืองเดิม เพื่อให้เกิดความแตกต่างจากพระครองลาว แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่าทางราชสำนักเข้าไปเปลี่ยนแปลงระเบียบสมณศักดิ์ของคณะสงฆ์ที่มานานแล้วได้อย่างไร

ท่านพระอริยธรรมวงศาจารย์ (สุย) เมื่อได้เป็นหลักคำเมืองอุบลราชธานีแล้วได้นำเอาธรรมเนียมปฏิบัติจากส่วนกลางมาเผยแพร่ เช่น ตั้งการสอนพระปริยัติธรรมและหนังสือไทย สร้างโบสถ์สร้างหอไตร ฯลฯ¹ อาจกล่าวได้ท่านเป็นพระสงฆ์รูปแรกที่นำธรรมเนียมปฏิบัติจากส่วนกลางมาเผยแพร่ในหัวเมืองอีสาน

การเผยแพร่ลัทธิพระครองไทยนั้นไม่ได้กว้างขวางเท่าที่ควร แต่ท่านพระอริยธรรมวงศาจารย์ (สุย) ได้ทำการแต่งตั้งพระสงฆ์ในความรับผิดชอบออกทำการเผยแพร่อีกคือ ท่านพระครูเทววัดหลวง ให้สั่งสอนที่เมืองอุบลราชธานี ส่วนนอกเมืองมีพระอาจารย์เสือ วัดบ้านไผ่ใหญ่ รับผิดชอบท้องที่อำเภอเมืองสามสิบ อจารย์บุคคี วัดบ้านเขม รับผิดชอบอำเภอเขื่องใน อจารย์เกต (เกตุดิล) เป็นหลักคำ รับผิดชอบท้องที่เมืองยโสธร² ลัทธิพระครองไทยส่วนใหญ่จะมีพื้นที่ครอบคลุมเฉพาะที่เมืองอุบลราชธานีเท่านั้น ต่อมาพระครองไทยกับพระครองลาวถูกรวมอยู่ในกลุ่มเดียวกันเรียกว่ามหานิกาย

คณะสงฆ์ที่เข้ามามีบทบาทในหัวเมืองอีสานหลังการเข้ามาของพระครองไทยคือ พระครองมอญ หรือลัทธิพระครองมอญ คือการถือครองผ้าแบบพระมอญเป็นเกณฑ์ พระครองมอญในปัจจุบันเรียกว่า พระธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์ที่นำลัทธินี้เข้ามาเผยแพร่อีกคือ ท่านพญฑูร (ดี) ท่านได้เดินทางไปศึกษาในกรุงเทพฯ ได้พักอยู่ที่สำนักวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ภายหลังมีผู้นำตัวไปถวายพระวิจิตรญาณภิกขุ (ต่อมา คือสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เมื่อครั้งผนวชและประทับอยู่ที่

¹เดิม วิภาคย์พจนกิจ. เล่มเดิม. หน้า 541.

²แหล่งเดิม. หน้า 542.

วัดบวรนิเวศ ท่านพญูโรล (ดี) ได้ทำการเปลี่ยนแปลงลัทธิจากมหานิกายมาเป็นธรรมยุติกนิกาย และได้เล่าเรียนในสำนักวัดแห่งนี้ ต่อมาได้รับฉายาว่า "พญูโรล (ดี)"¹ (ฉายาก่อนหน้านั้นไม่ปรากฏชัดเจน) หลังจากเล่าเรียนจบแล้วได้เดินทางกลับบ้านเดิม (อุบลราชธานี) และได้เป็นผู้ริเริ่มเผยแผ่ธรรมยุติกนิกาย โดยการสร้างวัดสุปัญญารามขึ้นเป็นที่ตั้งมั่นช่วงระหว่าง พ.ศ. 2393-2394² ข้อสังเกตในการตั้งคณะธรรมยุติกนิกายที่เมืองอุบลราชธานี ตั้งมั่นอยู่ที่วัดสุปัญญารามเป็นแห่งแรก มีข้อที่น่าสนใจเกิดอยู่ 2 ประการ ดังนี้

1. ประการแรก สาเหตุมาจากตัวบุคคล เพราะท่าน พญูโรล (ดี) เป็นชาวอุบลราชธานี โดยกำเนิด³ เป็นเรื่องง่ายต่อการจัดตั้งธรรมยุติกนิกายที่เมืองนี้
2. ประการที่สอง คงสืบเนื่องจากการมีความสัมพันธ์กับนครจำปาศักดิ์ดีน่าจะเป็นเมื่อครั้งที่พระครูโพนเสม็ดอพยพมาตั้งเมืองใหม่ที่นครจำปาศักดิ์ และทำการเผยแผ่พุทธศาสนาลงบริเวณรอบ ๆ นครจำปาศักดิ์ และข้ามฝั่งมาทางเมืองอุบลราชธานี ประกอบกับทางรัฐบาลสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ความสำคัญ⁴ จึงทำให้เมืองอุบลราชธานีเป็นจุดสำคัญในการเผยแผ่ธรรมยุติกนิกาย

การตั้งวัดสุปัญญารามซึ่งถือเป็นวัดธรรมยุติกนิกายแห่งแรกในหัวเมืองอีสานได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายในเมืองอุบลราชธานีเป็นอย่างดี คือ พระพรหมราชวงศ์ (กุดทอง) เนื่องจากเป็น "พระบรมราชโองการ" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในดินแดนแห่งนี้ โดยเฉพาะที่เมืองอุบลราชธานี⁵ ดังนั้นเจ้านายในท้องถิ่นจึงได้ตอบสนอง

¹ เดิม วิชาญพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 542.

² พระพรหมมุนี (ดิสโร อ้วน) ตำนานวัดสุปัญญาราม. 2479. หน้า 21.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 20-21.

⁵ พระพรหมมุนี (ดิสโร อ้วน) ตำนานวัดสุปัญญาราม. 2479. หน้า 20.

พระบรมราชโองการของพระองค์อย่างกระตือรือร้น และต่อมาเจ้านายองค์อื่นได้ทยอยกันตอบสนองพระบรมราชโองการของกษัตริย์เรื่อย ๆ เช่น อุบฮาตโรพี สร้างวัดศรีทอง ราชบุตรส่วย สร้างวัดสุทัศน์ เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ (หมอลำ) เจ้าเมืองคนต่อมาสร้างวัดไชยมงคล¹ เป็นต้น

การที่บรรดาเจ้าเมืองในอีสานได้สนองตอบพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าได้ช่วยส่งเสริมบทบาทของธรรมยุติกนิกายให้สูงขึ้น นับว่าเป็นการปูทางให้ธรรมยุติกนิกายมีความสำคัญมากขึ้น และต่อมาได้ถูกใช้เป็นองค์การปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน² ซึ่งถือว่าเป็นการสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลการปกครองรูปแบบหนึ่งดังจะกล่าวในบทต่อไป

เมื่อตั้งวัดสุทัศนารามขึ้นเป็นวัชรธรรมยุติกนิกายแห่งแรกแล้ว ต่อมาได้เกิดวัชรธรรมยุติกนิกายกระจายรอบเมืองอุบลราชธานี วัดที่สร้างขึ้นได้แก่ วัดศรีทอง วัดสุทัศน์ วัดสระแก้ว (อำเภอพิบูลมังสาหาร) วัดห่อทอง เมืองมหาชัย (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดยโสธร) วัดเหล่านี้สร้างในระยะที่ท่านพุทธโรล (คิ) ยังมีชีวิตอยู่นี้ ส่วนอยู่ในบริเวณเขตเมืองอุบลราชธานี ต่อมาหลังจากท่านมรณภาพแล้วธรรมยุติกนิกายได้ขยายตัวกว้างขวางขึ้น เพราะชื่อเสียงของวัชรธรรมยุติกนิกายที่เมืองอุบลราชธานีในสมัยแรก ๆ ที่เคร่งในวัตรปฏิบัติตามธรรมเนียมธรรมยุติกนิกาย³ ทำให้พระสงฆ์ภายในหัวเมืองอีสานได้เดินทางมาบวชเป็นธรรมยุติกนิกาย เพื่อที่จะได้กลับไปสอนใน

¹ กิติรัตน์ สัทธพงศ์. "ธรรมยุติกนิกายในภาคอีสาน (2394-2476)," ศิลปวัฒนธรรม. 12(10) : 98-99 ; กรกฎาคม 2533.

² แหล่งเดิม.

³ ประจวบ แสณกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. 2436-2439. 2530. หน้า 48-51.

ภูมิฐานะของตนเอง เช่น คณะสงฆ์เมืองหนองบัวลำภู (จังหวัดอุดรธานี) มีพระแสงเป็นหัวหน้า
ได้นำคณะมาศึกษาที่เมืองอุบลราชธานี และกลับไปสืบทอดที่วัดมหาชัย เมืองหนองบัวลำภู ต่อมา
ได้ขยายสาขาไปวัดจอมมณี อำเภอวังสะพุง วัดศรีสะอาด อำเภอภูคดบ่อง จังหวัดเลย เป็นต้น¹

ธรรมเนียมปฏิบัติที่ขยายตัวอย่างกว้างขวางมากขึ้นตามลำดับ และต่อมาได้กลายเป็นคณะ
สงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนนโยบายของรัฐดังจะกล่าวในบทต่อ ๆ ไป

การรับพุทธศาสนาของผู้คนในหัวเมืองอีสานตั้งแต่ยุคแรก ๆ ล้วนแต่ได้รับจากชนชาติต่าง ๆ
จากภายนอกมาโดยตลอด ทว่าที่ชาวอีสานสามารถปรับตัวให้เข้ากับการเข้ามาของพุทธศาสนาใน
แต่ละช่วงระยะเวลาด้วย ดังนั้นพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสานจึงมีความหลากหลาย แต่ชาวอีสานก็
สามารถปรับการนับถือพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนาได้อย่าง
เคร่งครัด

บรรดาพุทธศาสนิกชนล้วนถือว่าพระสงฆ์ คือผู้สืบทอดคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและเป็นผู้
เผยแผ่พุทธศาสนา พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้มีความสำคัญต่อผู้คนในสังคมอีสานเป็นอย่างมาก
การเข้าไปเกี่ยวข้องกับคนในสังคมนี้ ได้ทว่าพระสงฆ์ต้องเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับทางอาณาจักร
อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนนโยบายของรัฐ การเข้าไปมี
บทบาทของพระสงฆ์ดังกล่าวได้มีปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องดังจะกล่าวในบทต่อไป

¹ กิติรัตน์ สีหพันธ์. "ธรรมเนียมปฏิบัติในภาคอีสาน, (2394-2476), " ศิลปวัฒนธรรม.

บทที่ 2

ปัญหาการเมืองการปกครองและสังคมหัวเมืองอีสานก่อน พ.ศ. 2435

ดินแดนแถบหัวเมืองอีสานก่อนที่ไทยจะเข้าไปจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรใกล้เคียงมาโดยตลอด ได้แก่ อาณาจักรเขมร อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรอยุธยา อาณาจักรธนบุรี ตลอดจนอาณาจักรรัตนโกสินทร์ สมัยก่อนปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ตามลำดับ จากการตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรต่าง ๆ ตลอดเวลา ส่งผลให้สภาพการณ์ทางการเมืองการปกครองและสังคมไม่มีความมั่นคง เนื่องจากต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์อยู่เสมอและก่อให้เกิดปัญหาด้านต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ดังนี้

1. ปัญหาด้านการเมือง

ตลอดระยะเวลาก่อนที่จะเกิดการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 สภาพการณ์ทางการเมืองในหัวเมืองอีสานโดยทั่วไปมีลักษณะไม่มั่นคง นับเป็นอุปสรรคต่อรูปแบบการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ปัญหาที่เกิดขึ้นมีดังนี้

1.1 การขาดเอกภาพทางการเมือง

ก่อนหน้าที่ยุทธยาจะเข้าไปมีอิทธิพลเหนือหัวเมืองอีสาน ดินแดนแถบนี้เคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของเขมรมาก่อน แต่หลังจากที่อยุธยาได้รับการสถาปนาเป็นราชธานีของไทย ใน พ.ศ. 1893 แล้วเขมรเริ่มเสื่อมอำนาจลง ท้าให้ไทยเริ่มเข้าไปมีอิทธิพลในหัวเมืองอีสานดังจะเห็นได้จากราชสำนักกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 พระองค์เจ้าให้มีการปกครองดูแลเมืองพิมายและเมืองพนมรุ้ง

ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์โปรดให้ตั้งเมืองโคราช (บริเวณเมืองเก่าเขตอำเภอสูงเนิน) ขึ้นเป็นศูนย์กลางของเมืองต่าง ๆ ในแถบนี้ ทำให้เมืองพิมายและทนมรุ่งถูกลดบทบาทความเป็นผู้นำในบริเวณแถบนี้ลง ส่งผลให้เมืองโคราชได้กลายเป็นศูนย์กลางอำนาจใหม่ที่มีความสำคัญต่อราชสำนักกรุงศรีอยุธยา ซึ่งผู้ปกครองเมืองมีตำแหน่งเป็นถึงระดับเจ้าพระยามหาหนคร ครั้นล่วงมาถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 - 2231) พระองค์โปรดให้ย้ายเมืองโคราชมาสร้างใหม่ที่บริเวณทุ่งทะเลหญ้า สร้างป้อมค่ายและประตูกันพรมเมืองอย่างแข็งแรง เรียกชื่อใหม่ว่าเมืองนครราชสีมา¹ และมีเมืองต่าง ๆ ขึ้นตรงต่อเมืองนครราชสีมาจำนวน 5 เมือง คือ 1 เมืองจันทัก 2 เมืองชัยภูมิ 3 เมืองพิมาย 4 เมืองบุรีรัมย์ 5 เมืองนางรอง² นอกจากนี้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงแต่งตั้งให้พระยามราช (สังข์) หนึ่งนผู้ร่วมต่อสู้เพื่อราชบัลลังก์ของพระองค์เป็นเจ้าผู้ครองเมืองนครราชสีมา³ ในเมื่อเจ้าเมืองเป็นคนที่มาจากราชสำนักกรุงศรีอยุธยา จึงทำให้ผู้คนจากกรุงศรีอยุธยาได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ ณ เมืองนครราชสีมามากขึ้น และความเจริญต่าง ๆ จากระราชสำนักกรุงศรีอยุธยาได้เริ่มแทรกซึมเข้ามาในหัวเมืองอีสานมากขึ้นตามลำดับ แม้ว่าราชสำนักกรุงศรีอยุธยาจะส่งเสริมให้เมืองนครราชสีมา เป็นเมืองที่มีความสำคัญในดินแดนแถบนี้อย่างมากก็ตาม แต่อำนาจการปกครองของราชสำนักกรุงศรีอยุธยาก็ไม่สามารถที่จะเข้าควบคุมดินแดนส่วนใหญ่ในหัวเมืองอีสานได้ เนื่องจากบริเวณที่นอกเหนือจากอำนาจการปกครองของเมืองนครราชสีมาได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่นครเวียงจันทน์

¹สุทิน สนองพันธ์. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 - 2394). 2533. หน้า 63 - 65.

²สมเด็จพระยาตราธิราชราชนาพ. เที่ยวตามทางรถไฟ. 2505. หน้า 116.

³สุทิน สนองพันธ์. เล่มเดิม. หน้า 65. .

จากความสัมพันธ์ที่มีลักษณะจำกัดขอบเขตระหว่างอาณาจักรอยุธยากับหัวเมืองอีสาน ได้ทำให้อำนาจของอาณาจักรอยุธยาในหัวเมืองอีสานมีอิทธิพลอยู่เฉพาะบริเวณเมืองนครราชสีมา เท่านั้น ขณะที่ชาวอีสานส่วนใหญ่มีความผูกพันกับอาณาจักรล้านช้างมากกว่า ดังนั้นสภาพการณ์ทางการเมืองรอยต่อทั่วไปก่อน พ.ศ. 2435 ของหัวเมืองอีสาน จึงต้องมีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของชาวลาวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กล่าวคือเมื่อสถานการณ์ทางการเมืองของลาวเกิดความแตกแยก บรรดาเจ้านายชาวลาวก็จะอพยพผู้คนเข้ามาพึ่งพิงไทย ซึ่งนับเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวอีสานมีความใกล้ชิดกับชาวลาวมากกว่าชาวไทย

การอพยพครั้งสำคัญที่สร้างความผูกพันระหว่างชาวอีสานกับชาวลาวเกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2250 เนื่องจากอาณาจักรล้านช้างได้ประสบปัญหาการเมืองภายใน เพราะเจ้านายชั้นสูงได้แย่งชิงความเป็นใหญ่กันเอง ทำให้อาณาจักรล้านช้างแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ อาณาจักรหลวงพระบาง และอาณาจักรเวียงจันทน์ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2256 อาณาจักรเวียงจันทน์ ได้แตกแยกเป็นอีกอาณาจักรหนึ่งคือ อาณาจักรจำปาศักดิ์ ซึ่งอาณาจักรทั้งสามแห่งล้วนเป็นอิสระไม่ขึ้นตรงต่อกัน¹

หลังจากที่เกิดการแตกแยกในอาณาจักรล้านช้างแล้ว ชนชั้นปกครองของล้านช้างต่างก็พยายามหาสถานที่ปลอดภัย ทำการอพยพผู้คนที่มีความจงรักภักดีต่อตนหนีภัยสงครามและความสับสนในอาณาจักรล้านช้าง กลุ่มผู้นำชาวล้านช้างอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในหัวเมืองมัยอยู่ด้วยกัน 3 กลุ่ม คือ กลุ่มพระครูพนเสม็ด² (ท้าวท้าวคู่อีหอม หรือหลวงพ่อกู่อีหอม) กลุ่มพระวอพระตา และกลุ่มเจ้าคำขาวและกลุ่มเจ้ารสพะมิตร

¹ รัชชัย ไพฑูริ. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอาณาจักรหลวงพระบางเวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325-2446). 2534. หน้า 2.

² บางเอกสารเขียนว่า พระครูพนเสม็ด

กลุ่มพระครูพนเสม็ด ซึ่งได้นำเชื้อพระวงศ์ และผู้คนที่มีความจงรักภักดีอพยพหนีภัยสงครามที่เกิดขึ้นในราชสำนักเวียงจันทน์ หลังจากสิ้นสมัยพระเจ้าสุริยวงษา พระครูพนเสม็ดได้พาผู้คนอพยพลงมาตามลำน้ำโขงจนถึงเมืองนครจำปาศักดิ์แล้วเข้าไปในเขมร และต้องอพยพกลับมาที่นครจำปาศักดิ์อีกครั้งเพราะทางฝ่ายเขมรเรียกเก็บภาษี¹ เมื่อได้ตั้งมั่นอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ราว พ.ศ.2252 กลุ่ม "ลาว" โดยการนำของพระครูพนเสม็ด ได้เพิ่มบทบาททางการเมืองการปกครองบริเวณนครจำปาศักดิ์ และดินแดนใกล้เคียงอย่างรวดเร็วทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้นแก่ชาวพื้นเมือง ซึ่งมีพวกข่า เขมร และกวย ซึ่งไม่ยอมรับอำนาจของพระครูพนเสม็ดมักจะก่อความวุ่นวายอยู่เสมอ จนกระทั่งปี พ.ศ.2256 พระครูพนเสม็ดจึงได้แต่งตั้งเจ้าหน่อขัตติย์ (เจ้าหน่อแก้ว) ซึ่งเป็นนัดดาของพระเจ้าสุริยวงษา แห่งนครเวียงจันทน์ เป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ปกครองนครจำปาศักดิ์² (นครจำปาศักดิ์ในสมัยศรี) ระยะเวลาเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ได้แต่งตั้งให้กลุ่มบริวารออกไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณรอบ ๆ นครจำปาศักดิ์ และกลุ่มที่สำคัญที่เป็นบรรพบุรุษของชาวอีสานตอนกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำชีคือ กลุ่มจารย์แก้ว ซึ่งตั้งเมืองที่บ้านทุ่ง (ต่อมาคือ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด)³ ในเวลาต่อมาลูกหลานเจ้าเมืองทุ่งหรือสุวรรณภูมิ ต่อมาได้เป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ ในเขตนี้เช่น ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ มหาสารคาม ขอนแก่น ชนบท (ชลบท)⁴ ฯลฯ

ส่วนกลุ่มพระวอพระตา ซึ่งนำโดยพระวอพระตา ได้พากันอพยพเข้ามาในหัวเมืองอีสานสาเหตุเกิดความขัดแย้งในราชสำนักเวียงจันทน์สมัยพระเจ้าสิริบุญสาร (สิริบุญสาร) อันเนื่องมาจากความไม่พอใจที่พระเจ้าสิริบุญสารไม่ได้ตั้งตนอยู่ในทศทิศราชธรรม และได้ขอลูกสาวของ

¹ พุทธิย์ มิถุศล. เอกสารการสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. 2532. หน้า 78.

² ชีรชัย บุญมาธรรม. "คนอีสานมาจากไหน," อีสานศึกษา. 2527. หน้า 38.

³ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," ประชุมพงศาวดาร

เล่มที่ 3 ภาค 4. 2506. หน้า 190 - 192.

⁴ พุทธิย์ มิถุศล. เล่มเดิม. หน้าเดิม.

พระตาด้วย¹ (บางเอกสารกล่าวว่าพระเจ้าสิริบุญสารคิดระแวงว่าพระวอพระตา ซึ่งเป็นเสนาบดี นครเวียงจันทน์มาก่อนจะหันไปฝักใฝ่กับหลวงพระบางและคิดแย่งชิงราชสมบัติจากตน)² เหตุการณ์ ดังกล่าวได้ทำให้พระวอพระตาหนีมาตั้งเมืองใหม่ที่หนองบัวลุมภู (หนองบัวลำน)³ ต่อมากองทัพ ของพระเจ้าสิริบุญสารเข้ามารบจนตีเมือง พระตาต้องจมนตายในสนามรบ หลังจากสงครามยุติแล้ว พระวอได้อพยพผู้คนหนีภัยพระเจ้าสิริบุญสารมาอยู่ที่บ้านดอนเมคแดงอีกครั้ง ซึ่งเป็นเขตอำนาจของ นครจำปาศักดิ์ และภายหลังได้แต่งเครื่องบรรณาการไปยังนครราชสีมาขอขึ้นตรงต่อกรุงธนบุรีใน พ.ศ. 2301⁴ ครั้นถึง พ.ศ. 2319 พระเจ้าสิริบุญสารได้ส่งกองทัพบกจับพระวอและประหาร ชีวิตเสีย เมื่อความทราบถึงฝ่ายไทยทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงแต่งตั้งเจ้าพระยา มหาโกษาธิบดีศรีสุริยราชและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปร่วมกับทัพนครราชสีมาเข้าโจมตีนครเวียงจันทน์ เป็นผลให้ นครเวียงจันทน์ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยใน พ.ศ. 2321 และภายหลัง กลุ่มพระวอพระตานี้ได้กลายเป็นบรรพบุรุษของชาวเมืองอุบลราชธานี เสนางคนิคม คำเขื่อนแก้ว อำนาจเจริญ พิบูลมังสาหาร ซึ่งกลุ่มดังกล่าวพยายามที่จะลดอำนาจและต่อต้านราชสำนักเวียงจันทน์ มาโดยตลอด⁵

¹อรรถ นันทจักร. "ประวัติศาสตร์อีสานในพื้นที่เมืองอุบล," ใน ศิลปวัฒนธรรม.

10(3) : 127; มกราคม 2532.

²เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์ลาว. 2518. หน้า 67 - 68.

³อรรถ นันทจักร. เล่มเดิม. หน้า 126.

⁴กรมศิลปากร. "พงสาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," ประชุมพงสาวดารภาคที่ 4 เล่ม 3. 2506. หน้า 204.

⁵ธีรชัย บุญมาธรรม. "คนอีสานมาจากไหน," อีสานศึกษา. 2517. หน้า 46 - 47.

สำหรับกลุ่มผ้าขาว และเจ้าโรสมพระมิตร ซึ่งนำโดยเจ้าผ้าขาวและเจ้าโรสมพระมิตร ได้อพยพเข้ามาอยู่ในหัวเมืองอีสาน เพราะได้เกิดความบาดหมางกันระหว่างขุนนางกับกษัตริย์แห่งนครเวียงจันทน์ ทำให้เจ้าโรสมพระมิตร และเจ้าผ้าขาวอพยพผู้คนของตนข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งอยู่ที่บ้านพันนา ท้องที่สว่างแดนดิน และบ้านผ้าขาว (ท้องที่อำเภอพังโคน) ต่อมาได้อพยพข้ามเทือกเขาภูพานมาตั้งอยู่ริมลำน้ำปาว เรียกชื่อว่าบ้านแก่งส้มโฮงหรือแก่งสักกรง (ต่อมาเป็นเมืองกาฬสินธุ์)¹ บรรพบุรุษของกลุ่มนี้ได้ตั้งเมืองกาฬสินธุ์ ภูพานไชย สหัสขันธ์²

การอพยพของกลุ่มคนลาวที่เข้ามายังหัวเมืองอีสาน ได้ทำให้ดินแดนเหล่านี้มีความผูกพันกับอาณาจักรล้านช้าง และทำให้เกิดอิทธิพลจากราชสำนักเวียงจันทน์ ตลอดจนราชสำนักจันทบุรีได้ไหลหลั่งเข้าสู่หัวเมืองอีสานอย่างต่อเนื่อง

อาจกล่าวได้ว่าการที่นครเวียงจันทน์เคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้างมาเป็นเวลาอันยาวนาน เวียงจันทน์จึงกลายเป็นแม่แบบของวัฒนธรรม ส่วนใหญ่ในหัวเมืองอีสาน อาทิเช่น ธรรมเนียมการปกครองฮีต-คอง (ศุรายละเอียดยานาการปกครอง) ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

สำหรับชาวอีสานที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางและบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนปลาย ได้รับเอาความเจริญของนครจันทบุรีมากกว่ารับความเจริญจากนครเวียงจันทน์ ทั้งนี้เพราะเวียงจันทน์เริ่มเสื่อมอำนาจเนื่องจากความแตกแยกของอาณาจักรล้านช้าง จึงทำให้อาณาจักรจันทบุรีแผ่อิทธิพลสร้างความเจริญแทนที่เวียงจันทน์ในบริเวณดังกล่าวได้มากขึ้น

จากการที่หัวเมืองอีสานตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรใกล้เคียงต่าง ๆ ทำให้สภาพการณ์ทางการเมืองในหัวเมืองอีสานขาดความเป็นเอกภาพ เนื่องจากแต่ละอาณาจักรที่เข้ามามีอำนาจในดินแดนอีสานจะมีรูปแบบการปกครองเฉพาะตน ซึ่งส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบ

¹ พุทธิย์ มิถุศล. เอกสารการสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. 2532.

หน้า 79 - 80.

² ชีร์ชัย บุญมาธรรม. เล่มเดิม. 2527. หน้า 48.

ทางการเมืองของหัวเมืองอีสานด้วย ดังนั้นสภาพการณ์ทางการเมืองโดยทั่วไปในหัวเมืองอีสานจึงเต็มไปด้วยความแปลกแยกยากที่จะรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้

1.2 ความพยายามในการเสริมสร้างเอกภาพทางการเมืองในหัวเมืองอีสานในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์

จากการที่อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์และนครจำปาศักดิ์ ได้เข้ามาอิทธิพลในหัวเมืองอีสาน ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการขยายอำนาจของไทย อย่างไรก็ตามแม้ว่าอาณาจักรล้านช้างจะเข้ามาอิทธิพลในดินแดนอีสานอย่างมาก แต่ไทยก็สามารถเข้าไปลดอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างลงได้ เริ่มตั้งแต่สมัยธนบุรีกล่าวคือ

ในสมัยกรุงธนบุรี ไทยมีนโยบายจะขยายอำนาจเข้าสู่ดินแดนแถบหัวเมืองอีสานมากขึ้น เพราะว่าญวน (กว) ได้พยายามขยายอำนาจเข้ามาในหัวเมืองอีสานเช่นกัน ดังปรากฏหลักฐานในจารึกใบลานจังหวัดมุกดาหาร ที่กล่าวถึงพวกญวนได้ทำลายเมืองนครพนม (ลคร) ใน พ.ศ. 2310¹ การขยายอิทธิพลของญวนจึงทำให้ไทยไม่ไว้วางใจและเริ่มตระหนักถึงความสำคัญในดินแดนหัวเมืองอีสานมากกว่าเดิม ความพยายามของไทยเริ่มประสบผลสำเร็จ เมื่อเจ้านายและขุนนางในอาณาจักรเวียงจันทน์เกิดความแตกแยก ทำให้บางกลุ่มแยกตัวออกมาตั้งชุมชนใหม่และไทยอาศัยเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นกับกลุ่มพระวอพระตาตั้งที่กล่าวมาแล้วเข้าโจมตีเวียงจันทน์ เพื่อลดอำนาจของนครเวียงจันทน์ให้น้อยลง ซึ่งถือว่าเป็นการปูทางการสร้างอำนาจของไทยในด้านการปกครองให้มั่นคงในหัวเมืองอีสานยิ่งขึ้น เมื่อไทยเข้าสู่ยุคกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยบริเวณ

¹สุจิตต์ จันทรสาขา. "จารึกใบลาน จังหวัดมุกดาหาร," ใน อีสานศึกษา.

หัวเมืองอีสานได้มีการขยายตัวตั้งบ้านเมืองอย่างมากมาย¹ แต่ไทยก็ยังไม่ได้เข้าแทรกแซงการปกครองอย่างเต็มที่ เพียงแต่มีนโยบายแต่งตั้งตำแหน่งเจ้าเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ตามธรรมเนียม

¹วิโรจน์ หีบแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำตอนกลางระหว่าง

ที่มีมาแต่เก่าก่อน¹ คือตำแหน่งเจ้าเมือง อุบราช (อุบฮาด) ราชวงศ์ ราชบุตร ซึ่งได้รับอิทธิพลจากลาว (เวียงจันทน์)² นโยบายของไทยช่วงนี้ทำให้เกิดเมืองขึ้นใหม่ในหัวเมืองอีสานอย่าง

¹ตำแหน่งทางการปกครองของหัวเมืองอีสาน ได้แก่ ตำแหน่งเจ้าเมือง รองลงมาคือ อุปฮาด มีหน้าที่ปฏิบัติงานแทนเจ้าเมืองหากเจ้าเมืองไม่สามารถปฏิบัติงานได้ ราชวงศ์เป็นตำแหน่งที่ต้องควบคุมดูแลผลประโยชน์ของบ้านเมือง รวมทั้งการพิจารณาคดีความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ราชบุตร มีหน้าที่ช่วยงานราชการบ้านเมืองตามที่ได้รับมอบหมาย เป็นตำแหน่งที่รอการเลื่อนไหลไปสู่ตำแหน่งสูงสุดคือเจ้าเมือง หากว่าเป็นบุคคลที่มีความสามารถ ตำแหน่งทั้ง 4 ที่กล่าวมาเรียกว่า "อาญาสี่" หากเป็นเมืองเล็กตำแหน่งจะเรียกว่า เจ้าเมือง อรรคธาตุ อรรควงษ์ และวรบุตร นอกจากตำแหน่งอาญาสี่แล้วยังมีตำแหน่งผู้ช่วย "อาญาสี่" อีก 4 ตำแหน่งคือ ท้าวสุริยะ หรือท้าวจัดตียะ ท้าวสุริย ท้าวโรหิสาร และท้าวสิทธิราช

นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งซื้อบ้านข้างเมือง คือตำแหน่งต่าง ๆ ที่เป็นกลไกสำคัญในการบริหารบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ เรียกว่ากรมการเมือง ได้แก่ 1 เมืองแสน 2 เมืองจัน 3 เมืองกลาง 4 เมืองขวาและเมืองซ้าย 5 เมืองลูก เมืองฮาม เมืองแพน 6 นาเหนือ นาใต้ 7 ขาเนตร ขานนท์ 8 หมวเสนามนตรี 9 ขาบังคิต 10 สุโภ กรมการเมืองที่กล่าวมาทั้งหมด มักจะมีความว่า "เพี้ย" หรือบางที่เรียกว่า "เพี้ย" นำหน้าตำแหน่ง (อ้างอิงมาจาก ชีรชัย บุญนารธรรม. "ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมหัวเมืองอีสาน (ตอนบน)," มออีสาน-งานฝีมือ. 2533 หน้า 8. และ วิโรจน์ หินแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานในบริเวณลุ่มน้ำชี ตอนกลางระหว่าง พ.ศ.2325 - 2443. 2529. หน้า 80 - 82)

²สมเด็จพระยาচারราชานุภาพ. สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม 6. 2506. หน้า 224.

มากมายคือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีเมืองเกิดขึ้นใหม่ 17 เมือง
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีเมืองเกิดขึ้นใหม่อีก 6 เมือง¹

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลมีนโยบายควบคุมหัวเมือง
อย่างใกล้ชิด โดยให้มีการสักระเลกและเรียกเก็บส่วยจากเลกไพร่ในหัวเมืองอีสานใน พ.ศ. 2367
โดยจัดตั้งกองสักระเลกที่เมืองร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ยโสธร และสุวรรณภูมิ² เพื่อให้รัฐบาลจะนำส่วยจาก
หัวเมืองอีสานไปเป็นสินค้าในการติดต่อค้าขายกับจีน ซึ่งเป็นผลประโยชน์ของรัฐบาล ในหัวเมือง
อีสานจึงต้องส่งส่วยตามประเภทของผลผลิตที่มีอยู่ในหัวเมืองนั้น ๆ เช่น ปักธงชัย (เป็นอำเภอ
หนึ่งในจังหวัดนครราชสีมาปัจจุบัน) ต้องส่งส่วยทองคำ³ เป็นต้น การที่รัฐบาลเข้าตั้งกองสักระเลก
และเรียกเก็บส่วยในหัวเมืองอีสาน ได้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนขึ้น ผู้คนที่อยู่บริเวณที่ต้องสักระเลก
มักจะพากันอพยพไปอยู่ที่อื่นหรือหนีไปอยู่บริเวณที่ห่างไกล เพื่อให้รอดพ้นจากการสักระเลก⁴ การจัด
การสักระเลกของรัฐบาลในช่วงระยะแรก ๆ จึงไม่ได้ผลอย่างเต็มที่ และต่อมาก็ต้องหยุดชะงักอีกก่อน
เนื่องจากเกิดวิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์

¹อรรถ นันทจักร. "สภาพสังคมและวัฒนธรรมของหัวเมืองอีสานก่อนและหลัง
การปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล," การสัมมนาทางวิชาการ เรื่องภาษากับประวัติศาสตร์และความ
เคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย. 2533. หน้า 4.

²"พงสาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน," ประชุมพงสาวดารภาคที่ 4 เล่มที่ 3.
2506. หน้า 231.

³สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. "จดหมายเหตุนครราชสีมา," เที่ยวตามทางรถไฟ.
2505. หน้า 154 - 157.

⁴ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2433. 2527.
หน้า 110.

การก่อกบฏของเจ้าอนุวงศ์ช่วง พ.ศ. 2369 - 2371 มีปัจจัยสำคัญอยู่ประการหนึ่งคือ การที่พระเจ้าอนุวงศ์ให้ความสำคัญต่อผู้คนที่อยู่ในหัวเมืองอีสานเป็นอย่างมาก เพราะพระองค์ถือว่า พลเมืองส่วนใหญ่ในดินแดนแห่งนี้ คือชาวลาวที่อพยพมาจากนครเวียงจันทน์¹ ดังนั้นเมื่อพลเมืองของพระองค์ได้รับความเดือดร้อนจากการศึกและเรียกเก็บส่วยจากฝ่ายไทย ท้าทำให้พระองค์จึงจำเป็นต้องเข้ามาช่วยเหลือ โดยการกวาดต้อนผู้คนในหัวเมืองอีสานกลับไปยังนครเวียงจันทน์ เพื่อให้เป็นอิสระและพ้นจากพันธะเรื่องการศึกและการเก็บส่วยจากฝ่ายไทย

ภายหลังจากปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์แล้ว ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการควบคุมสถานการณ์และปกป้องความวุ่นวายในหัวเมืองอีสานที่อาจจะเกิดขึ้นอีกจากนครเวียงจันทน์ ดังนั้นทางราชสำนักกรุงเทพฯ จึงได้ตั้งเมืองตนเองคอยเข้ามาควบคุมนครเวียงจันทน์ และบรรดาเมืองต่าง ๆ ที่เคยขึ้นอยู่กับเวียงจันทน์มาก่อน² ทั้งนี้เพื่อป้องกันความสงบระยะยาว ในภูมิภาคนี้ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำการอพยพผู้คนจากบริเวณนครเวียงจันทน์มาไว้ที่หัวเมืองอีสาน ทำให้เกิดชุมชนขึ้นมาใหม่กลายเป็นบ้านเมืองในระยะนี้ เช่น เมืองพรรณานิคม เมืองเรณูนคร เมืองอากาศอำนวย³ เป็นต้น

นโยบายการตั้งเมืองได้ดำเนินต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในระยะนี้มักเกิดปัญหาการแย่งชิงเลกไพร่ของเจ้าเมืองกรมการในเมืองเดียวกันหรือระหว่างเมือง

¹ รัชช ปุ่มธมทก. พื้นเวียง : การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมอีสาน.

2526. หน้า 83.

² ชีรชัย บุณนารถ. "ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในหัวเมืองอีสาน (ตอนบน),"

ใน มองอีสาน - งานฝีมือ. 2533. หน้า 12.

³ แหล่งเดิม. หน้า 13.

จึงการแย่งชิงเลกไพร่ทำให้เกิดการกล่าวโทษกันเข้ามายังราชสำนักกรุงเทพฯ อยู่บ่อย ๆ¹ ดังนั้นเพื่อจัดปัญหาในระดับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้แต่งตั้งให้พระยา ยมราช (แก้ว) เมื่อครั้งเป็นเจ้าพระยากาแพงสงครามเจ้าเมืองนครราชสีมาไปเป็นข้าหลวง แม่กองดำเนินการสักเลกที่เมืองยโสธร โดยให้เจ้าเมืองต่าง ๆ คุมเลกของตนมารวมกันที่ ยโสธรและผลัดเปลี่ยนกันสักเลกจนเป็นที่เรียบร้อย โดยใช้เวลาในการสักเลกทั้งสิ้นเป็นเวลา 3 ปี² ความพยายามของรัฐบาลไม่ได้ผลอย่างเต็มที่เพราะเจ้าเมืองกรมการบางเมืองมักปกปิด เลกไพร่ที่แท้จริงของตน ดังนั้นเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงปัญหา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวจึงได้จัดให้มีการตั้งเมืองใหม่ขึ้นเรื่อย ๆ แต่ปัญหาก็ไม่สามารถยุติได้ เพราะเป็น เพียงการแก้ปัญหเฉพาะหน้าเท่านั้น จึงทบทวนนโยบายการตั้งเมืองมีปัญหามาเรื่อยจนถึง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาของการย้ายเลกไพร่ยังคง มีอยู่ พระองค์จึงได้อนุญาตให้มีการย้ายเลกไพร่ไปอยู่เมืองใดก็ได้ตามความสมัครใจ แต่ก็ยังเกิด ปัญหาอยู่บ้างเช่น กรณีไพร่ของหลวงประเสริฐ และขุนชำนาญสุนทร ได้หนีไปอยู่กับหลวงเพชร สงคราม เป็นต้น³

ความวุ่นวายทางการปกครองภายในของตัวเมืองอีสานสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครอง แผ่นดิน พ.ศ. 2435 ได้กลายเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทําให้หัวเมืองอีสานไม่มั่นคง เนื่องจากการปกครอง

¹วิจารณ์ หีบแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนกลางระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2443. 2529. หน้า 136.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ส.ต.1/19 สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงเมืองต่าง ๆ จ.ศ.1247. หน้า 37 - 42.

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.46/1 หนังสือราชการกรมมหาดไทยบอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา. วันที่ 13 เมษายน ร.ศ.111.

ของรัฐบาลก่อนหน้านี้ที่มีต่อหัวเมืองอีสานยังไม่รัดกุม เพราะรัฐบาลปล่อยให้เจ้าเมืองปกครองกันเอง โดยให้เมืองใหญ่ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ¹ ส่วนเมืองเล็ก ๆ ขึ้นตรงต่อเมืองใหญ่หรือกรุงเทพฯ ตามความเหมาะสมของรัฐบาล แต่เมืองส่วนใหญ่นหัวเมืองอีสานจะอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองนครราชสีมา² ส่วนรัฐบาลนั้น เพียงแต่แสวงหาผลประโยชน์จากการเก็บส่วยที่ได้จากการรวบรวมของเจ้าเมือง

เมื่อเจ้าเมืองมีอำนาจอย่างอิสระ ทำให้เกิดปัญหาขึ้นกับผู้อยู่ใต้การปกครองขึ้นในบางครั้ง เช่น กรณีของท้าวอิน เป็นบุตรของราชบุตรเมืองสุวรรณภูมิได้คบคิดกับโจรช่องสุ่ม กำลังคอยปล้นพาหนะของชาวบ้าน เช่น วัว ควาย ฯลฯ ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน³

การขยายอิทธิพลของไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์เข้าไปในหัวเมืองอีสาน ได้ทำให้อำนาจการปกครองของฝ่ายไทยในดินแดนดังกล่าวมั่นคงขึ้น เนื่องจากชนชั้นผู้ปกครองในหัวเมืองอีสานได้พยายามจงรักภักดีฝ่ายไทย เพื่อให้ฝ่ายไทยสนับสนุนอำนาจของตน แม้ว่าอำนาจของฝ่ายไทยจะเข้าไปมีอิทธิพลในหัวเมืองอีสานมากกว่าเดิมแล้วก็ตาม แต่ฝ่ายไทยก็ยังไม่ได้เข้าปจจัยรูปแบบการปกครองอย่างรัดกุม ทำให้ชนชั้นผู้ปกครองมักจะแย่งชิงอำนาจกันเองอยู่เสมอ ความวุ่นวายดังกล่าวได้บั่นทอนอำนาจการปกครองของไทยในดินแดนแห่งนี้ลงไป

¹Charles F. Keyes. Isan : Regionalism in Northeastern Thailand. 1967. หน้า 15.

²พิบูลย์ มิกุล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2517. หน้า 143.

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. สมุดพิเศษ 25/42 สำเนาบอกขุนพิทักษ์. จ.ศ.1246. หน้า 263.

1.3 การคุกคามของฝรั่งเศส

ดินแดนหัวเมืองอีสานยังเป็นภูมิภาคหนึ่งที่ฝรั่งเศสให้ความสนใจ และได้เริ่มขยายอิทธิพลเข้ามาเรื่อย หลังจากฝรั่งเศสยึดครองเวียดนามได้ ใน พ.ศ.2427¹ ฝรั่งเศสเริ่มเผยแพร่อิทธิพลเข้ามายังหัวเมืองอีสาน โดยเปิดโอกาสให้บาทหลวงชาวฝรั่งเศสชื่ออาเล็กซานดร์ ปรอม พร้อมด้วยคณะอีก 5 คน เดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ให้กับผู้คนที่อยู่ตามเมืองอุบลราชธานี อำนาจเจริญ สกลนคร และนครพนม ใน พ.ศ.2428² จะเห็นได้ว่าเส้นทางการเผยแพร่ศาสนาของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสล้วนแต่อยู่ในพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำโขงทั้งสิ้น แสดงให้เห็นถึงการแทรกซึมและขยายอำนาจของฝรั่งเศสที่อิงอิทธิพลของศาสนาอันมีผลต่อความมั่นคงของไทย

นอกจากนี้ฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพลเข้ามายังหัวเมืองอีสาน โดยพยายามเข้ามาเกลี้ยกล่อมประชาชนให้อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของฝรั่งเศส โดยชักลวงวิธีในการให้เงิน เลือผ้าและสิ่งของแก่ประชาชน ทำให้ประชาชนต้องพัวพันอยู่กับฝรั่งเศส ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสขึ้น ทำให้เจ้าเมืองไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้³

ต่อมาสถานการณ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในหัวเมืองอีสานเริ่มตึงเครียดขึ้น เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436) ซึ่งเป็นกรณีพิพาทชายแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และ

¹วิโรจน์ หิมแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางระหว่าง พ.ศ.2434-2443. 2529. หน้า 146.

²พชรย์ มีกุล. การปฏิบัติการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2517. หน้า 81.

³อรรณพ ใจกล้า. "การปรับปรุงการปกครองมณฑลอุดร," ใน มณฑลเทศาภิบาล: วิเคราะห์เปรียบเทียบ. 2524. หน้า 158.

ในที่สุดเป็นชนวนนำไปสู่การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และทำให้ลาวทั้งประเทศตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส พ.ศ. 2436¹ และเป็นผลทำให้ไทยจะต้องเผชิญหน้ากับฝรั่งเศสโดยตรงทำให้ไทยต้องเร่งปรับปรุงประเทศและปรับปรุงการปกครองตามชายแดนหัวเมืองอีสาน ซึ่งนำไปสู่การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ในที่สุด

2. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ

ชาวอีสานมีสภาพชีวิตผูกพันกับธรรมชาติ และลักษณะสังคมอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรม มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ชีวิตประจำวันอยู่กับธรรมชาติเป็นหลัก ทำเศรษฐกิจของชาวอีสานมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง กล่าวคือประชาชนสามารถผลิตของขึ้นใช้ภายในชุมชนของตนได้หลายอย่างโดยไม่ต้องพึ่งพาผลผลิตจากภายนอก²

2.1 ปัญหาความแปรปรวนของธรรมชาติ

การที่สังคมชาวอีสานเป็นลักษณะสังคมเกษตร ทำให้ชาวอีสานมีความผูกพันกับธรรมชาติ และต้องพึ่งพาสภาพดินฟ้าอากาศอยู่ตลอดเวลา ซึ่งส่วนใหญ่จะประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำ อยู่เสมอ และเมื่อเกิดภาวะฝนแล้งหรือน้ำท่วม ประชาชนก็จะพากันอดอยากและพากันล้มตายเป็น

¹ จิราภรณ์ สถานะวรรณะ. วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง. 2523. หน้า 3.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.14/17. กรมหลวงดำรงราชานุภาพไปตรวจการมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรอีสาน. 21 มกราคม ร.ศ. 121 - 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 125.

จำนวนมาก เพราะไม่สามารถผลิตสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีวิตได้¹ จากสภาพปัญหาดังกล่าว ทำให้ชาวอีสานบางท้องถิ่นมักเกิดการอพยพโยกย้ายถิ่นอยู่เสมอ² การอพยพย้ายถิ่นของชาวอีสานเนื่องมาจากความอดอยาก นับเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้รัฐบาลต้องทำการปรับปรุงระบบเศรษฐกิจในหัวเมืองอีสานให้ดีขึ้น

2.2 ปัญหาการคมนาคม

การคมนาคมภายในดินแดนอีสานส่วนใหญ่จะอาศัยการคมนาคมทางบกเป็นหลักพาหนะสำคัญที่ใช้ในการเดินทางช่วงก่อน พ.ศ. 2435 คือ ม้า และวัวเทียม เกวียน การเดินทางเต็มไปด้วยความยากลำบาก เพราะภูมิประเทศค่อนข้างลาดชัน ในฤดูฝนน้ำจะท่วม และนอกจากนี้ยังมีป่าดงดิบกั้นอยู่รอบดินแดน และนอกจากนี้ยังมีเทือกเขาที่เป็นแนวขวางกั้นการติดต่อระหว่างราชสำนักกรุงเทพฯกับดินแดนอีสานคือ ทิวเขาคงพระยาเย็น ทำให้ชาวอีสานไม่สะดวกที่จะติดต่อกับราชสำนักกรุงเทพฯในระยะแรก ๆ ส่วนเส้นทางที่สำคัญที่ใช้ในการติดต่อกันในภูมิภาคคือเส้นทางจากนครราชสีมาถึงเมืองหนองบัวลำภู และต่อไปยังเมืองหนองคาย จากนั้นสามารถอาศัยการเดินทางเรือในแม่น้ำโขงเดินทางต่อไปนครเวียงจันทน์หรือนครหลวงพระบางได้³ ทำให้ชาวอีสานติดต่อกับชาวลาวได้สะดวกกว่า นับเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวอีสานมีความผูกพันกับชาวลาวมากกว่า

¹ชลิต วิทณะพร. การอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสานระหว่าง พ.ศ. 2321-2453. 2529. หน้า 37.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.46/1. หนังสือราชการมหาดไทยบอกข้าหลวงเมืองนครราชสีมา. 6 พฤศจิกายน ร.ศ. 110.

³ชลิต วิทณะพร. เล่มเดิม. หน้า 20.

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สร้างเส้นทางคมนาคมติดต่อกับดินแดนอีสานโดยทางรถไฟคือ เส้นทางสายกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมา จึงนับว่าเป็นช่วงที่เปิดประตูอีสานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งรัฐบาลส่วนกลางได้พยายามดึงดูดให้ประชาชนในภูมิภาคนี้ให้เห็นความเจริญจากส่วนกลาง เพื่อให้ประชาชนยอมรับรัฐบาลมากขึ้น และเป็นผลดีต่อเศรษฐกิจของรัฐบาลด้วย เนื่องจากรัฐบาลสามารถดึงสินค้าพื้นเมืองในดินแดนอีสานเข้าสู่ส่วนกลางได้สะดวกยิ่งขึ้น

3. ปัญหาด้านสังคม

ในสังคมของชาวอีสาน เป็นสังคมที่สืบทอดรูปแบบทางวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนการปกครองมาจากอาณาจักรล้านช้างโดยเฉพาะนครเวียงจันทน์ และนครจำปาศักดิ์ รูปแบบดังกล่าวมีความผูกพันกับการดำเนินชีวิตตามแบบจารีตประเพณี ได้แก่ ฮีต-คอง และถือปฏิบัติสืบทอดมาจากรบรรพบุรุษอย่างแน่นแฟ้น ทำให้สังคมอีสานมีความผูกพันกับอาณาจักรล้านช้างอย่างใกล้ชิด ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการรวมชาติของรัฐบาลไทย และนอกจากนี้ความเชื่อบางอย่างนับว่าเป็นปัญหาที่รัฐบาลได้พยายามแก้ไขอยู่เสมอคือลัทธิผี

3.1 ปัญหาการยึดแบบแผนธรรมเนียมปฏิบัติมาจากล้านช้าง

แบบแผนที่ชาวอีสานยึดถือและปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้างคือ ฮีต-คอง ซึ่งทำให้ชาวอีสานมีความผูกพันกับชาวลาว ดังนั้นรัฐบาลจึงพยายามลดอิทธิพลของชาวลาวด้านวัฒนธรรม โดยที่ออกกฎหมายในลักษณะที่ใกล้เคียงกับฮีต-คอง ใช้ชื่อว่า ฮีต 12 - คลอง 24¹ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่กฎหมายฉบับนี้ไม่

¹อรรด นันทจักร. ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณี
การจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. 2529. หน้า 232-233.

สามารถนำมาบังคับใช้ในสังคมของชาวอีสานได้ เพราะปรากฏว่ากฎหมายฉบับนี้ได้สร้างข้อบกพร่องเอาไว้สำหรับสังคม "ลาวไทย" กล่าวคือ ไม่สามารถใช้ได้ผลในบางท้องที่ เนื่องจากธรรมเนียมบางอย่างไม่เข้ากับสภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสาน แต่นับว่าเป็นความพยายามของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่จะสร้างความเป็นปึกแผ่นในหัวเมืองอีสาน¹

3.3 ปัญหาความเชื่อบางอย่าง

ความเชื่อบางอย่างของชาวอีสานที่เป็นอุปสรรคต่อการแทรกแซงทางวัฒนธรรมของรัฐบาล คือ ลัทธิผี ซึ่งลัทธิผีมีนับได้ว่าเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนทุกชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของการนับถือผีสาง เทวดาคือถือว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตามย่อมมีอะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งมองไม่เห็นได้ตามปกติสิ่งอยู่นั้น และมีอำนาจอยู่เหนือคน อาจบันดาลให้ดีให้ร้ายได้ แต่ถ้าคนทำถูกวิธีอาจขอความคุ้มครองได้² ความเชื่อในลัทธิผีของชาวอีสานก็เช่นเดียวกับชาติต่าง ๆ เพราะการนับถือผีเกิดจากธรรมชาติแวดล้อม ความผูกพันในการอยู่ร่วมกัน ศีลวัตรของชาวอีสานมาซึ่งเรื่องของความเชื่อที่มกมาย แต่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อสภาพชีวิตและสังคมไม่ได้หมายถึงผีของคนตายแล้วเท่านั้น แต่ครอบคลุมไปถึงสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ด้วย³ ผีที่สำคัญ ๆ และมีบทบาทสูงในสังคมอีสานมีดังนี้ ผีแถนหรือผีฟ้า ผีเสื้อเมืองและผีเมหลักษ์ ผีปู่ตา ผีตาแฮกหรือพระภูมินา และผีเรือน⁴ การนับถือผีของชาวอีสานถือเป็นเรื่องปกติ เพราะได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา

¹อรรถ นันทจักร. ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณี
การจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. 2529. หน้า 232-233.

²เสฐียรโกเศศ. วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย. 2514. หน้า 31-32.

³กุสุมา ชัยวินิตย์. ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน. 2531.

หน้า 24.

⁴ดูรายละเอียดใน สันทณี อาบัวรัตน์. การศึกษาวรรณกรรมเรื่องมาลัยหมี่มาลัยแสน. 2528. หน้า 21-23.

เป็นเวลานาน แต่ถ้ามองในแง่การเมืองอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างก็เข้ามาครอบงำวิถีชีวิตของชาวอีสานอีก เพราะเนื่องจากชาวอีสานจะนับถือผีแถนเหนือผีอื่น ๆ ซึ่งมีแถนได้เกี่ยวข้องกับความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชนชาติลาว¹ ดังนั้นการจัดความเชื่อในการนับถือผีจึงเท่ากับการลดอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างลงด้วย

จากการที่ชาวอีสานยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติส่วนใหญ่มานจากลาว (ล้านช้าง) ท้าให้อีสานมีความผูกพันกับลาวอย่างแน่นแฟ้น แม้ว่าไทยจะได้เข้าไปมีอิทธิพลในหัวเมืองอีสานแล้วก็ตาม อิทธิพลต่าง ๆ ที่ชาวอีสานได้รับจากลาวหาได้ลดลงไม่และเพื่อเป็นการลดอิทธิพลของลาวลงไป รัฐบาลจึงพยายามเพิ่มความสัมพันธ์ให้ชาวอีสานมีความผูกพันกับไทยมากขึ้น จึงทำให้รัฐบาลได้พยายามแทรกซึมวัฒนธรรมไทยขึ้นในหัวเมืองอีสาน เมื่อรัฐบาลมีนโยบายเช่นนี้จึงทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องพยายามสานต่อนโยบายของรัฐบาล รัฐบาลมิได้ใช้หน่วยงานทางราชการแต่ฝ่ายเดียวเท่านั้น หากแต่รัฐบาลได้มองเห็นความจำเป็นขององค์กรหลักที่มีความใกล้ชิดกับประชาชนเป็นระยะเวลายาวนานเข้าช่วยด้วย องค์กรที่ว่าคือคณะสงฆ์ จึงทำให้คณะสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการเผยแผ่วัฒนธรรม ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ด้านนี้ได้รับการส่งเสริมอย่างเต็มที่ ภายหลังเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 บทต่อไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า สภาพการเมืองในหัวเมืองอีสาน ก่อนที่ไทยจะเข้าไปมีอิทธิพลได้เคยตกอยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรเขมรและอาณาจักรล้านช้างมาก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้าง ได้มีความผูกพันกับหัวเมืองอีสานอย่างแนบแน่น โดยมีศูนย์กลางความเจริญอยู่ที่นครเวียงจันทน์ ในระยะเวลาดังกล่าวได้เกิดการแตกแยกในกลุ่มผู้นำลาวใน พ.ศ. 2250 และได้นำไปสู่การสถาปนาอาณาจักรใหม่คือ จันทาคีร์ อันมีผลต่อการถูกลดบทบาททางการเมืองของนครเวียงจันทน์ในหัวเมืองอีสาน

¹กรมศิลป์กร. "พงสาวดารล้านช้าง," ประชุมพงสาวดารภาคที่ 4 เล่มที่ 3.

ใน พ.ศ. 2321 ไทยได้ยึดเวียงจันทน์ได้ทำให้อิทธิพลของเวียงจันทน์เสื่อมลง ทำให้ไทยเข้าไปมีบทบาทในหัวเมืองอีสาน การที่ไทยต้องเข้าไปมีอิทธิพลในหัวเมืองอีสานในทางการเมืองอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าไทยต้องการสร้างอำนาจในหัวเมืองอีสานให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น ทำให้ไทยต้องพยายามลดอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างลงเรื่อยๆ เนื่องจากชาวอีสานมีความผูกพันกับอาณาจักรล้านช้างมาเป็นระยะเวลายาวนาน ดังนั้นอิทธิพลของลาวที่แทรกซึมอยู่ในหัวเมืองอีสานจึงมีอยู่ทุกด้าน นับว่าเป็นอุปสรรคต่อการสร้างอำนาจของไทย ดังจะเห็นได้จากกรณีการต่อต้านของผู้นำท้องถิ่นที่นิยมลาวกรณีการก่อกบฏเจ้าอนุวงศ์ การก่อกบฏแสดงให้เห็นอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างยังคงครอบงำชาวอีสานอย่างต่อเนื่องทำให้ไทยต้องหันมาสร้างอำนาจในอีสานมากขึ้น ต่อมาเมื่อไทยต้องเผชิญหน้ากับฝรั่งเศสบริเวณชายแดนหัวเมืองอีสาน ไทยจึงมีความจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนทิศทางทางการเมืองในหัวเมืองอีสานให้สอดคล้องกับสถานการณ์ในช่วงนั้นด้วย จนกระทั่งเกิดการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435 หัวเมืองอีสานจึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งในการปกครองของไทย

สำหรับด้านเศรษฐกิจ มีลักษณะพึ่งตนเองประกอบกับการคมนาคมไม่สะดวก ทำให้เศรษฐกิจในหัวเมืองอีสานไม่พัฒนาเท่าที่ควร และนอกจากนี้ลักษณะภูมิประเทศของหัวเมืองอีสานนับเป็นอุปสรรคต่อรัฐบาลส่วนกลาง เนื่องจากพรมแดนธรรมชาติที่อยู่ด้านอาณาจักรล้านช้างมีความสะดวกมากกว่าการเดินทางมาติดต่อกับส่วนกลาง ทำให้ชาวอีสานได้มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านช้างมากกว่า นับเป็นอุปสรรคต่อระบบเศรษฐกิจของไทยในระยะแรกๆ

ส่วนทางด้านสังคม ชาวอีสานได้ยึดธรรมเนียมปฏิบัติในการดำเนินชีวิตมาจากอาณาจักรล้านช้างเช่นกัน ได้แก่ ฮีต-คอง ตลอดจนจารีตประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติที่ยึดถือมาจากอาณาจักรล้านช้างส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา ทำให้สภาพสังคมของชาวอีสานมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนา จากการที่ชาวอีสานรับขนบธรรมเนียมประเพณีจากอาณาจักรล้านช้างอย่างต่อเนื่อง ทำให้เป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งของการสร้างอำนาจให้เป็นปึกแผ่นในหัวเมืองอีสาน ดังนั้นเพื่อลดบทบาททางขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวลาวที่มีต่อชาวอีสาน และเพื่อส่งเสริมอำนาจของกษัตริย์ให้มั่นคงยิ่งขึ้น ทำให้กษัตริย์ต้องดึงเอาความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาเข้าเชื่อมโยง

กับอำนาจของกษัตริย์โดยพยายามดึงเอาสัญลักษณ์คือ พระพุทธรูป จากศูนย์อำนาจเดิม (อาณาจักรล้านช้าง) เข้ามาไว้ในไทย เช่น พระแก้วมรกต และพระพุทธรูปที่นับเป็นความสำเร็จของไทยอีกชั้นหนึ่ง เพราะว่าชาวอีสานได้ติดตามมากราบไหว้พระพุทธรูปที่มาประดิษฐาน ณ ที่แห่งใหม่ คือ กรุงเทพฯ โดยเฉพาะพระสงฆ์ได้หลังไหลเข้ามาในกรุงเทพฯ มากขึ้น และเมื่อพระสงฆ์กลุ่มแรก ๆ ได้กลับไปยังถิ่นฐานของตน ทำให้พระสงฆ์นำเอาวัฒนธรรมของไทยเข้าไปสู่ดินแดนอีสานด้วย และพระสงฆ์กลุ่มแรก ๆ ได้ให้กำเนิดธรรมยุติกนิกายในอีสานด้วย ระยะเวลาต่อมาพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้กลายเป็นพระสงฆ์ที่ทาบทามที่ขยายอิทธิพลทางการเมืองของรัฐบาลในหัวเมืองอีสานอย่างต่อเนื่อง

แม้ว่ารัฐบาลได้ส่งเสริมให้ชาวอีสานหันมายึดถือธรรมเนียมปฏิบัติวัฒนธรรมไทยมากขึ้น แต่ผ่านทางปฏิบัติแล้วอิทธิพลที่ชาวอีสานได้รับมาจากอาณาจักรล้านช้างยังคงยึดถือกันอยู่ และได้ทำการปรับปรุงให้กลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวมาจนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3

บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครอง ของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435-2505

การยอมรับนับถือพุทธศาสนาของชาวอีสาน(ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 และ 2 ได้ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวอีสานมีความผูกพันกับพุทธศาสนา โดยที่วัดได้กลายเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในสังคม พระสงฆ์ซึ่งทำหน้าที่เผยแพร่วัฒนธรรมของพระพุทธเจ้าได้เป็นผู้นำทั้งทางโลกและ ทางธรรมไปพร้อม ๆ กัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับประชาชน จากความใกล้ชิดดังกล่าวทำให้พระสงฆ์ต้องเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายพุทธจักรต้องพึ่งพาวาทิต้องกันและกัน ความสำคัญในการประสานประโยชน์ระหว่างอาณาจักรกับพุทธจักรจึงส่งผลให้พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ได้เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนนโยบายของรัฐด้านการปกครอง ดังนี้

1. บทบาททางการศึกษา

พระสงฆ์ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากนโยบายรวมชาติของรัฐบาล ที่ต้องการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในชาติ นโยบายของรัฐบาลได้เอื้ออำนวยให้พระสงฆ์ได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนการปกครองของรัฐบาล โดยพระสงฆ์มีบทบาทในการให้การศึกษาแก่ประชาชน พร้อมทั้งเสริมสร้างความเข้าใจให้ประชาชนเกิดสำนึกในความเป็นคนไทย เช่นเดียวกับคนไทยในส่วนกลาง

1.1 นโยบายรวมชาติสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ.2435 ซึ่งทำให้เกิดการสร้างรัฐชาติ (nation state) และเป็นการรวมอำนาจการปกครองแผ่นดินมาไว้ที่ส่วนกลาง¹ นับว่าเป็นความพยายามของรัฐบาลที่จะให้เกิดความเป็นปึกแผ่นภายในชาติขึ้นอย่างมีระบบเพราะการที่รัฐบาลได้ดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ได้ขยายอำนาจทางการเมืองของส่วนกลางออกไปสู่ส่วนภูมิภาค ซึ่งเป็นความพยายามของรัฐบาลที่จะลดอำนาจของผู้นำท้องถิ่น และดึงความสนใจของผู้นำท้องถิ่นให้หันมาจงรักภักดีต่อกษัตริย์ที่เป็นรัฐบาลส่วนกลาง และเพื่อสร้างความผูกพันระหว่างรัฐบาลส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค ดังนั้นรัฐบาลจึงได้พยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อให้คนในชาติมีความรู้สึกร่วมกันเป็น "ชาติเดียวกัน" คือชาติไทย รัฐบาลได้ส่งเสริมให้คนในชาติได้รับการศึกษาเรียนภาษาไทย เพื่อให้คนในชาติได้ติดต่อสื่อสารกันโดยไม่เกิดความรู้สึกแปลกแยกกันความเป็นไทย โดยเฉพาะท้องถิ่นที่มีภาษาพูดหลายภาษาเช่น หัวเมืองอีสาน² ดังนั้นเพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษา รัฐบาลจึงได้ทำการประกาศจัดการศึกษาให้แก่พวกราษฎร เพื่อให้ราษฎรได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง

การประกาศใช้การจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) การศึกษาเล่าเรียนส่วนใหญ่โดยเฉพาะผู้ชายได้อาศัยวัดเป็นสถานศึกษาอยู่ก่อนแล้ว ทำให้พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการให้การศึกษาแก่ราษฎร ดังนั้นเมื่อมีการประกาศจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117 จึงทำให้คณะสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชาติด้วย³

¹ วารุณี โรสธารมย์. การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475. 2524. หน้า 50.

² ภาษาที่ใช้พูดส่วนใหญ่ได้แก่ ภาษาลาว เขมร ส่วย

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/14 สรุปรายงานจัดการคณะการพระศาสนาและการศึกษาหัวเมือง. ร.ศ.117-118.

เมื่อประกาศการจัดการศึกษาในหัวเมือง ร.ศ.117 แล้ว พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่เป็นครู ในการให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยสอนให้มีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมคือความรู้ในทาง โลกได้แก่การสอนความรู้ทางวิทยาการเพื่อการประกอบอาชีพและความรู้ทางธรรม เพื่อให้รู้จัก ใช้ความรู้ที่ควบคุมจิตใจ ควบคุมสติของตนเองมิให้ใช้ความรู้ทางโลกของตน เพื่อจัดความโลภ ความโกรธ ความหลง ความกระหาย ซึ่งเป็นทางนำไปสู่ความเดือดร้อนของผู้อื่นในสังคมและ อาจเกิดความเดือดร้อนมาสู่ตนเองด้วย ดังนั้นการมีศีลมีธรรมจึงเท่ากับว่าผู้นั้นสามารถที่จะมีชีวิต อยู่โดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นและตนเองทำให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย อันเป็นผลดีต่อการปกครอง โดยส่วนรวม¹

การศึกษาที่พระสงฆ์จัดให้แก่ราษฎรในหัวเมืองส่วนใหญ่คือ การศึกษาวิชาขั้นต้นที่เรียกว่า "มูลศึกษา" เป็นการสอนหนังสือเพียงให้เด็กอ่านออกเขียนได้และบวกลบคูณหารเลขอย่างง่ายได้ ตลอดจนให้ศึกษาธรรมจริยาเพียงให้รู้จักบาปบุญในระดับง่ายต่อการจดจำ²

ต่อมาพระสงฆ์ได้มีส่วนจัดการศึกษามากขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445)

1.2 ความสำคัญของพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

การประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ. 2445) ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ

¹คิ้วพร สุเมธรัตน์. แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเมืองการปกครอง. 2528. หน้า 287.

²สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. การศึกษา. 2514. หน้า 51-52.

1) ความต้องการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่พุทธศาสนา พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 คือพระองค์ต้องการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางพุทธจักร ให้ความรู้กับอาณาจักรที่พระองค์ทรงได้ทำการปรับปรุงมาก่อนแล้ว¹ สาเหตุของความต้องการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางพุทธจักร เนื่องมาจากคณะสงฆ์ในหัวเมืองขึ้น และประเทศราชอื่น ๆ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับอำนาจการปกครองของคณะสงฆ์ไทยมาก่อน เช่น คณะสงฆ์ในหัวเมืองอิสานยึดรูปแบบธรรมเนียมปฏิบัติจากล้านช้าง² เป็นต้น เมื่อคณะสงฆ์โดยทั่วไปในรัฐประชาชาติยังมิได้จัดเป็นระบบแน่ชัด จึงทำให้รัฐบาลพยายามรวบรวมคณะสงฆ์ในหัวเมืองต่าง ๆ เข้าสู่อำนาจของคณะสงฆ์ไทย และเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 คณะสงฆ์ในหัวเมืองต่าง ๆ ก็มีรูปแบบการปกครองที่แน่ชัดขึ้นโดยจัดแบ่งเป็น คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะธรรมยุติกินายมีพระเถระเป็นเจ้าคณะใหญ่ คณะละ 1 รูป และเจ้าคณะรองอีกคณะละ 1 รูป รวมเป็น 8 รูป ซึ่งคณะสงฆ์ทั้ง 8 รูปได้รับการจัดตั้งเป็นองค์กรสูงสุดของคณะสงฆ์เรียกว่า มหาเถรสมาคม มีหน้าที่วินิจฉัยการปกครองคณะสงฆ์และมีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์³ โครงสร้างของการปกครองคณะสงฆ์จะมีลักษณะเช่นเดียวกับภาพปกครองของฝ่ายอาณาจักรคือมีการควบคุมตามลำดับลงมาคือ มหาเถรสมาคม จะควบคุมเจ้าคณะมณฑล เจ้าเมือง เจ้าคณะแขวง อธิการหมวดและอธิการวัด ปกครองกันมาตามลำดับจากส่วนกลางถึงมณฑล เมือง ตำบล หมู่บ้าน และบ้าน ขึ้นตรงต่อกันตามลำดับ¹ ซึ่งนับเป็นการมอบอำนาจทางฝ่ายพุทธจักรให้สงฆ์ปกครองกันเอง

¹"พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121," ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 29. วันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ.121 หน้า 193.

²ดูรายละเอียดใน พระพิริวงศาจารย์ (ติสโร ยวน) ทำเนียบสมณศักดิ์ของชาวเมืองเวียงจันทน์โบราณ. กรุงเทพฯ : ศรีหงส์, 2471.

³"พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121," เล่มเดิม. หน้า 194.

2) ความต้องการให้พระสงฆ์จัดการศึกษา เป็นผลสืบเนื่องจากการจัดการศึกษาในหัวเมืองตั้งแต่ ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) มิได้ประสบผลสำเร็จเพราะมีอุปสรรคในการดำเนินการ การตราพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ขึ้นมาจึงนับเป็นการช่วยสานต่องานด้านการศึกษาที่ประสบอุปสรรคให้ได้รับความสำเร็จ² พระราชบัญญัติฉบับนี้ พระสงฆ์จะต้องมีหน้าที่ดูแลและรับผิดชอบการศึกษาของชาติอย่างเต็มที่ เพื่อใช้เป็นมาตรการทำให้การศึกษาที่ได้ริเริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2441 ดำเนินการสอดคล้องกันจึงจะนำไปสู่ความเป็นแบบแผนและความเรียบร้อยในการจัดการศึกษาของชาติ³ โดยกำหนดให้คณะสงฆ์มีหน้าที่รับผิดชอบควบคุมการศึกษาทั้งปวงของประชาชนรวมทั้งของพระสงฆ์ด้วย มีหน้าที่รับผิดชอบร่วมกันทุกตำแหน่งลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ⁴ ตั้งแต่ระดับเจ้าอาวาสขึ้นไปจนถึงระดับสูงสุดจะต้องมีหน้าที่รับผิดชอบและบำรุงการศึกษาร่วมกัน⁵

จากความสำเร็จของพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ทำให้คณะสงฆ์ต้องเข้าไปมีส่วนช่วยการศึกษาของชาติอย่างเต็มที่ และเป็นผลให้คณะสงฆ์ภายในหัวเมืองอีสานจะต้องจัดการศึกษาให้สนองความต้องการของรัฐบาลด้วย

¹วิโรจน์ หีบแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 155.

²แถลงการณ์คณะสงฆ์. เล่มที่ 2. 2457. หน้า 32.

³วิบูลย์ รักคิมงคล. "พระบรมราชโองบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องคณะสงฆ์," วารสารธรรมศาสตร์. 1 : 95; มิถุนายน - ตุลาคม 2515.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 90.

⁵พระมหาอัมพร อมพร. "จุดมุ่งหมายและวิธีการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย," พุทธจักร. 28(8) : 14-21; สิงหาคม 2517.

1.3 บทบาทของคณะสงฆ์ในเมืองอีสานทางการศึกษา

1.3.1 การให้การศึกษาของคณะสงฆ์ในเมืองอีสาน

การได้รับการศึกษาของชาวอีสานส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับการบวชเรียนในพุทธศาสนา ซึ่งถือเป็นประเพณีที่รับสืบทอดมาเป็นเวลายาวนาน โดยรับมาจากอาณาจักรล้านช้าง (ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2) ดังนั้นผู้ที่รับบวชจะต้องศึกษาพระธรรมวินัยในพุทธศาสนา โดยผ่านอักษรต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในช่วงระยะเวลาก่อนที่จะได้รับการศึกษาภาษาไทยดังนี้คือ

- 1) อักษรขอม (ขอมไทย) เป็นอักษรเก่าแก่ซึ่งเข้ามาพร้อมกับพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแพร่นิพพานสูตรในสมัยสุโขทัย อักษรขอมจะใช้เขียนลงบนใบลานเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาเท่านั้น
- 2) อักษรธรรมไทยใหญ่ เข้ามาพร้อมกับพุทธศาสนาในสุโขทัยเช่นกัน ถือว่ามีกำเนิดมาจากอักษร "ปัลลวะ" อักษรธรรมไทยใหญ่ชาวอีสานนิยมเรียกว่า "อักษรธรรม" ใช้เขียนบนใบลานเกี่ยวกับเรื่องพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
- 3) อักษรลาวไทยน้อย เป็นอักษรเก่าแก่อักษรหนึ่งซึ่งชาวอีสานได้รับมาจากอาณาจักรล้านช้าง อักษรลาวไทยน้อยนิยมเขียนเกี่ยวกับเรื่องพงศาวดารในรูปภาพ กลอง โคลงฉันท และตำรายา เป็นต้น¹

จากการศึกษาอักษรต่าง ๆ ที่มีอยู่ ผู้ที่บวชเรียนจะต้องเรียนพระธรรมวินัย ซึ่งแบ่งแยกออกเป็น 8 หมวดคือ 1) สวดมนต์ 2) มูลกัจจายนะ 3) พระวินัยทั้งห้าคัมภีร์ 4) ธรรมเนียม 5) ทศชาติ 6) มงคลทิปนี 7) วิสุทธิมรรค และ 8) อภิธรรมมัตถสังคหะ²

¹อนุสรณ์พระวิชัยศาสนเมธี (ผาง พรหมสาร ป.ธ. 5) เจ้าอาวาสวัดนาควิชัย รองเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม. 20 เมษายน 2523. หน้า บทนา.

²พระโพธิวงศาจารย์ (อ้วน คิสฺส) ทนายียบสมณศักดิ์ของชาวเมืองเวียงจันทน์ โบราณ. 2471. หน้า 28-29.

นอกจากจะนิยมเรียนทางธรรมแล้ว พระสงฆ์บางรูปได้สมัครใจเรียนทางโลกเช่น เรียนเลขทางหมา¹ (รายละเอียดวิธีการเรียนยังมิได้มีการค้นพบ) ส่วนผู้หนึ่งจะได้รับการศึกษาแบบสืบสกุล เช่น การเลี้ยงไหม การทอผ้า เย็บปักถักร้อย² การศึกษาของผู้หนึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาที่เตรียมพร้อมสำหรับการเริ่มครอบครัวใหม่

การศึกษาของชาวอีสานที่ได้รับอิทธิพลมาจากอาณาจักรล้านช้างเริ่มเสื่อมลงเมื่อล้านช้างแตกแยกเป็น 3 อาณาจักร และเมื่อไทยยึดครองนครเวียงจันทน์ซึ่งเป็นแม่แบบพุทธศาสนานิกายหัวเมืองอีสานได้ในพ.ศ. 2321 ไทยได้นำพระพุทธรูปประจำเมืองของนครเวียงจันทน์คือ พระแก้วมรกต และพระบาง มาประดิษฐานในไทย และนอกจากนี้ยังมีการอพยพของพระสงฆ์จากฝั่งล้านช้างมายังฝั่งไทยในหัวเมืองอีสานด้วย³ ทว่าหันครเวียงจันทน์เริ่มเสื่อมลง และตกต่ำมากที่สุดเมื่อไทยทำการรวบรวมกรมเจ้าอนุวงศ์ (ดังรายละเอียดในบทที่ 2) ความเสื่อมของนครเวียงจันทน์ ทว่าหิโตะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้เปลี่ยนศูนย์กลางทางศาสนาใหม่ โดยหันไปยึดกรุงเทพฯ เป็นต้นแบบพุทธศาสนา ทว่าหิโตะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานได้เดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม พระสงฆ์ที่เข้าไปศึกษาในกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่จะเดินทางมาจากบริเวณอีสานตอนใต้แถบเมืองอุบลราชธานีและบริเวณใกล้เคียง การเดินทางเข้าไปศึกษาพระปริยัติในกรุงเทพฯ ของพระสงฆ์บริเวณดังกล่าว น่าจะเกิดจากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่พลเมืองบริเวณดังกล่าวมีความผูกพันกับพระวอพระตาที่เป็นบรรพบุรุษของพลเมืองในพื้นที่นี้ที่ได้ยอมรับอำนาจของกรุงเทพฯ ตั้งแต่

¹พระอริยานุวัตร เขมจารี. "ประเพณีเดราภิเสกอีสาน, " ใน อีสานราลึก. 2525. หน้า 136.

²พระอริยานุวัตร เขมจารี. "การศึกษาเล่าเรียนของภาคอีสาน, " ใน ภาษาและวรรณคดีไทย. 2521. หน้า 5-6.

³สุรจิตต์ จันทรสาขา. "จาริกใบลาน จังหวัดมุกดาหาร, " อีสานศึกษา. 2529. หน้า 201.

ตอนต้น ท้าให้พระสงฆ์ที่บวชบริเวณนี้ "มีความกล้าพอที่จะเดินทางมาศึกษาพระปริยัติธรรมที่กรุงเทพฯ หลังจากการล่มสลายของเวียงจันทน์"¹ จากหลักฐานที่ค้นพบพระสงฆ์ที่เดินทางเข้าบวชศึกษาที่กรุงเทพฯ รุ่นแรก ๆ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระอริยวงศาจารย์ (สุ่ย) ชาวเมืองอุบลราชธานี ศึกษาในสำนักวัดสระเกศ พระครูบุญมา ชาวเมืองพนานิคม (ปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานี) ศึกษาในสำนักจักรวรรดิราชาวาส (สามปลื้ม) และท่านพนธุโร (ดี) ศึกษาในสำนักวัดมหาธาตุ เป็นต้น พระสงฆ์สองรูปแรกเป็นพระมหานิกาย ส่วนรูปหลังได้บวชในคณะธรรมยุติกนิกายรูปแรก of พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน²

เมื่อพระสงฆ์รุ่นแรก ๆ เดินทางกลับภูมิลำเนา และได้ตั้งสำนักเรียนสอนพระปริยัติธรรมที่ได้รับแบบอย่างมาจากกรุงเทพฯ เช่น พระอริยวงศาจารย์ (สุ่ย) ตั้งสำนักเรียนที่วัดพาน้อยในเมืองอุบลราชธานี³ พระครูบุญมา ตั้งสำนักเรียนขึ้นที่วัดพระเหลาในเมืองพนานิคม⁴ ส่วนท่านพนธุโร (ดี) ได้ตั้งวัดธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นวัดแรกในหัวเมืองอีสานคือ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในของคณะสงฆ์หัวเมืองอีสาน เนื่องจากพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย (พระครองมอญ) มีข้อวัตรปฏิบัติที่แตกต่างจากพระสงฆ์พื้นเมือง (พระครองลาว) รวมถึงพระมหานิกายที่ได้รับการศึกษามาจากกรุงเทพฯ (พระครองไทย) คือ มีข้อวัตรปฏิบัติที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่ผนวชอยู่และทรงมีพระนามในพระศาสนาว่า "วชิรญาณ" ได้ตั้งไว้ขณะที่ทรงประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศน์ ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมประเพณีของคณะธรรมยุติกนิกายปฏิบัติสืบมาจนถึงทุกวันนี้คือ

¹กิตติรัตน์ สีนันท์. "พระสงฆ์อีสานเข้ากรุงเทพฯ สมัยแรก ๆ," ศิลปวัฒนธรรม.

12(9) : 114; กรกฎาคม 2534.

²แหล่งเดิม. หน้า 116.

³เดิม วิภาคย์พจน์กิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 541 - 542.

⁴ไตรย कुमार สิงทอง และจันทร์ กานกายน. ตำนานเมืองพนานิคม. 2481. หน้า 50. (อ้างอิงมาจาก กิตติรัตน์ สีนันท์. "พระสงฆ์อีสานเข้ากรุงเทพฯ สมัยแรก ๆ," ศิลปวัฒนธรรม. 12(9) : 117 ; กรกฎาคม 2534.

1. ทรงวางระเบียบการท้าวัตรเข้าเฝ้า
2. ทรงวางระเบียบธรรมเนียม และอุบาสกศีลขึ้นตามหลักฐานที่มีมาในพระบาลี และประชุมฟังธรรมเข้าเฝ้าในวันธรรมสวนะ และวันอุบาสกเดือนละ 4 ครั้ง
3. ทรงวางระเบียบการอุปชาอุปสมบท ซึ่งเรียกว่าอุปสมบทวิธีย์ ๑ ให้ยุติด้วยสมบัติของอุปสมบทกรรม อาศัยพระบาลีเป็นหลัก
4. ทรงวางระเบียบการครองผ้า คือ การนุ่งห่มของพระภิกษุสามเณรตามหลักเสฉยวัตต์แห่งพระวินัย ที่เรียกว่านุ่งห่มเป็นปริมณฑล¹ โดยอาศัยพระวินัยเป็นหลัก
5. ทรงวางระเบียบการอ่านอักษรภาษาบาลี ตามหลักสากลนิยม ตามหลัก บาลี ไวยากรณ์เป็นใหญ่ เข้ากันได้กับนานาชาติสากล คือ โรมัน สิงหล และพม่า
6. ทรงวางระเบียบการท้าวีสาชะ และมาฆะบูชา ซึ่งเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ให้เป็นแบบอย่างให้ถือปฏิบัติทั่วไป
7. ทรงวางหลักปฏิบัติพระวินัยแห่งคณะธรรมยุติกนิกาย ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่นำเชื่อถือโดยตรวจสอบก่อน ต้องไม่ทำโดยประมาท ให้พระภิกษุเป็นผู้นำกันพระวินัย ไม่ให้คูหมั่นอาบัติโทษแม้เพียงเล็กน้อย²

¹การครองผ้าจีวรของพระสงฆ์และสามเณร มีการแพวอย่างมอญ มีวิธีการห่มจีวรโดยม้วนลูกบวบบิดขึ้นมาทางซ้าย ยกขึ้นพาดไว้บนบ่าซ้าย ทากให้จีวรแหวก ผ้าข้างล่างจะปกคลุมเข่าลงมาเพียงครึ่งหน้าแข้ง เมื่อเข้านั่งประชุมหรือออกนอกอารามใช้ประคดเอว

²ประจวบ แสณกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต พ.ศ. 2436-2529. 2530. หน้า 48-51.

ข้อวัตรปฏิบัติและการนับถือพุทธศาสนาของคณะธรรมยุติกนิกาย ได้เน้นให้ผู้นับถือศาสนาอย่างมีเหตุผล ให้นำหลักเชื่อสิ่งต่าง ๆ ในทันทีที่ต้องคิดตรึกตรองก่อนที่จะเชื่อ ซึ่งนับเป็นแนวความคิดแบบสมัยใหม่ที่กระทำการต่าง ๆ ด้วยสติปัญญาโดยมีเหตุผลตามวิชาการทางวิทยาศาสตร์¹

การตั้งวัดสุปัฏนาราม ถือเป็นวัดของธรรมยุติกนิกายแห่งแรกในหัวเมืองอีสานและได้รับการสนับสนุนจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้ว่าเป็นวัดที่มีความใกล้ชิดกับทางรัฐบาลมากที่สุด เนื่องจากเจ้าอาวาสคือท่านพนธุโร (คี่) ได้เป็นสหรัชมิก ของพระวชิรญาณ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)² ทำให้อิทธิพลของธรรมยุติกนิกายได้แพร่ขยายอย่างกว้างขวางในระยะเวลาต่อมา

1.3.2 บทบาทในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อได้มีการประกาศใช้การจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117 พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการให้การศึกษาของชาติทำให้พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานต้องจัดการศึกษาสนองตอบนโยบายของรัฐบาลและเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ทำให้พระสงฆ์ต้องรับภาระเรื่องการศึกษาอย่างเต็มที่ การทำหน้าที่ให้การศึกษาของพระสงฆ์ ได้เปิดโอกาสให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้เป็นแกนนำที่สำคัญในการจัดการศึกษาของชาติในภูมิภาคนี้

สาเหตุที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายมีความสำคัญทางการศึกษาในหัวเมืองอีสานคือ ผู้นำพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในท้องถิ่น และพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจากส่วนกลาง

¹ สุนันท์ ไชยเมธ. สภาพเศรษฐกิจและสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2524. หน้า 185-186.

² เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 541 - 542.

ประการแรก ผู้ที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในท้องถิ่น การที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในท้องถิ่นให้ความสำคัญของการศึกษามาย่างต่อเนื่อง มีสาเหตุมาจากการเดินทางไปศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ยุคแรก ๆ ของธรรมยุติกนิกาย เช่น ท่านพนธุโร(ตี) ท่านเทวธรรมิ (ม้าว) เป็นต้น เมื่อคณะสงฆ์ยุคแรกเดินทางกลับมาภูมิลำเนา จึงได้ทำการเปิดสำนักศึกษาขึ้น เช่น วัดสุปัฏนาราม เป็นต้น¹ ทำให้การศึกษานในกรุงเทพฯ ได้รับความสนใจจากพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก จึงทำให้เกิดการเดินทางเข้าไปศึกษานในกรุงเทพฯ เรื่อย ๆ การเข้าไปอยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์พื้นเมือง ได้ทำให้บรรดาสงฆ์ทั้งหลายขึ้นรับวัฒนธรรมต่าง ๆ ของเมืองหลวงไว้นานแล้ว ดังนั้นเมื่อพระสงฆ์ได้เดินทางกลับถิ่นฐาน จึงทำให้พระสงฆ์เหล่านี้ได้มีโอกาสดำเนินทอดความเจริญจากกรุงเทพฯ และกลายเป็นกลุ่มที่สนับสนุนทางการศึกษาเป็นอย่างดี พระสงฆ์รุ่นต่อมาให้ความสำคัญของการศึกษา คือ เจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ฮ่วน ดิสรส) เป็นต้น

ประการที่สอง อิทธิพลของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจากส่วนกลาง การที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในหัวเมืองอีสานได้รับการส่งเสริมให้เป็นแกนนำสำคัญในการให้การศึกษา เนื่องมาจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งมีหน้าที่จัดการศึกษาเป็นพระธรรมยุติกนิกาย และเป็นผู้ที่ได้พยายามผลักดันพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายให้บทบาททางการศึกษา กล่าวคือ พระองค์ได้เสนอพระครูวิจิตรธรรมภาณี (จันทร์ สิริจันโท) เป็นผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสาน² การได้รับการสนับสนุนจากพระผู้ใหญ่จากส่วนกลางนี้ ทำให้บทบาททางการศึกษาของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายกว้างขวางขึ้น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.8.4/4. เรื่องพระครูวิจิตรธรรมภาณีเจ้าคณะเมืองนครจำปาศักดิ์ วัดมหาธาตุยาราม. 16 กุมภาพันธ์

113 - 12 มีนาคม 115.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. การศึกษา. 2514. หน้า 28.

พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่มีบทบาททางการศึกษาอย่างเด่นชัดคือ พระอุบาลี คุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) และสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ดิสโร) ทั้งสองรูปนับได้ว่าเป็นพระสงฆ์ที่สร้างคุณประโยชน์ทางการศึกษาในหัวเมืองอีสานอย่างมาก โดยที่พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เป็นเสมือนผู้วางรากฐานการศึกษาในหัวเมืองอีสาน ส่วนสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ดิสโร) เป็นเสมือนผู้สร้างความมั่นคงให้กับการศึกษาในหัวเมืองอีสาน

ผลงานด้านการศึกษาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เริ่มเด่นชัด ในขณะที่ท่านดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิจิตรธรรมภาณี เจ้าคณะใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์ในปี พ.ศ. 2434 ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น ชื่อโรงเรียนบูรพาสยามเขตต์ จัดการสอนทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี เป็นการสอนตามแบบมหามกุฏราชวิทยาลัย เพื่อตึงพระสงฆ์ให้สนใจการศึกษาโดยหวังว่าการจัดการศึกษาจะเป็นการขยายหมู่คณะธรรมยุติกนิกายและสร้างการยอมรับเจ้าคณะใหญ่มากขึ้น¹ แต่การศึกษาที่เมืองนครจำปาศักดิ์ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากพระสงฆ์พื้นเมืองเมื่อบวชแล้วไม่นิยมเล่าเรียนส่วนใหญ่ "บวชแล้วก็ไปอยู่ตามไร่นา การศึกษาเล่าเรียนไม่ธุระแบบอย่างนี้โดยมาก"² ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทงค์ซึ่งเน้นวิปัสสนาธุระมากกว่าการเล่าเรียนแบบปรีดีการศึกษาที่เมืองนครจำปาศักดิ์ไม่ประสบผลสำเร็จ ประกอบกับฝรั่งเศสต้องการดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เมื่อการศึกษาและการคณะสงฆ์ไม่มีความก้าวหน้าท่านจึงขออนุญาตกลับกรุงเทพฯ พร้อมทั้งได้นำ

¹ กิติรัตน สีสันต์. การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-พ.ศ. 2468.

2532. หน้า 52.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาล ที่ 5 ศ.8.4/4 เรื่อง พระครูวิจิตรธรรมภาณีเจ้าคณะใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์ วัดมหาธาตุยาราม. 16 กุมภาพันธ์ 113-12 มีนาคม 115. หน้า 1.

ศิษย์จำนวนสิบกว่ารูปเดินทางเพื่อศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพฯ ในพ.ศ. 2436¹ ต่อมาในปี พ.ศ. 2437 ท่านได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการสภามหามกุฏราชวิทยาลัย

จากประสบการณ์ด้านการศึกษาที่ท่านได้รับจากมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งอยู่ในระยะที่รัฐบาลเริ่มจัดการศึกษา ท่านจึงต้องการให้ชาวอีสานรู้ภาษาไทย จึงได้นำคณะศิษย์ 6 รูป ซึ่งเป็นกำลังสำคัญช่วยงานคือ พระเปรียญ 3 รูป คือ พระพรหมณี (ติสโร อ้วน) พระมหาอินทวงโส แก้ว พระมหาสุทธาโร ล้อม พระฐานานุกรม 2 รูป คือพระปลัดหรั่ง พระใบฎีกาสา พระอันคับ 1 รูปคือพระเพียบ² พระสงฆ์ทั้งหมดได้ออกเดินทางไปจัดการศึกษาขึ้นในหัวเมืองอีสานพ.ศ. 2440 โดยจัดตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกที่วัดสุปัฏนาราม และได้รับประทานนามจากพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ สาธิตราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือว่า โรงเรียนอุบลวิทยาคม³ จัดการสอนทั้งภาษาไทยสำหรับนักเรียน และภาษาบาลี สำหรับพระภิกษุที่สมัครมาเรียนมีนักเรียนเข้าเรียนหนังสือมากกว่าร้อยคน และมีพระเณรเรียนหนังสือมากกว่าสิบคน⁴

การจัดการศึกษาของพระครูวิจิตรธรรมภาณีในหัวเมืองอีสาน โดยได้จัดตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคมขึ้นมานั้นได้มีความเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับดังจะสังเกตได้จากจำนวนนักเรียนใน พ.ศ. 2440 ทั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยและโรงเรียนสอนภาษาบาลี มีจำนวนนักเรียนภาษาไทย 151 คน และนักเรียนภาษาบาลี 54 คน ใน กรกฎาคม และเพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 151 คนและ 67 คนในเดือนธันวาคม ตามลำดับ และได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ในเมือง

¹กิตติรัตน์ สีนัย. เล่มเดิม. 2532. หน้า 53.

²พระพรหมณี (ติสโร อ้วน). ตำนานวัดสุปัฏนาราม. 2479. หน้า 43.

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.51.

15/1 กระทรวงมหาดไทย เรื่องพระครูวิจิตรธรรมภาณีวัดสุปัฏนารามได้จัดการปฏิสังขรณ์วัดสุปัฏนารามเสร็จแล้วและตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดสุปัฏนาราม พ.ศ. 2440. 28 มิถุนายน - 16 มกราคม 2440.

⁴จรรุวรรณ ธรรมวัตร. ภูมิปัญญาแห่งอีสาน : รวบรวมบทความอีสานศึกษา.

พนาณคม พ.ศ. 2440 ชื่อโรงเรียนอุดมวิทยาภรณ์ นับเป็นสาขาของโรงเรียนอุบลวิทยาคม ในระยะแรกมีนักเรียนเข้าเรียน 60 คน นับเป็นจำนวนมากพอสมควร¹

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117 โดยมีกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นผู้ดำเนินการจัดการศึกษาในหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร และมีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ช่วยอุดหนุน

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแต่งตั้งตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษามณฑล เพื่อรับผิดชอบตรวจสอบทั่ว ๆ ไปในมณฑล จัดทำบัญชีปฏิทินส่งในแต่ละวัด และพยายามจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือไทยขึ้นในที่หรือตามลี้ที่พอจะจัดตั้งขึ้นได้ และมีหน้าที่พิจารณาคัดเลือก และจัดส่งพระภิกษุสามเณรที่มีความรู้ ความสามารถเข้ามาศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ เพื่อจะได้กลับไปเป็นครูในท้องถิ่นเดิม เป็นต้นแห่งที่มีความสำคัญมากพระครูวิจิตรธรรมภาณี ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระสมณศักดิ์เป็นพระญาณรักจิต เพื่อดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสานเป็นองค์แรก² ส่วนมณฑลนครราชสีมาผู้อำนวยการศึกษาคือ พระเทพมุนี ขณะดำรงตำแหน่งพระราชาครู³

การที่พระญาณรักจิตได้มีบทบาทในการให้การศึกษา นับตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งได้ตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสานและเจ้าคณะมณฑลอีสานตามลำดับ นับว่าท่านได้ช่วยขยายการศึกษาให้แพร่หลายออกไปมาก นอกจากที่อุบลราชธานีแล้วการศึกษาได้ขยายไปยังหัวเมืองต่าง ๆ เช่น

¹ระลึก ธาณี. อุบลราชธานีในอดีต. 2524. หน้า 229.

²เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ.2364-2473) 2533. หน้า 127.

³สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. การศึกษา. 2514. หน้า 28

นครพนม¹ นครราชสีมา² บุรีรัมย์³ เป็นต้น และเมื่อเทียบจำนวนนักเรียนใน พ.ศ. 2442 ระหว่างมณฑลอีสานและมณฑลนครราชสีมาซึ่งดำเนินการโดยพระมหากษัตริย์จะมีความแตกต่างกันมาก เพราะในมณฑลอีสานมีจำนวนนักเรียนมากกว่ามณฑลนครราชสีมาเกือบ 20 เท่า และมีครูผู้สอนมากกว่า 16 เท่า⁴

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ทำให้ตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษาได้ถูกยกเลิกไป แต่มีตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลแทนที่ ทำให้พระญาณรักจิตได้รับตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสานใน พ.ศ. 2445 ต่อมาท่านได้ลาออกจากตำแหน่งและพระศาสนดิลก (ฮ่วน ทิสโร) รับตำแหน่งแทน⁵

แม้ว่าพระญาณรักจิตซึ่งต่อมาคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) จะไม่ได้ทำหน้าที่จัดการศึกษาในหัวเมืองอีสานแล้ว แต่ท่านก็ได้แต่งหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ต่อวงการศึกษาศาสนาของชาวอีสานมากชื่อสิริจันโทวาทยอศุสาสอน วรรณกรรมเล่มนี้ได้ส่งเสริมให้ชาวอีสานยอมรับอำนาจของรัฐบาลจากส่วนกลาง ให้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ไทย ให้มีความสันทัดว่าเป็นคนไทย มีความรักและหวงแหนชาติ เป็นต้น⁶

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. กระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 51.15/8 สร้างโรงเรียนวัดกลางเมืองนครพนม มณฑลอูตร. 27 พฤษภาคม 2447 - 10 พฤษภาคม 2448.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. กระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 51.5/7 รายงานพระสมุห์จรัสตั้งโรงเรียนวัดกลางเมืองนครราชสีมา. 10 - 15 กันยายน 2447.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. กระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 51.5/8 สร้างโรงเรียนวัดกลางเมืองบุรีรัมย์. 13 - 24 ตุลาคม 2447.

⁴ เบรมวิทย์ ท่อแก้ว. เล่มเดิม. หน้า 137.

⁵ หิรุธ สวัสดิ์รัมย์. เล่มเดิม. หน้า 56.

⁶ วีรศักดิ์ จารุแพทย์. ชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์) 2533. หน้า 147-149.

พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่มีบทบาททางการศึกษาอีกรูปคือ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (วัน
ติสโร) ท่านได้มีส่วนในการส่งเสริมการศึกษาตั้งแต่เมื่อแรกตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคม โดยทำการ
สอนภาษาไทยในโรงเรียน ต่อมาเมื่อท่านอุปาสีคุณูปมาจารย์ได้ดำรงตำแหน่ง เจ้าคณะมณฑลอีสาน
สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศาสนคิลกได้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าคณะมณฑล
และเมื่อท่านอุปาสีคุณูปมาจารย์ลาออกจากตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสาน จึงทำให้พระศาสนคิลก
ได้ดำรงตำแหน่งแทน

เมื่อพระศาสนคิลกได้รับตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสานแล้ว ทางด้านการศึกษาท่านได้ส่งเสริม
ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนทุกๆ ปี มีโรงเรียนเกิดขึ้นเช่นโรงเรียนพิบูลวิทยาเจริญ อำเภอพิบูล
มังสาหารโรงเรียนพานิชยคุณุราษฎร์ อำเภอเปือยอุบล (ปัจจุบันคืออำเภอเมือง) ¹ เป็นต้น
ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เปลี่ยนนโยบายของการศึกษาใหม่ใน พ.ศ.
2456 เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป และมีแนวทางสำหรับเลือกเรียน 2 ประเภท คือ

1. การศึกษาภาคบังคับ เรียกว่าการประถมศึกษาซึ่งให้ความรู้ 2 อย่างคือสามัญศึกษา
และวิสามัญศึกษา อันเป็นความรู้พื้นฐานพอให้รู้จักรับผิดชอบชั่วดี และรู้จักรักษาชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน
สมบัติ และชื่อเสียง

2. การศึกษาภาคพิเศษ เรียกว่ามัธยมศึกษา วิสามัญศึกษา และอุดมศึกษา เป็นวิชาที่
ทุกคนไม่จำเป็นต้องเรียนรู้ ขึ้นอยู่กับความพอใจและทุนของผู้เรียน²

เมื่อนโยบายการศึกษาของชาติเปลี่ยนไปเช่นนี้ พระศาสนคิลกได้จัดการศึกษาให้
สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของชาติด้วย โดยจัดตั้งการอาชีวศึกษาขึ้น คือตั้งโรงงานการช่าง
เพื่อฝึกสอนวิชาต่าง ๆ โรงงานนี้แยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ คือ กองปั้นอิฐ กองซ่อมสีข้าวและ
กองไม้ ตั้งชื่อว่า "โรงหล่อผลดีโรงสีอีสานโรงงานบุชาติ" โดยจัดตั้งขึ้นที่วัดสุมนาราม เป็น

¹พิรุณ สวัสด์รัมย์. การปฏิรูปการศึกษามณฑลอีสาน พ.ศ.2442-2475. 2530.

หน้า 56-59.

²แหล่งเดิม. หน้า 79.

การจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับหลักการของกระทรวงธรรมการอันเกี่ยวกับวิชาอาชีพ¹ นับได้ว่าท่านศาสนคิลกได้เป็นผู้ริเริ่มการจัดตั้งการอาชีวศึกษาขึ้นในหัวเมืองอีสาน

นอกจากท่านศาสนคิลกจะมีหน้าที่จัดการศึกษาแล้ว ท่านยังได้แต่งหนังสือขึ้นหลายเรื่อง เช่น หลักชาติ สอนหนุ่มน้อย สอนนายนาง หลักครู และพดุงชาติ พิมพ์แจกจ่ายเพื่ออบรมนิสัยคนให้มีความรู้² นับเป็นการขยายโอกาสทางการศึกษาสำหรับคนทั่วไปให้สนใจทางการศึกษา ต่อมาเมื่อรัฐบาลประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 การศึกษาที่พระสงฆ์ดำเนินมาตลอดได้ตกไปอยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการ³ ทำให้พระสงฆ์ไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติโดยตรงอีกด้วย

จากบทบาททางการศึกษาของพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติ พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ตอบสนองรัฐบาลได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งแกนนำสำคัญสองรูปคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) และสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ติสโส) ซึ่งบทบาทของพระสงฆ์ทั้ง 2 รูป ได้ทำให้การศึกษานหัวเมืองอีสานได้ขยายตัวไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งก่อให้เกิดผลดีต่อชาติโดยรวม

2. บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธธรรม

การที่คณะสงฆ์เข้าไปทำหน้าที่ในการเผยแผ่พระพุทธธรรมไทยเนื่องจากเกิดนโยบายการเผยแผ่พระพุทธธรรมของรัฐบาลในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีกล่าวคือ

¹ประจวบ แสณกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต พ.ศ. 2436-2529. 2530. หน้า 43-44.

²แหล่งเดิม.

³พิรุณ สวัสดิ์รัมย์. เล่มเดิม. หน้า 97.

2.1 นโยบายการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยรัฐบาลที่ได้พยายามรณรงค์การเผยแพร่วัฒนธรรมมากที่สุดคือ รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 2 สมัย คือในปี พ.ศ. 2481-2487 และปี พ.ศ. 2491-2500 รัฐบาลทั้งสองสมัยล้วนแต่มีนโยบายส่งเสริมวัฒนธรรมทั้งสิ้น โดยช่วงระยะเวลาแรก พ.ศ. 2481-2487 การส่งเสริมวัฒนธรรมได้ปรากฏออกมาในรูปรัฐนิยม มีทั้งหมด 12 ฉบับ¹ สาเหตุที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ส่งเสริมวัฒนธรรมไทยคือ

2.1.1 เกิดจากความต้องการสร้างชาติให้ยิ่งใหญ่เป็นอารยประเทศ

ความต้องการสร้างชาติให้ยิ่งใหญ่เป็นอารยประเทศ เกิดในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2481-2484 เป็นการสร้างชาติที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินไปตามแบบฉบับของตน ดังกล่าวไว้ของงานของท่านที่มีต่อประชาชนความว่า

¹รัฐนิยม. 12 ฉบับคือ

ฉบับที่ 1) เรื่องการใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ 2) เรื่องการปกป้องภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ 3) เรื่องการเรียกชื่อชาวไทย 4) เรื่องการเคารพธงชาติ 5) เรื่องให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่มีกำเนิด หรือทำขึ้นในประเทศไทย 6) เรื่องทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ 7) เรื่องชักชวนให้ชาวไทยร่วมกันสร้างชาติ 8) เรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี 9) เรื่องภาษาและหนังสือไทยสอนหน้าที่พลเมืองดี 10) เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย 11) เรื่องกิจประจำวันของคนไทย 12) เรื่องการช่วยเหลือคุ้มครองเด็ก คนชรา หรือคนทุพพลภาพ

อ้างอิงมาจาก แฉมสุข นุ่มนนท์. "เมืองไทยยุคเชื่อกันว่า," ประวัติศาสตร์ไทย : งานวิจัย. 2520. หน้า 151.

"... คำว่าสร้างชาตินั้น เป็นคำสั้นอันได้ละความหมายไว้ให้เข้าใจกันมากกว่าตัวอักษรสองพยางค์ ปรากฏอยู่เพราะฉะนั้น จึงอาจมีผู้เถียงว่าชาติมีมานานแล้ว เหตุใดจึงต้องมีการสร้างกัน ให้ได้เป็นอะไรขึ้นมาอีก แท้จริงความหมายของการสร้างชาตินั้น มีว่า ชาติไทยมีอยู่แล้วแต่สถานะบางอย่างของชาติยังไม่ถึงขั้นระดับความต้องการ ประชาชาติไทย เราจำเป็นต้องพร้อมใจกันสร้างเพิ่มเติมให้ดีขึ้นกว่าเดิม ช่วยกันปรับปรุงไปจนกว่าเราทุกคนจะพอใจ หรืออย่างน้อยก็ได้ระดับเสมออารยะประเทศ..."¹

การส่งเสริมวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ช่วงระยะนี้ จะออกมาในรูปของ ค่ายชกมวย วังวอน และของร้อง ำให้ประชาชนปฏิบัติตาม เพราะการสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการสร้างชาติไทยให้มีความยิ่งใหญ่ ดังนั้นรัฐบาลจึงพยายามำให้ประชาชนได้ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐทางด้านวัฒนธรรมที่รัฐให้ออกมาแล้ว ซึ่งถือเป็นการปฏิบัติวัฒนธรรมที่เรียกว่า การปฏิบัติวัฒนธรรมแบบอ่อน²

2.1.2 เกิดจากแรงต่อต้านญี่ปุ่น

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นได้บุกรุกเข้าสู่ประเทศไทย ทำให้กองทัพญี่ปุ่นเข้ามาประจำการอยู่ในประเทศไทยไทยต้องเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ต่อมาสถานการณ์ภายในประเทศเข้าสู่ยุคสงครามเมื่อไทยประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ ช่วงระยะเวลาที่ไทยเข้าสู่ยุคสงครามนี้ รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำเนินนโยบายด้านต่างๆ อยู่ภายใต้กรอบของ อนุญาตการศึกษา และการมุ่งประโยชน์ที่มีทหารกำกับอยู่ด้วย การดำเนินนโยบายของรัฐบาลมีส่วนผลักดันให้รัฐนิยมและการดำเนินการสร้างชาติเริ่มทวีความเข้มแข็งขึ้นตามสถานการณ์เริ่มจากต้น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. สร. 0210 35/1 ปีก 1 เรื่องคำวิงวอนของนายกรัฐมนตรีแด่พี่น้องสตรีไทย. วันที่ 24 มิถุนายน 2484.

² แอมสุข นุ่มนนท์. "จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการสร้างชาติไทย," ใน พื้นอดีต. 2522. หน้า 132-153.

พ.ศ. 2485 โดยที่รัฐบาลจะสั่งงานออกมาในรูปรัฐนิยม การดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรี ตลอดจนโครงการบำรุงราษฎรของฝ่ายผู้นำ¹

เมื่อรัฐบาลให้ความสำคัญกับรัฐนิยมมากขึ้น จึงทำให้การปฏิบัติตามวัฒนธรรมต้องเป็นไปอย่างเข้มงวด ดังนั้นคำว่าวัฒนธรรมจึงเริ่มมีความสำคัญมากขึ้นตามลำดับ ต่อมาได้ตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 และประกาศกฎหมายว่าด้วยวัฒนธรรมประชาชาติ พ.ศ. 2485 และให้คำจำกัดความคำว่า วัฒนธรรม หมายถึง "ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน"² การดำเนินการเผยแพร่วัฒนธรรมได้ขยายตัวอย่างกว้างขวางและเข้มงวด จนกระทั่งหมดสมัยที่ 1 ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2487

ต่อมาในสมัยที่ 2 ของการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2494-2500 รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมเช่นเดียวกับสมัยที่ 1 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมคือสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญของชาติ ดังนั้นประชาชนทุกคนต้องปฏิบัติตามให้เป็นผู้มีวัฒนธรรม³

การดำเนินนโยบายด้านวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ด้วย เนื่องจากรัฐบาลได้ส่งเสริมให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนช่วย

¹นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. "ระบบรัฐนิยม จอมพล ป. พิบูลสงคราม : การก่อรูปของแนวความคิด และความหมายทางการเมือง, " รัฐศาสตร์สาร. 14(13)-15(1) : 266 ; 1 กันยายน - เมษายน 2532.

²สุชีพ ปุญญานุภาพ. วัฒนธรรมวิทยา. 2500. หน้า 9.

³"คำขวัญของจอมพล ป. พิบูลสงคราม. 15 สิงหาคม 2479, " วารสารวัฒนธรรมไทย. 2499. หน้า 1.

ดูแลด้านวัฒนธรรมเพื่อให้พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยเหลือรัฐบาลด้านการปกครอง¹ ซึ่งจะเป็นผลดีต่อความเจริญของประเทศชาติตามความหมายของวัฒนธรรม ที่รัฐบาลได้ส่งเสริมไว้แล้ว การเผยแพร่วัฒนธรรมของพระสงฆ์ยังขยายตัวแพร่หลายยิ่งขึ้นที่เมื่อรัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484² สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี

2.2 การตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ.2445)³ และได้มีการตราพระราชบัญญัติใหม่คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 สาเหตุของการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 คือ

1) ความไม่เสมอภาคของพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ซึ่งเกิดจากการกำหนดสิทธิพิเศษแก่ธรรมยุติกนิกายในการปกครองตนเอง ไม่ต้องขึ้นอยู่กับคณะอื่น⁴

นอกจากการให้อำนาจพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายปกครองกันเองแล้ว พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายยังได้รับมอบอำนาจให้ปกครองพระสงฆ์มหานิกายด้วย เกิดจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองด้านสงฆ์ ร.ศ.121 ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. ก/บ7/2497/วธ 2.6 ปีก 2
เรื่องจอมพล ป. จักรบรมพระสงฆ์เพื่อส่งเสริมการปกครอง. 21 พฤศจิกายน 2497.

² "พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121, " ราชกิจจานุเบกษา.
เล่มที่ 29. วันที่ 29 มิถุนายน 121. หน้า 193-214.

³ คณินันต์ จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477- 2484.
2528. หน้า 34.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 37-39.

พระบรมราชโองการแต่งตั้งเจ้าคณะมณฑลชุดแรกอันประกอบด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่ 14 รูป ไปปกครองประมาณหก ในจำนวนนี้มีพระสงฆ์มหานิกายเพียง 5 รูป ขณะที่ธรรมยุติกนิกายมีจำนวนถึง 9 รูป ซึ่งการส่งพระเถระจากส่วนกลางไปปกครองส่วนภูมิภาคย่อมสร้างความไม่พอใจให้แก่พระท้องถิ่น และถ้าเป็นพระเถระธรรมยุติกนิกายยิ่งเกิดความแตกแยกจนไม่อาจร่วมอุโบสถทำสังฆกรรมกันได้ การที่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้ปกครองพระสงฆ์มหานิกายได้ทำให้เกิดความขัดแย้งกันเสมอ¹ ซึ่งนับเป็นช่องทางให้พระมหานิกายให้เป็นข้อเรียกร้องให้เกิดการยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121

2) การตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองสงฆ์ให้สอดคล้องกับทางบ้านเมือง² เนื่องจากพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 มีลักษณะเหมือนระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เพราะองค์การสูงสุดของคณะสงฆ์ คือมหาเถรสมาคม ซึ่งมีอำนาจตัดสินใจในคณะสงฆ์³ เปรียบเสมือนกษัตริย์ ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชของฝ่ายอาณาจักร ทำให้ขัดกับหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นในพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 จึงไม่มีมหาเถรสมาคม แต่ได้ตั้งสังฆสภา สังฆมนตรี และวินัยธรโดยแบ่งแยกอำนาจกัน เพื่อถ่วงดุลย์อำนาจซึ่งกันและกัน⁴ การแบ่งแยกอำนาจกันและกัน เปรียบเสมือนการสร้างระบอบประชาธิปไตยในการปกครองคณะสงฆ์ซึ่งตรงกับอำนาจการปกครองของฝ่ายอาณาจักรในขณะที่บ้านเมืองได้เข้าสู่ยุคประชาธิปไตยแล้ว

¹ดูรายละเอียดใน คณิงนิตย์ จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของพุทธสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.

²"นิทานวณะ : ปัญหาการปกครองคณะสงฆ์," พุทธจักร. 28(7) : 3-4; กรกฎาคม 2517.

³"พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121," ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 29 วันที่ 29 มิถุนายน 121 หน้า 193.

⁴แหล่งเดิม :

สาระสำคัญของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ได้จัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ คล้ายกับฝ่ายอาณาจักร กล่าวคือ สมเด็จพระสังฆราชเท่ากับพระมหากษัตริย์ สังฆสภาเท่ากับ รัฐสภา คณะสังฆมนตรีเท่ากับคณะรัฐมนตรีและ คณะวินัยธรเท่ากับฝ่ายตุลาการ แบ่งแยกสาระ สำคัญได้ดังนี้

- 1) สังฆสภา ประกอบด้วยสมาชิก 45 รูป มีหน้าที่ร่างสังฆมณัฏฐิกาสงฆ์ขึ้นใช้ด้านการบริหาร เป็นการขึ้นมติส่วนมากตามระเบียบประชาธิปไตย
- 2) สังฆมนตรี ประกอบด้วยสังฆนายก 1 รูป และสังฆมนตรีไม่เกิน 9 รูป อยู่ในตำแหน่งคราวละ 4 ปี มีหน้าที่รับผิดชอบการบริหารคณะสงฆ์
- 3) คณะวินัยธร มีหน้าที่ในการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยและสังฆมณัฏฐิ¹

เมื่อตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 ออกมาใช้แล้วรัฐบาลได้มีความพยายามจะให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับการปกครองมากขึ้น และรัฐบาลได้วางมาตรการส่งเสริมให้ข้าราชการและหน่วยงานของรัฐบาลได้สนับสนุนให้พระสงฆ์เข้ามามีส่วนช่วยเหลือรัฐบาลอย่างเต็มที่

¹ สะอาด มลันทวัน. ผู้รวบรวม. ประมวลระเบียบคณะสงฆ์พร้อมทั้งคำอธิบาย โดยละเอียด คู่มือของพระคณาธิการ และผู้ปฏิบัติงานเกี่ยวกับพระสงฆ์. 2499. หน้า 5-15. (อ้างอิงมาจาก คณินันต์ จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ.2477-2484. 2528. หน้า 198)

2.3 บทบาทของคณะสงฆ์ในเมืองอีสานด้านการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย

เมื่อรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินการสร้างชาติโดยการส่งเสริมให้ประชาชนปฏิบัติตามวัฒนธรรมที่รัฐบาลได้กำหนดไว้แล้ว นอกจากหน่วยงานของรัฐบาลจะทำการรณรงค์ให้คนในชาติปฏิบัติตามนโยบายแล้ว รัฐบาลยังได้ดึงพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับการปกครองบ้านเมือง โดยการกล่าวอ้างถึงพุทธศาสนากับระบบการปกครองประชาธิปไตย¹

รัฐบาลได้พยายามทำให้พระสงฆ์ยอมรับอำนาจของรัฐบาลในระบบประชาธิปไตย เพื่อให้ไม่ทำให้พระสงฆ์ต่อต้านอำนาจรัฐบาล และสามารถเผยแพร่นโยบายของรัฐสู่ประชาชนด้วยความเต็มใจ บทบาทของพระสงฆ์ส่วนใหญ่จึงออกมาในรูปการเทศน์และการเผยแพร่วัฒนธรรมและเพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้อบรมสั่งสอนประชาชนอย่างทั่วถึง รัฐบาลจึงได้มีประกาศให้วันอาทิตย์เป็นวันธรรมสวนะอีกวันหนึ่งนอกเหนือจากวันโกนและวันพระ ตั้งแต่วันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2485 เป็นต้นมา² โดยการเทศนาของพระสงฆ์เพื่ออบรมให้ประชาชนยอมรับนโยบายและปฏิบัติตามอำนาจของรัฐ เช่น จัดให้พระสงฆ์เทศนาอบรมสั่งสอนศีลธรรมแก่บรรดาข้าราชการ ตลอดจนนักเรียนชายหญิงโรงเรียนต่าง ๆ และบรรดานักโทษในเรือนจำ จังหวัดอุบลราชธานี³ เป็นต้น นับได้ว่ารัฐบาลสามารถชักจูงประชาชนให้มีความสนใจในพุทธศาสนาโดยผ่านทางพระสงฆ์ได้เป็นผลสำเร็จ เกิดประโยชน์ทางอ้อมต่อนโยบายการเมืองของรัฐบาลเป็นอย่างดี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. ก/บ7/2500/วร.1.2 ปีกที่ 2 เรื่องของดี 25 พุทธศตวรรษ. 17 พฤศจิกายน 2500.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. ก/บ7/2485/1(ข) เรื่องเพิ่มวันอาทิตย์เป็นวันธรรมสวนะ. กันยายน-ธันวาคม 2485.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. มท 5.9.1/6 เรื่องอนุศาสนาจารย์บรรยายอบรมศีลธรรมจังหวัดอุบล. 2482

นอกจากนี้สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ดิสโร) ขณะดำรงตำแหน่งเป็นสังฆนายก ท่านได้มีบทบาทช่วยส่งเสริมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ขยายตัวอย่างกว้างขวางในหัวเมืองอีสานด้วย เพราะขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งสังฆนายกและได้ออกตรวจการฝ่ายสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ท่านก็ได้วางรากฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยผ่านกระบวนการเทศน์ ซึ่งเรื่องที่เป็นหัวข้อในการเทศน์มีดังนี้ คือ หลักปฏิบัติของคนดี เพื่อสร้างชาติ หลักศีลธรรม ข้อปฏิบัติ การเคารพธงชาติ เวลา 08.00 น. การวัฒนธรรม ให้เชื่อฟังตามผู้นำ ฯลฯ ท่านนายก รัฐมนตรี การอยู่ดีกินดี และการครองชีพ การศึกษาผู้ใหญ่ ความสามัคคีของชาติ การสร้างตนเอง และแผนบูรณะชนบท การศึกษาเล่าเรียน¹

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ดิสโร) ในหัวเมืองอีสาน ขณะดำรงตำแหน่งสังฆนายก นับได้ว่าเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาดของท่านที่จะสั่งให้พระสงฆ์พื้นเมืองสนใจนโยบายของรัฐบาล เพราะพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเคยอยู่ใต้การปกครองของท่านมาก่อน ดังนั้นเมื่อท่านได้วางแผนนโยบายของรัฐบาลไว้เพื่อที่พระสงฆ์พื้นเมืองรับรูปแบบไปเผยแผ่แก่ประชาชน พระสงฆ์พื้นเมืองน่าจะรับรูปแบบไปปฏิบัติโดยไม่ต่อต้าน ซึ่งเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐบาลที่ต้องการให้กระทรวงธรรมการขอความร่วมมือจากคณะสงฆ์ช่วยเหลือส่งเสริมประชาชนในเรื่องมรรยาท และวัฒนธรรม² นอกจากนี้การเทศน์เกี่ยวกับวัฒนธรรมของพระสงฆ์ก็จะมี ความหมายอย่างกว้าง ๆ เช่น การทาสีที่ติดังจะเห็นได้จากการกล่าวคำปราศรัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ความว่า "...ในการที่พี่น้องชาวไทยทุกคนต้องถูกบังคับ เช่น ในเรื่องวัฒนธรรม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มธ.2.2.3/98

เรื่อง จังหวัดมหาสารคามรายงานเรื่องสมเด็จพระสังฆนายกไปตรวจการฝ่ายสงฆ์. 2485.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. [3]สร.0201.55/2 ปีก 2 เรื่อง

การส่งเสริมจรรยาและคุณภาพทางใจของประชาชน (วันธรรม). 15 กันยายน 2480 - 16 มีนาคม 2485.

หรือเรื่องอื่น ๆ ในการสร้างชาตินั้นเท่ากับถูกบังคับให้เป็นคนดี ควรเป็นที่พอใจกันทั่วไป..."¹
 ดังนั้นการเผยแพร่วัฒนธรรมของพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานโดยทั่วไป จึงสอดคล้องกับการสั่งสอน
 ให้ประชาชนทำในสิ่งที่ดีด้วย

จากการที่สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) ได้มีส่วนช่วยสนับสนุนรัฐบาลส่งเสริม
 วัฒนธรรมนั้น ท่านไม่ได้ริเริ่มทำเฉพาะรัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเท่านั้น ก่อนหน้าที่
 ท่านก็ได้ให้ความร่วมมือกับทางราชการมาก่อนแล้ว ความร่วมมือที่สำคัญคือการจัดความเชื่อ
 เรื่องภูตผีปิศาจ ตั้งแต่พ.ศ. 2472² ราชการต้องการให้ประชาชนได้เลิกความเชื่อผิดดั่งกล่าว
 ดังนั้นสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) จึงได้ส่งเสริมให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามความต้องการ
 ของราชการนี้ ท่านได้ให้ความสนับสนุนพิเศษแก่พระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต เนื่อง
 จากพระสงฆ์กลุ่มดังกล่าวมีแนวโน้มในการเผยแพร่ศาสนาตรงกับความต้องการของราชการมาก
 ที่สุดคือ สั่งสอนประชาชนให้เข้าถึงพระไตรสรณคมน์ อันประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 ซึ่งนับว่าเป็นกลุ่มของพระสงฆ์ที่ลดอิทธิพลการถือผีได้มากที่สุด พระสงฆ์ที่เป็นแกนนำในการร่วมมือ
 กับราชการคือ พระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม อยู่ที่วัดป่าวิเวกธรรม อำเภอมืองจังหวัดขอนแก่น³
 ต่อมาย้ายมาอยู่ที่วัดป่าสาละวัน อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา พระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล
 พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร อยู่ที่วัดป่าศรีธารวม อำเภอมือง จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น⁴

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. [3] สร. 0201.55/7 ปีที่ 1 เรื่อง
ให้ข้าราชการชี้แจงแก่ครอบครัวและประชาชนให้เข้าใจถึงความสำคัญในการบำรุงวัฒนธรรม
แห่งชาติ. 14 กันยายน 2484-27 พฤศจิกายน 2488.

² พระนิรุทธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์ (เทศก์ เทสรงสี) อัตตโนประวัติและธรรมเทศนา.
 2524. หน้า 43.

³ สุริพันธ์ มณีวัต และคณะ. ชีวประวัติพระเจ้าหลวงปู่ชอบ ฐานสิม. 2525.
 หน้า 53 - 54.

⁴ อาจารย์วาท. 2524. หน้า 84 - 86.

งานสนับสนุนประชาชนในดินแดนอีสานให้เลิกนับถือผีของสมเด็จพระมหาวิรวัธน์ (ฮ่วน ตีสรส) ต่อมาได้กลายเป็นส่วนสำคัญในการช่วยเหลือรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจากรัฐบาลได้มีการออกประกาศให้ประชาชนเลิกนับถือผี¹ ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการนับถือผี ผลงานของท่านจึงนับว่าเป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลอย่างยิ่ง

3. บทบาทด้านการพัฒนาชุมชน

พระสงฆ์ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนของรัฐบาลตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ. 2501-2506) เป็นนายกรัฐมนตรี เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายพัฒนาชุมชน กล่าวคือ

3.3 นโยบายพัฒนาชุมชน

รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีนโยบายส่งเสริมการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนภายในประเทศให้มีความกินดีอยู่ดี นับเป็นการปรับปรุงทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่ ดังปรากฏในคำปราศรัยของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีต่อสภาร่างรัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2502 ความว่า

"... รัฐบาลนี้จะได้นำเนินการส่งเสริม ... ให้ประชาชนในชาติมีศีลธรรม วัฒนธรรม และอนามัยขั้นดี รวมทั้งดำเนินการพัฒนาพัฒนาท้องถิ่นด้วยเพื่อยังความสงบเรียบร้อย และความผาสุกของประชาชน..."²

¹"ชักชวนให้เลิกนับถือผี," ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 60 ตอนที่ 26 หน้า 1748. กันยายน 2485 - พฤษภาคม 2486.

²กองนโยบายการพาณิชย์. กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์. นโยบายของรัฐบาลตั้งแต่คณะรัฐมนตรีคณะที่ 1 ถึงคณะที่ 38 พ.ศ. 2475-2519. 2519. หน้า 182.

คำปราศรัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐบาลที่จะปรับปรุงท้องถิ่น เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของชนส่วนใหญ่ภายในประเทศ ซึ่งอาศัยอยู่ในชนบทคั้งนั้นการปรับปรุงพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเจริญจึงเท่ากับการพัฒนาชาติให้เจริญก้าวหน้า นอกจากนี้คำปราศรัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้พยายามดึงพุทธจักรให้เข้ากับการพัฒนาท้องถิ่นด้วย จะเห็นได้จากการส่งเสริม "ศีลธรรม" ควบคู่กับแนวทางพัฒนาท้องถิ่น ต่อมารัฐบาลได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าต้องการดึงสถาบันสงฆ์เข้ามาพัฒนาท้องถิ่นร่วมกับรัฐบาล ดังปรากฏในสำเนาของนายกรัฐมนตรีในคราวประชุมสมมนาพระอริการทั่วราชอาณาจักร เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ.2503

"...การปกครองของคณะสงฆ์กับการปกครองบ้านเมืองต้องมีความสัมพันธ์กันเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ทางบ้านเมืองไม่สามารถจะเพิกเฉย ละเลยทางศาสนา และทางศาสนาควรจะสนับสนุนนโยบายของบ้านเมืองในส่วนที่จะสร้างความถาวรวัฒนาให้แก่ประเทศชาติ"¹

ความพยายามของรัฐบาลในการดึงคณะสงฆ์ให้เข้ามาช่วยในการพัฒนาชุมชนน่าจะมีสาเหตุมาจาก 2 ประการคือ

1) ความพยายามสร้างอำนาจอันชอบธรรมและเสถียรภาพให้ระบบการปกครองเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์² เนื่องจากรัฐบาลชุดนี้ได้อำนาจมาจากการทำรัฐประหารรัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 และรัฐบาลได้ทำการยุบสภา ยกเลิกรัฐธรรมนูญ และจัดตั้งระบบเผด็จการทหารขึ้นมาแทน³ เป็นการปกครองซึ่งขัดกับหลักการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังนั้นเพื่อรักษาอำนาจทางการเมืองไว้มั่นคง รัฐบาลจึงต้องพยายามเบี่ยงเบนความสนใจ

¹ทวน วิริยาภรณ์ (ผู้รวบรวม). พุทธศาสนาก้าวหน้า. 2506. หน้า 141.

²สมบุรณ์ สุขสำราญ. การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : การศึกษาพระสงฆ์กับพัฒนา. 2530. หน้า 35.

³พุทธย์ ช่างเรียน. ลักษณะสังคมและการปกครองของไทย. หน้า 90.

ของประชาชนมาให้สนใจ เรื่องการก้าวสู่อำนาจของตัวผู้นำ รัฐบาลจึงได้พยายามส่งเสริมให้ประชาชนระดับล่างซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศที่อาศัยอยู่ในชนบท ให้ได้รับการพัฒนาจนเจริญขึ้น เพราะถ้าประเทศมีการพัฒนาเจริญก้าวหน้า รัฐบาลก็จะได้รับการยอมรับทำให้ฐานอำนาจของรัฐบาลมั่นคงยิ่งขึ้น แต่การที่รัฐบาลจะพัฒนาท้องที่ส่วนใหญ่ในชนบทให้เจริญก้าวหน้าขึ้นนั้น หน่วยงานของรัฐบาลไม่สามารถดูแลได้ทั้งหมด รัฐบาลต้องดึงเอาสถาบันสงฆ์ซึ่งมีความใกล้ชิดกับประชาชน และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประชาชนที่สุดให้เป็นสื่อกลางสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างรัฐบาลและประชาชน จึงทบทวนให้พระสงฆ์ได้ถูกระดมมาช่วยในโครงการพัฒนาชนบทตลอดจนโครงการต่าง ๆ ที่ได้รับการวางแผนและกำกับโดยหน่วยงานของรัฐบาล¹

2) เพื่อป้องกันการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์² ในพื้นที่ทุรกันดารที่รัฐบาลไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง รัฐบาลจึงต้องอาศัยสถาบันสงฆ์ในการช่วยสร้างความมั่นคงให้แก่ประชาชนภายในชนบท ทบทวนให้พระสงฆ์เป็นสื่อกลางที่สำคัญของรัฐบาล ในการเชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ห่างไกลในท้องที่ทุรกันดาร ให้เข้าใจการดำเนินงานของรัฐบาลในระบบเผด็จการทหาร

เมื่อรัฐบาลได้พยายามดึงเอาพระสงฆ์เข้าร่วมมือกับรัฐบาลในการพัฒนาชนบท และเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินงานของรัฐบาลให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ รัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้ปรับปรุงการบริหารงานคณะสงฆ์เสียใหม่ โดยการตราพระราชบัญญัติสงฆ์ พ.ศ. 2505³ ขึ้นแทนพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

¹สมบุญ สุธาส์ราญ. เล่มเดิม. หน้า 35.

²อริยา ลิมสุวัณณ์. บทบาทของพระภิกษุในการพัฒนาชุมชนชนบทไทย (พ.ศ. 2500-2520) 2520. หน้า 83.

³"พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505," ราชกิจจานุเบกษา. ฉบับพิเศษ เล่มที่ 79 ตอนที่ 115 วันที่ 31 ธันวาคม พุทธศักราช 2505. หน้า 30.

เป็นฉบับที่ใช้ปกครองคณะสงฆ์จนถึงปัจจุบันนี้สาเหตุที่ตราพระราชบัญญัติฉบับนี้คือ รัฐบาลไม่ต้องการให้คณะสงฆ์แบ่งแยกการปกครองภายในคณะสงฆ์ เพราะเป็นการบั่นทอนประสิทธิภาพในการทำงานภายในคณะสงฆ์ เมื่อประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้ขึ้นใช้ อำนาจของพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกเด่นชัดขึ้น ทรงบังคับบัญชาการคณะสงฆ์ผ่านทางมหาเถรสมาคม ซึ่งเป็นการฟื้นฟูองค์กรเถรสมาคมขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากถูกยกเลิกไปหลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 การฟื้นฟูมหาเถรสมาคมโดยมอบอำนาจให้สมเด็จพระสังฆราชซึ่งดำรงตำแหน่งประธานกรรมการมหาเถรสมาคม¹ ได้ถูกมองว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ลอกเลียนแบบมาจากพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121² แต่การตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้มอบอำนาจให้แก่สมเด็จพระสังฆราชมาก อาจจะเพราะจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีความใกล้ชิดกับสมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี)³ จึงมอบอำนาจให้สมเด็จพระสังฆราช และอาจจะมีผลประโยชน์ทางการเมืองมาเกี่ยวข้องกับคณะสงฆ์โดยทางอ้อม ซึ่งจะเป็นการเปิดโอกาสให้รัฐบาลสามารถอาศัยคณะสงฆ์เป็นเครื่องมือสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลมากขึ้น⁴

¹"พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505," ราชกิจจานุเบกษา. ฉบับพิเศษ เล่มที่ 79 ตอนที่ 115 วันที่ 31 ธันวาคม พุทธศักราช 2505. หน้า 30.

²พระภิกษุพร้อม คมภีโร. "พ.ร.บ. การปกครองคณะสงฆ์จุดบอดการพัฒนาของสถาบันสงฆ์," เสียงธรรม. 28(4) : 40; กรกฎาคม - สิงหาคม 2528.

³แหล่งเดิม.

⁴เจริญเกียรติ ธนะสุธาวร. พุทธศาสนากับชนชนปกครองไทย. 2520.

3.3 บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานด้านการพัฒนาชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชุมชน ได้ปรากฏในคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้กำหนดให้พระสงฆ์ใช้ชีวิตเกี่ยวข้องกับสังคมพื้นฐาน ซึ่งนอกจากจะมีความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์แล้ว พระสงฆ์ยังต้องมีความสัมพันธ์กับชาวบ้าน (คฤหัสถ์)¹ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้าน มีลักษณะเกื้อกูลซึ่งกัน

ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกันนี้ได้ทำให้พระสงฆ์และชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยที่ชาวบ้านเป็นผู้ให้เครื่องยังชีพแก่พระสงฆ์ ส่วนพระสงฆ์ต้องอนุเคราะห์ตอบแทนชาวบ้าน ด้วยการอบรมสั่งสอนในพุทธธรรมที่ทำให้สังคมสงบสุข²

พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานมีความเป็นอยู่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านเช่นเดียวกับพระสงฆ์โดยทั่วไป และพระสงฆ์อีสานส่วนใหญ่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้านทางโลกด้วย เพราะนอกจากพระสงฆ์จะให้ความรู้ทางธรรมแล้ว พระสงฆ์ยังต้องเป็นที่พึ่งทางใจและต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับทุกข์สุขของชาวบ้านด้วย ถ้าพระสงฆ์รูปใดเข้าไปมีส่วนจัดความทุกข์ร้อนของชาวบ้าน พระสงฆ์รูปนั้นก็จะได้รับการยกย่องนับถือในฐานะผู้นำทางโลกและทางธรรม ซึ่งเป็นปทัชฌานในการให้ความยกย่องผู้นำของชาวบ้าน³ ปทัชฌานนี้ได้หมายรวมถึงพระสงฆ์ทั่วทุกภาคของไทยด้วย

การที่พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานมีความเกี่ยวข้องกับชาวบ้านทั้งพระวินัยกำหนดและความสัมพันธ์กันในโลกที่ต้องให้คำปรึกษาในด้านต่าง ๆ ความสัมพันธ์ทั้งในทางโลกและทางธรรมของพระสงฆ์จึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจน ดังนั้นพระสงฆ์จึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำชุมชน

¹เฉลิม อุตกฤษณ์. การศึกษาบทบาทของพระภิกษุในงานพัฒนาชุมชน. 2521.

หน้า 12.

²พระไตรปิฎก. เล่มที่ 25, ข้อ 287. หน้า 314.

³พลศักดิ์ จิรากรศิริ. ความคิดทางการเมืองของพระสงฆ์ไทย. 2527. หน้า

ใบโดยปริยาย สิ่งใดที่เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้านทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ พระสงฆ์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ ทางด้านจิตใจนั้นพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่สั่งสอนตามพระธรรมวินัยอยู่แล้ว ส่วนทางด้านวัตถุพระสงฆ์พยายามที่จะให้ความช่วยเหลือและร่วมมือกับชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ เช่น การสร้างสาธารณประโยชน์ประจำหมู่บ้าน อาทิ บ่อน้ำ สะพาน ดัคคอน¹ เป็นต้น ความร่วมมือกันทำงานระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านนี้ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการทำบุญร่วมกัน เพราะมีพุทธพจน์ที่ให้ความสำคัญแก่บุคคลที่สร้างเจริญให้แก่ท้องถิ่นถือว่าเป็นบุญ ความว่า "... ชนใดสร้างสวนไม้ ดอกไม้ผล ปลูกไม้ให้ร่มเงา สร้างสะพาน สร้างที่เก็บน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักอาศัย... ย่อมเป็นผู้ไปสวรรค์ "²

การร่วมมือพัฒนาท้องถิ่นระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านในหัวเมืองอีสาน ได้กระทำมาเป็นระยะเวลายาวนานแล้ว เนื่องจากคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ช่วยส่งเสริมความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน (ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว) สำหรับงานพัฒนาระหว่างส่วนราชการกับประชาชน รัฐบาลมีนโยบายที่ชัดเจนมาก่อนหน้าสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี กล่าวคือในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ทำการส่งเสริมความเจริญของบ้านเมืองมาก่อนแล้ว³ แต่การส่งเสริมดังกล่าวเป็นเพียงแต่ให้ราชการร่วมมือกับประชาชน ส่วนพระสงฆ์ รัฐบาลยังไม่มีนโยบายที่ชัดเจนในการให้พระสงฆ์เข้ามาพัฒนาท้องถิ่น ต่อมาในสมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้ดึงพระสงฆ์ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น เนื่องจากรัฐบาลได้มีนโยบาย

¹วิลเลียม เคลาสเนอร์. " พุทธศาสนาตามแบบชาวบ้านในภาคอีสาน,"
สังคมศาสตร์ปริทัศน์. ฉบับพิเศษ 4. 2509. หน้า 159.

²พระไตรปิฎก. เล่มที่ 15. ข้อ 146. หน้า 46.

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี [3]
สร.0201.61/2. เรื่องนโยบายการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความเจริญของบ้านเมือง.
30 ธันวาคม 2497 - 12 มกราคม 2499.

ส่งเสริมการพัฒนาชุมชน ได้จัดตั้งกองพัฒนาชุมชนขึ้นใน พ.ศ. 2505¹ หน่วยงานของรัฐบาลได้ดำเนินงานร่วมกับพระสงฆ์ควบคู่กันไป จึงทำให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชุมชนในลักษณะที่เด่นชัดขึ้น แม้ว่าความพยายามของรัฐบาลที่ส่งเสริมให้พระสงฆ์เข้าร่วมในการพัฒนาชุมชน ได้เริ่มมาตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์แล้ว แต่งานพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ได้ก่อเป็นรูปร่างอย่างชัดเจน เมื่อสถาบันสงฆ์โดยการนำของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยราชวิทยาลัยได้ก่อตั้งโครงการอบรมพระภิกษุ เพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2509 โดยมีวัตถุประสงค์ส่วนใหญ่อยู่ที่การพัฒนาชนบท² แนวทางการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์และได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลคือ การพัฒนาวัดและสำนักสงฆ์ กับการพัฒนาหมู่บ้าน

การพัฒนาวัดและสำนักสงฆ์

การพัฒนาวัดและสำนักสงฆ์มีสาเหตุจากการที่รัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่าวัดเป็นแหล่งสำคัญและเป็นศูนย์รวมของประชาชนในชนบท ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า ถ้าวัดใดมีบุญนิยสถาน มีโบสถ์และศาลาการเปรียญชนิดถาวรและสวยงาม ย่อมหมายถึงความอยู่ดีกินดีของประชาชน ดังนั้นรัฐบาลจึงได้ส่งเสริมให้จัดการพัฒนาวัดและสำนักสงฆ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 4 ประการคือ

- 1) เพื่อทำให้วัดมีบริเวณสะอาด ร่มรื่น และเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงามสมควรที่จะเป็นสถานสักการะบูชา ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความเลื่อมใสมีความสงบเยือกเย็น
- 2) เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนที่เข้าไปทำบุญในวัดนั้น เช่น มีสถานที่บรรพชาอุปสมบท มีที่ประชุมฟังธรรม หรือมีสถานที่เหมาะสมเพียงพอสำหรับการทำบุญตามประเพณีทางศาสนา เช่น พิธีเวียนเทียน พิธีเข้าพรรษา และพิธีตักบาตรเทโว เป็นต้น

¹วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. การพัฒนาชนบทไทย. 2523. หน้า 158.

²พระมหาชาย อาภาคาร. "รู้จักกับโครงการการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น," ใน ประมวลผลงานและบทความทางวิชาการ 2514-2515. ม.ป.ป. หน้า 10.

3) เพื่อส่งเสริมให้สถาบันทางศาสนามีความมั่นคง เป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชน ได้อย่างแท้จริงและให้พระสงฆ์ได้เป็นอยู่อย่างสงบสบายและมีระเบียบวินัยที่เคร่งครัดเป็นตัวอย่างของประชาชนในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

4) เพื่อสร้างสรรค์ให้วัดเป็นศูนย์กลางของประชาชนในด้านต่าง ๆ เช่น การประชุม การจัดงาน และการพบปะกับเจ้าหน้าที่ทางรัฐบาล

การพัฒนาหมู่บ้าน

งานพัฒนาชุมชนมีความมุ่งหมายที่จะช่วยปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้ดีขึ้น โดยวิธีการส่งเสริมประชาชนให้รู้จักการช่วยตัวเองมากกว่าพึ่งบุคคลภายนอก หรือคอยให้รัฐบาล เป็นผู้สร้างความเจริญให้แก่ฝ่ายเดียว

ผู้นำท้องถิ่นที่เราจะไว้นิยามได้คือ พระสงฆ์ ซึ่งเป็นผู้นำที่ประชาชนเคารพนับถือและเป็นที่พึ่งของประชาชนทางศาสนา เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการรวมประชาชนให้เป็นปึกแผ่น โดยยึดมั่นในคำสอนทางศาสนา เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการรวมประชาชนให้เป็นปึกแผ่นโดยยึดมั่นในคำสอนทางศาสนา และอยู่ร่วมกันภายใต้ระบบศีลธรรม และจารีตประเพณีอันดีงาม ถ้าพระสงฆ์ เหล่านี้มีโอกาสเข้าร่วมดำเนินงานท้องถิ่นตามหลักการพัฒนาชุมชนแล้ว จะช่วยให้ประชาชนเกิดความพร้อมเพรียงและเสียสละมากขึ้น

แนวทางปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์

- 1) อบรมสั่งสอนประชาชนให้รู้จักการเสียสละเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ส่วนรวม
- 2) กระตุ้นประชาชนให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งมั่นคงต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์
- 3) นำประชาชนสละแรงงานร่วมก่อสร้างสาธารณสมบัติของวัดและหมู่บ้าน
- 4) พัฒนาวัดเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางของประชาชนในด้านสังคมและวัฒนธรรม

แนวทางดำเนินงานพัฒนาชุมชนตามที่ได้กล่าวมานี้ เป็นที่เปรียบเทียบได้ว่า ภารกิจของพระสงฆ์มีส่วนผูกพันกับท้องถิ่น เช่นเดียวกับการพัฒนาชุมชน และเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่ามีพระ

เป็นจำนวนมากที่เป็นนักพัฒนาหรือเป็นผู้ของราษฎรในการพัฒนาวัดและหมู่บ้านให้เจริญก้าวหน้าพร้อม ๆ กัน โดยมีราษฎรให้ความร่วมมือด้วยความศรัทธาเต็มใจ ดังนั้นเพื่อกำหนดงานตามโครงการส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นของทางคณะสงฆ์ประสานสอดคล้องกับโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พระภิกษุที่ได้รับการฝึกอบรมแล้ว ควรจะดำเนินการตามเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน อันเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาเศรษฐกิจดังกล่าว ซึ่งพระภิกษุจะแนะนำประชาชนได้ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา โดยเน้นให้ปฏิบัติตามวิธีการพัฒนาชุมชนโดยยึดเป้าหมาย 6 ประการคือ

- 1) ส่งเสริมการประกอบอาชีพของราษฎร
- 2) ส่งเสริมการสร้างสาธารณสมบัติ
- 3) ส่งเสริมการอนามัยและสุขภาพ
- 4) ส่งเสริมการศึกษาและการสันทนาการ
- 5) ส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น
- 6) ส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น

รวมความแล้ว พระพุทธศาสนาสอนให้คนรู้จักหลักปฏิบัติตนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม และการดำเนินชีวิตให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม ซึ่งเป็นหลักของการพัฒนาคนโดยแท้ เพียงแต่ว่าคนส่วนมากยังไม่ได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจนได้รับผลจริง ดังนั้นถ้าหาพระภิกษุที่ได้ผ่านการฝึกอบรมตามโครงการส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นได้กลับไปแนะนำประชาชนร่วมกันพัฒนาวัดและหมู่บ้านไปพร้อม ๆ กัน ก็เท่ากับเป็นการปฏิบัติตามคำสอนทางศาสนาอย่างจริงจัง และเป็นการสร้างความเจริญให้แก่ท้องถิ่นและประเทศชาติด้วย¹

¹พวง สุวรรณรัฐ. "ทัศนะเกี่ยวกับโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น," ใน รายงานก่อนการโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. 2510-2513. 2513. หน้า 30-34.

พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ที่เข้าร่วมโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น ได้แก่ พระมหาสวัสดิ์ ปญฺญาวุโธ วัดป่าวิเวกธรรม อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พระครูใบฎีกา เต็น กตปุญฺญ วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระมหาอนุชาต อนุชาตมรโม วัดนิคมพัฒนาราม อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ พระสาโรช ธรรมโรต วัดทุ่งสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น¹

พระสงฆ์ในโครงการดังกล่าว ได้มีส่วนในการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียง ให้ได้รับความเจริญขึ้น เช่น ได้จัดสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณสมบัติ เช่น ทานบั้งน้ำ สะพาน ถนน ฯลฯ เป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐบาลในการพัฒนาชุมชน

ในเวลาต่อมาพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสาน ได้จัดรูปแบบการพัฒนาใหม่ โดยจัดทำเป็น โครงการซึ่งมี 5 โครงการใหญ่ ๆ ที่ได้นิยามก็คือ

1. การฝึกอบรมอาชีพ ได้แก่ การสอนเย็บปักถักร้อย การตัดผม ซ่อมเครื่องยนต์ การสอนช่างไม้ เป็นต้น
2. การส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ การแจกเมล็ดพันธุ์พืช การปลูกพืชชนิดใหม่
3. การยกระดับรายได้ของเกษตรกร ได้แก่ การจัดตั้งสหกรณ์ร้านค้า ธนาคารข้าว ธนาคารควาย
4. การลดทอนภาระ ได้แก่ การทอผ้า การสอนหลักโภชนาการ
5. การศึกษา ได้แก่ การจัดศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์²

¹สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท สำนักงานรัฐมนตรี. "การอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น, " ใน รายงานกิจการโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ.2510-2513. 2513. หน้า 97-101.

²พินิจ ลาภานนท์. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน. หน้า 60-61.

การที่พระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานมีบทบาทด้านการพัฒนาชุมชนสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ส่วนใหญ่แล้วพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่พัฒนาชุมชนมาก่อน แต่เมื่อรัฐบาลมีนโยบายพัฒนาชุมชนและพยายามดึงพระสงฆ์ร่วมด้วย จึงทำให้พระสงฆ์ได้เข้าร่วมกับนโยบายของรัฐบาลโดยปริยายพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนได้แก่ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร แสทวิสุข ป.ธ.6)¹ มีบทบาทขณะปฏิบัติภาระกิจเป็นหัวหน้าคณะกรรมการชุด เริ่มงานพัฒนาในท้องถิ่นอีสาน พ.ศ. 2525 ผลงานของท่านคือ สร้างอุโบสถตามแบบแปลนของกรมศาสนาที่วัดสระแก้วอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี สร้างถนนจากตัวอำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานีถึงบ้านแคน อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นงานอุปถัมภ์ของ ก.ร.บ.กลาง² งานของพระครูโศภณธรรมภรณ์ (จูม โชคโรก ป.ธ.3) ได้พัฒนาถนนสายบ้านหนองซุ่นถึงบ้านท่อน้อย (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอหัวตะพาน จังหวัดอุบลราชธานี) สร้างถนนเป็นระยะทาง 25 กิโลเมตร³ เป็นต้น นอกจากนี้พระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต ที่มียบทบาทในการพัฒนาชุมชนได้แก่ พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ได้ร่วมสร้างอาคารเรียนโรงเรียนวัดป่าบ้านตาเคียน พ.ศ.2505 เป็นต้น⁴

นอกจากนี้พระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต ซึ่งเป็นพระสายวิปัสสนาธุระได้มีบทบาทสำคัญ ในการช่วยเหลือสังคมพัฒนาชนบท โดยมุ่งพัฒนาสิ่งที่มีความจำเป็นพื้นฐาน เช่น การพัฒนาการเกษตรสาธารณสุขโรค อนามัย โรคชราการ เป็นต้น¹ บทบาทของพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานทางด้านการพัฒนาชุมชน นับได้ว่าเป็นบทบาทที่พระสงฆ์พยายามจะช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน

¹ประวัติสมเด็จพระมหาธีรวงศ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์. 2519. หน้า 71.

²แหล่งเดิม. หน้า 75.

³ประจวบ แสทกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ: ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต พ.ศ. 2436 - 2529. 2530. หน้า 187.

⁴พระคัมภีร์บ้านป่าใหญ่. 2531. หน้า 15.

⁵ประจวบ แสทกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต พ.ศ. 2436-2529. 2530. หน้า 145.

าให้สูงขึ้น แม้ว่ารัฐบาลจะไม่ยื่นมือเข้ามาให้ความช่วยเหลือ พระสงฆ์ก็ต้องทำหน้าที่ช่วยเหลือชาวบ้านอยู่แล้วตามพระวินัยที่กำหนดไว้ แต่เมื่อฝ่ายรัฐบาลส่งเสริมให้พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ทำให้พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ช่วยเหลือชาวบ้านมากขึ้น และเป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐบาลให้การสนับสนุน ทำให้ชาวบ้านมีงานทำและสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น นับได้ว่าพระสงฆ์ได้ช่วยในกิจการพัฒนาชุมชนของรัฐบาลประสบผลดียิ่งขึ้น

บทบาทของพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2435-2505 ตั้งแต่บทบาทด้านการศึกษา การเผยแผ่วัฒนธรรมไทย และการพัฒนาชุมชน บทบาททั้งสามด้านของพระสงฆ์โดยภาพรวมได้ช่วยส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างรัฐบาลและประชาชน ทำให้รัฐบาลสามารถรักษาเสถียรภาพทางการเมืองปกครองในตัวเมืองอีสานได้มั่นคงยิ่งขึ้น

บทที่ 4

ผลกระทบจากการที่คณะสงฆ์หัวเมืองอีสานเข้าไปสนับสนุน

นโยบายการปกครองของรัฐ พ.ศ. 2435-2505

บทบาทของคณะสงฆ์หัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ พ.ศ. 2435-2505 มีอยู่ด้วยกัน 3 ด้านคือ ด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่วัฒนธรรมไทย และด้านการพัฒนาชุมชน ซึ่งบทบาททั้ง 3 ด้านของพระสงฆ์ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อหัวเมืองอีสานด้วยกัน 3 ด้านคือ ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม ดังจะกล่าวรายละเอียดดังนี้

1. ด้านการเมือง

การที่คณะสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการสนับสนุนนโยบายของรัฐ ระหว่างพ.ศ. 2435-2505 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหัวเมืองอีสานดังต่อไปนี้

1.1 ก่อให้เกิดความสามัคคีความเป็นปึกแผ่นหมู่ประชาชน

เมื่อคณะสงฆ์หัวเมืองอีสานได้เข้าไปสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ พ.ศ. 2435-2505 โดยภาพรวมได้ก่อให้เกิดผลดีต่อรัฐบาล เพราะพระสงฆ์ได้เข้าไปมีส่วนช่วยเหลือสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐบาลส่วนกลางกับหัวเมืองอีสาน กล่าวคือจากการที่พระสงฆ์ ได้เข้ามามีส่วนช่วยจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ.117 ซึ่งตามหลักสูตรรัฐบาลได้บรรจุเนื้อหาวิชาภาษาไทยและศีลธรรมเข้าไปเป็นหลัก¹ ทำให้พระสงฆ์ได้ปลูกฝังให้ประชาชนเกิดความรักชาติและมีค่านิยมอัน

¹ วิจารณ์ หีบแก้ว. ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มน้ำโขงตอนกลาง ระหว่างพ.ศ.2325-2443.

ความเป็นไทย การให้การศึกษามหาวิทยาลัยสงฆ์ดำเนินไปอย่างกว้างขวาง โดยมีเจ้าแก้วอยู่เฉพาะ บุตรหลานของเจ้าเมือง กรมการ หรือพระเถระที่อยู่วัดเท่านั้น¹ การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้รับ การศึกษาอย่างทั่วถึง โดยที่พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยอบรมสั่งสอน จึงก่อให้เกิดผลดีต่อชาติและช่วย ให้ประชาชนได้ประพฤติดนเป็นพลเมืองดี อยู่ในศีลธรรมอันดีงามซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการปกครอง ของรัฐอีกด้วย²

1.2 ก่อให้เกิดนิกริยาในหมู่พระสงฆ์บางกลุ่ม

อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระสงฆ์โดยส่วนรวมจะมีส่วนช่วยสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลแต่จะมี พระสงฆ์บางรูปที่เคลื่อนไหวในลักษณะต่อต้านรัฐบาลเช่น กรณีของพระภิกษุบางรูปในเมืองยโสธรได้ เข้าร่วมกับกบฏผู้มีบุญ ระหว่าง พ.ศ. 2444-2445 และกรณีพระสงฆ์อีสานบางจังหวัดได้เข้าร่วม กับคณะปฏิสังขรณ์ เพื่อเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติการปกครองพระสงฆ์ ร.ศ.121

กล่าวคือในกรณีของพระสงฆ์บางรูปในเมืองยโสธรเข้าร่วมกับกบฏผู้มีบุญระหว่าง พ.ศ. 2444-2445 สาเหตุของการเข้าร่วมกับกบฏคือ ความไม่เห็นด้วยกับการจัดการปกครองของ พระญาณรักจิต (จันทร์ สิริจันโท) ผู้อำนวยการศึกษา³ ความไม่พอใจของพระสงฆ์พื้นเมือง น่าจะ มีสาเหตุมาจากการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์แบบใหม่ในหัวเมืองอีสานให้เป็นแบบส่วนกลาง กล่าวคือ การที่พระญาณรักจิตนำรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์จากส่วนกลางมาใช้ โดยการแต่งตั้ง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 47/39 รายงานการศาสนาและการศึกษามณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ สก 119. 8 กันยายน 2443.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 43/39 มณฑลนครราชสีมาส่งสำเนารายงานตรวจการแผนกธรรมการของผู้ว่าราชการจังหวัดร้อยภูมิ. 19 ตุลาคม-5 กุมภาพันธ์ 2460.

³ กิติรัตน์ สืบพงศ์. การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468. 2533. หน้า 128.

เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง และพระสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งจะได้เป็นพระครูซึ่งพิเศษกว่าพระสงฆ์ที่ได้รับการสด (การหัด) หรือการแต่งตั้งจากธรรมเนียมปฏิบัติเดิม โดยให้ทางราชการยอมรับและยกย่องพระสงฆ์รูปนั้น ๆ¹ การที่พระญาณรักจิตนำรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์จากส่วนกลางมาซึ่งจึงเป็นสาเหตุให้พระสงฆ์พื้นเมืองบางกลุ่มเกิดความไม่พอใจ และนอกจากนี้การกวัดจั้นระเบียบวินัยของพระญาณรักจิต โดยการประกาศข้อห้ามต่าง ๆ ที่พระสงฆ์ไม่ควรปฏิบัติ เช่น ห้ามสูบบุหรี่ ห้ามเล่นการพนัน ห้ามเข้าผี ห้ามเล่นหนัง ฯลฯ² ข้อห้ามต่าง ๆ ที่ออกมาซึ่งนับว่าจำกัดสภาพความเป็นอยู่ของพระสงฆ์พื้นเมืองในขณะนั้น

จากสาเหตุที่กล่าวมานี้ได้สร้างความไม่พอใจให้แก่พระสงฆ์และได้ทักท้วงพระสงฆ์บางรูปถือโอกาสเข้าร่วมกับกบฏ ทางรัฐบาลได้ถือว่าการกระทำของพระสงฆ์ในครั้งนี้เป็นการต่อต้านอำนาจของรัฐ เพราะพระญาณรักจิตที่ถูกกล่าวหาว่านั้นเท่ากับเป็นคนของรัฐบาลที่ทักท้วงที่ดูแลของฝ่ายคณะสงฆ์ พระสงฆ์ที่เข้าร่วมกับกบฏมีอยู่ด้วยกัน 3 รูปคือ พระครูอิน วัดบ้านหนองฮีคุ้ม ต.บดสาราย เมืองยโสธร พระครูอัมตนิคมเขตร เจ้าคณะแขวง อำเภอกุทัย วัดสิงห์ท่า และพระครูวิมล วัดอัมพวันเมืองยโสธร พระเมืองยโสธรทั้ง 3 รูปได้ทำพิธีตัดกรรมวางเวร³ เมื่อมองานแห่งของพิธีกรรมของพระสงฆ์พื้นเมือง (พระคลองลาว) เรื่องตัดกรรมวางเวรนี้ ถือเป็นเรื่องปกติที่พระสงฆ์จะประกอบพิธีกรรมนี้ให้แก่ประชาชน แต่เมื่อพระภิกษุทั้ง 3 รูปได้ส่งเสริมให้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/18 รายงานตรวจการจัดการพระศาสนาและการศึกษาในมณฑลวันออกเฉียงเหนือของพระญาณรักจิตผู้อำนวยการ ร.ศ. 119. 8 กันยายน 119 - 14 กันยายน 120.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ. 47/28 รายงานคณะและการศึกษาในมณฑลอีสานของพระญาณรักจิตผู้อำนวยการ. ร.ศ. 120.

³ เดิม วิชาคย์พจนกิจ. ประวัติศาตร์อีสาน. 2530. หน้า 492-493.

ประชาชนได้มีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องหินเสจะกลายเป็นเงินเป็นทองตามคำกล่าวอ้างของพวกกบฏ¹ และนอกจากนี้พระครูอินได้ยุยงให้ประชาชนได้เอาข้าวเจ้าไปทิ้งเสีย เพื่อเป็นการตัดเสบียงของฝ่ายไทย เนื่องจากคนไทยนิยมรับประทานข้าวเจ้า² ซึ่งการกระทำของพระครูอินได้พยายามชี้ให้ประชาชนเห็นแตกต่างระหว่างคนไทยและคนพื้นเมืองซึ่งส่วนใหญ่อพยพมาจากล้านช้าง นับเป็นการยกเชื้อชาติเข้ามาสร้างความแตกแยกในหมู่ประชาชน จากการกระทำของพระครูอิน พระครูอาณัตินิคมเขตรและพระครูวิมล ถือได้ว่าเป็นการต่อต้านอำนาจรัฐบาล ซึ่งเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐ เนื่องจากเป็นการสนับสนุนพวกกบฏ

การเกิดกบฏผู้มีบุญ พ.ศ.2444-2445 อาจกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาโดยตรงเพราะอุดมการณ์ของกบฏผู้มีบุญมีความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา 5,000 ปี โดยจุดเริ่มต้นแนวความคิดเกิดจากการเทศนาเรื่องพระมาลัย³ กล่าวโดยภาพรวมจุดเริ่มต้นของอุดมการณ์กบฏผู้มีบุญได้ออกจากวัดเป็นส่วนใหญ่ ในฐานะผู้เตรียมการสำหรับพวกกบฏ⁴ ต่อมาได้เกิดการเขียนเอกสารโฆษณาชวนเชื่อและข่าวลือต่าง ๆ ที่เรียกว่า คัทฉานายหรือลายแทงของผู้มีบุญ ซึ่งได้แก่ หนังสือผู้มีบุญ หนังสือท้าวพระยาธรรมิกราช หนังสือพระยาจันทร์ และตำนานพื้นเมืองกรุง ซึ่งข้อมูล

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2.18/11 เรื่องผู้มีบุญ-หนังสือมีไปมาทางกระทรวงมหาดไทย (มณฑลอีสาน- 30 มิถุนายน 121 - 3 สิงหาคม 125). ร.ศ.121-125.

² เติม วิชาลย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสานเล่ม 2. 2513. หน้า 574.

³ คุรยละเอียดคาน สันทนี อาบัววันตัน. การศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่อง มาลัยหมื่นมาลัยแสน. 2528. หน้า 180-224.

⁴ สุนทรี อาสะโว้ย. "อุดมการณ์พระศรีอารียกับการเกิดขบวนการผู้มีบุญอีสาน ร.ศ.121 (พ.ศ.2444-2445)," รัฐศาสตร์สาร. 14(3)-15(1) : 172; กันยายน 2531 - เมษายน 2532.

ต่าง ๆ เหล่านี้จะมีแนวคิดหลักเช่นเดียวกับอุดมการณ์พระศรีอารียคือ ความเชื่อในเรื่องการมา
ปลดปล่อยมนุษย์ของพระศรีอารีย¹ การที่กบฏผู้มีบุญมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนา ได้เปิดโอกาส
ให้พระสงฆ์ได้เข้าร่วมกับการก่อกบฏ และมีข้อนำสังเกตว่ากลุ่มผู้นำของกบฏบางคนได้เคยเป็นผู้
ที่บวชเรียนมาแล้ว เช่น ทิดเดิมทิดใบ อยู่อาเภอบ้านมาย จังหวัดสกลนคร² เป็นต้น อาจกล่าว
โดยสรุปได้ว่าการก่อกบฏของผู้มีบุญ พ.ศ. 2444-2445 ได้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา
โดยที่ผู้นำบางคนเคยบวชเรียนในพุทธศาสนา และการที่พระภิกษุบางรูปได้ถือโอกาสเข้าร่วมกับกบฏ
ตลอดจนวิธีการของกบฏที่เลียนแบบพุทธศาสนา³ ได้ทำให้ขบวนการของกบฏได้รับความนิยมอย่าง
กว้างขวางทั่วทั้งหัวเมืองอีสาน คือ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์
มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย อุดรธานี และอุบลราชธานี⁴
การที่ประชาชนให้ความสนับสนุนกบฏอย่างกว้างขวาง ได้ทำให้อุดมการณ์พระศรีอารียแพร่กระจายอยู่
ในจิตสำนึกของประชาชน และพร้อมที่จะยอมรับอุดมการณ์พระศรีอารียอีกหากเกิดกรณีที่เหตุการณ์

¹สุนทรี อาสะโวทย์. "อุดมการณ์พระศรีอารียกับการเกิดขบวนการผู้มีบุญอีสาน ร.ศ. 121
(พ.ศ. 2444-2445), " รัฐศาสตร์สาร. 14(3) - 15(1) : 163 ; กันยายน 2531 -
เมษายน 2532.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.18/10
เรื่อง ผิดญ-หนังสือมีใบมาทางกระทรวงมหาดไทย (มณฑลอีสาน-อุดร 22 พฤษภาคม - 29
มิถุนายน 121). ร.ศ. 121

³โยเนระ อธิธิ. "กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน," ใน ความเชื่อพระศรีอารีย. 2527.
หน้า 34-35.

⁴ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประนุช ทรัพย์สาร. "อุดมการณ์ขบฏผู้มีบุญอีสาน, " ใน
เล่มเดิม. หน้า 229.

ในลักษณะเดียวกัน หลังจากรัฐบาลได้ทำการปราบปรามกบฏผู้มีบุญสำเร็จใน พ.ศ. 2445¹ ได้เกิด การปรับปรุงการศึกษาในหัวเมืองอีสานขึ้น เพราะรัฐบาลเห็นว่าการที่ประชาชนหลงเชื่อในคำ ชักชวนของพวกกบฏ เนื่องจากความไม่รู้หนังสือจึงถูกชักจูงได้ง่าย² ทำให้รัฐบาลได้ส่งเสริมให้ ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง และให้พระสงฆ์ทำหน้าที่ให้การศึกษามากขึ้นหลังจาก มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 อย่างไรก็ตามแม้ว่าประชาชนจะได้ รับการศึกษามากขึ้น แต่ว่าอุดมการณ์ของพระศรีอารียก็ยังมิได้เสื่อมไปจากความเชื่อของชาวอีสาน เลย จะเห็นได้จากใน พ.ศ. 2467 ได้เกิดเหตุการณ์ที่มีลักษณะอุดมการณ์ของพระศรีอารียอีกครั้งคือ กบฏหนองหมากแก้ว³ (ปัจจุบันอยู่ในตำบลพวนพูน อำเภอกุระติง จังหวัดเลย) ผู้นำของกบฏคือ พระภิกษุบุญมา จัตตีส พร้อมด้วยพระอีก 2 รูป ได้เดินธุดงค์มาสอนชาวบ้านในตำบลนี้โดยสอนให้ ประชาชนถือศีล สวดมนต์ไหว้พระประจำ ให้มันทานบุญทาน ฯลฯ ภายหลังคณะของพระบุญมา จัตตีสได้ลาสิกขาบท แต่ยังคงชักชวนให้ชาวบ้านได้ปฏิบัติเช่นเดิมและนายบุญมาได้โม้แก่พระสงฆ์ มาช่วยประกอบพิธีกรรมตามแบบพุทธศาสนา เพื่อเป็นการส่งเสริมอำนาจของนายบุญมาและคณะ การกระทำของคณะนายบุญมาทำให้ประชาชนเข้าใจผิดในหลักพุทธศาสนา และประชาชนบริเวณ ใกล้เคียงมักพากันยกย่องคณะนายบุญมาว่า "เจ้าผู้มีบุญ" และต่อมาคณะนายบุญมาได้ทำการประกาศ ว่าพระศรีอารียเมตไตรยจะมาเกิดที่หนองหมากแก้วและได้ทำการ เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่เป็นเวียงแก้ว

¹ดูรายละเอียดใน พงุธรย์ มิกุล. การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่. (พ.ศ. 2436-2453) 2515. หน้า 107-123.

²กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 2. 18/11 เรื่อง ฟื้นฟูหนังสือมิไพบาทางกระทรวงมหาดไทย (มณฑลอีสาน-อุดร 30 มิถุนายน 121 - 3 สิงหาคม 125). ร.ศ. 121-125.

³เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. 2530. หน้า 509-516.

และคณะของนายบุญมาได้ชักชวนให้ประชาชนเชื่อว่า "ไม่มีเจ้ามีนาย ายไม่กลายเป็นเงินเป็นทอง"¹ การกบฏของนายบุญมาและคณะถือได้ว่าเป็นการต่อต้านอำนาจของรัฐ ต่อมารัฐบาลสามารถปราบปรามกบฏลงได้ก่อนที่จะลุกลามอย่างกว้างขวาง

สำหรับกรณีของพระสงฆ์อีสานบางจังหวัดเข้าร่วมกับคณะปฏิสังขรณ์ เพื่อเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 พระสงฆ์ที่เข้าร่วมคือ พระเปรียญจังหวัดขอนแก่น การเข้าร่วมของพระสงฆ์เป็นเพียงการลงชื่อ เพื่อเสนอให้ยื่นหนังสือถึงสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ให้ปรับปรุง พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121² แม้ว่าจะเป็นพระสงฆ์กลุ่มน้อยที่เข้าร่วมกับคณะปฏิสังขรณ์ แต่ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามเรียกร้องความเป็นธรรมของพระสงฆ์หานิกายในหัวเมืองอีสาน นับเป็นการเคลื่อนไหวของพระสงฆ์ที่บ่งบอกว่ารัฐบาลแก้ไขพระราชบัญญัติฉบับนี้ ซึ่งเป็นผลสำเร็จในเวลาต่อมา เพราะรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ให้มีการยกเลิกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 และให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2484 (ดังรายละเอียดกล่าวไปแล้วในบทที่ 3)

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และประนุช ทรัพย์สาร. "อุดมการณ์ของผู้มีบุญอีสาน," ใน ความเชื่อพระศรีอาริย์. 2527. หน้า 231.

²มีพระสงฆ์ที่เข้าร่วมลงชื่อ ทั้งในกรุงเทพและส่วนภูมิภาคสนับสนุนถึง 800 รูป พระเปรียญจากต่างจังหวัด 100 รูปเศษ จาก 14 จังหวัดคือ ชนบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก สระบุรี ขอนแก่น พิจิตร สุราษฎร์ธานี สมุทรปราการ ราชบุรี นครศรีธรรมราช สุพรรณบุรี อุทัยฯ (อ้างอิงมาจาก กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. สร.0201.10.43.4/18. คณะปฏิสังขรณ์การพระศาสนาขอให้จัดการแก้ไขการปกครองคณะสงฆ์. 25 กุมภาพันธ์ 2497.

นอกจากกรณีที่พระสงฆ์เข้าร่วมทางการเมืองแล้ว บางครั้งพระสงฆ์ได้ตกอยู่ในฐานะ
ลำบากเมื่อสถานการณ์บ้านเมืองเข้าสู่ยุคต่อต้านคอมมิวนิสต์ มีพระสงฆ์บางรูปถูกรัฐบาลมองว่าเป็น
คอมมิวนิสต์ เช่น หลวงพ่อเทียน จิตตสุภา¹ พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ² เป็นต้น พระสงฆ์
ที่ถูกมองว่าเป็นคอมมิวนิสต์นั้น จะต้องต่อสู้กับแนวความคิดดังกล่าวและพยายามให้รัฐบาลมองว่า
พระสงฆ์มีความเป็นกลางทางการเมือง ในที่สุดความคิดเรื่องพระสงฆ์เป็นคอมมิวนิสต์ได้จาง
หายไป เพราะพระสงฆ์แต่ละรูปที่ถูกกล่าวหาในที่สุดก็พิสูจน์ตนเองว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ทว่ารัฐบาลไม่
สามารถเอาผิดได้

2. ด้านเศรษฐกิจ

บทบาทของพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองรัฐ ระหว่าง
พ.ศ. 2435-2505 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมอีสานดังต่อไปนี้

2.1 ก่อให้เกิดการขายตัวของระบบเศรษฐกิจเสรี

สังคมอีสานมีลักษณะเป็นสังคมเกษตรกรรมมาตั้งแต่อดีต ซึ่งการเกษตรจะต้องอาศัยสภาพ
ดินฟ้าอากาศ เป็นตัวช่วยตัดสินปริมาณผลผลิตของตน ปีใดที่ฝนตกต้องตามฤดูกาลพืชพรรณธัญญาหาร
ก็จะอุดมสมบูรณ์ ถ้าปีใดฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ปีนั้นผลผลิตที่ได้จะขาดแคลนชาวเกษตรกรจะต้อง
เดือดร้อน

¹กลุ่มเทียนสว่างธรรม. ปกติหลวงพ่อเทียน จิตตสุภาและสิ่งที่ฝากไว้. 2532.

หน้า 45.

²พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ ชีวประวัติ ปฏิภา และธรรมเทศนา วัดเจติศิริวิหาร.

2524. หน้า 73.

วิถีชีวิตที่ขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ทำให้ชาวอีสานมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ผลผลิตที่ได้จะแบ่งปันกันนานหมู่สมาชิกภายในครอบครัว เพื่อแผ้วถางยังหมู่ญาติ ตลอดจนในละแวกบ้านที่ตนอยู่อาศัย ทำให้ระบบการค้าขายไม่เกิดขึ้นภายในสังคมอีสาน เป็นเหตุให้ชาวอีสานมีค่านิยมที่รังเกียจการค้าขายหรืออาชีพพ่อค้า¹

การที่ชาวอีสานไม่นิยมการค้าขายนั้น นับเป็นอุปสรรคต่อการค้าขายแบบเสรีที่แพร่ขยายมาจากเมืองหลวง เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระบรมราชูปถัมภ์กับอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ. 2398 การค้าขายแบบเสรีเป็นแนวคิดแบบตะวันตก ได้ขัดกับสภาพความเป็นจริงของชาวอีสาน การขัดแย้งทางแนวความคิดเกี่ยวกับการค้าแบบเสรีของชาวอีสาน ทำให้รัฐบาลพยายามจัดแนวความคิดเดิมทิ้งเสีย และพยายามส่งเสริมแนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเรื่องการค้าขาย เพื่อมีที่จัดวางต่อระบบการค้าเสรี ซึ่งเป็นระบบการค้าที่เข้ามามีอิทธิพลในสังคมอีสานและสังคมไทย

การที่รัฐบาลจะปลูกฝังแนวความคิดใหม่ เรื่องการค้าแบบเสรีนั้น รัฐบาลได้จัดทำโดยผ่านขบวนการศึกษา ซึ่งเป็นผลมาจากการจัดการศึกษาเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดการศึกษาตามแบบเมืองหลวงเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน เมื่อครั้งพระอุบาลีคุณูปจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระญาณรักจิต ได้จัดโรงเรียนขึ้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ชื่อ โรงเรียนอุบลวิทยาคม ต่อมาท่านได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษามณฑลอีสาน และพยายามขยายการศึกษาแผนใหม่ให้กว้างขวางออกไป ซึ่งการจัดการศึกษาได้ใช้วัดเป็นสถานศึกษา การศึกษาในสมัยพระญาณรักจิตจะเน้นการสอนภาษาบาลีและภาษาไทย ต่อมาได้มีการยกเลิกตำแหน่งผู้อำนวยการศึกษา และให้ผู้อำนวยการศึกษาดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑล ทำให้พระญาณรักจิตได้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสานและได้ลี้ลาออกจากตำแหน่งใน พ.ศ. 2446 ต่อมาพระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส) ได้ดำรง

¹จารุวรรณ ธรรมวัตร. ภูมามบทวิของชาวบ้าน. 2530. หน้า 79.

ตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสานแทน ในสมัยนั้นนอกจากจะมีการจัดการสอนภาษาบาลีและภาษาไทย แล้ว ยังได้จัดการอาชีวศึกษาขึ้น คือตั้งโรงงานการช่าง โรงงานนี้แยกออกเป็นประเภทต่าง ๆ คือ กองปั้นอิฐ กองซ่อมสีข้าว และกองไม้ มีชื่อเรียกว่า "โรงเลือกผลดีโรงสีอีสานโรงงานอุตสาหกรรม" เจ้าคณะมณฑลอีสาน ได้แต่งตั้งกรรมการคอยควบคุมดูแล ในขณะที่เดียวกันก็ได้เชิญสมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัด รวมทั้งข้าราชการแผนกอื่น ๆ เป็นกรรมการอุปถัมภ์ การเรียนการสอน มี วิชาบัญชี คำนวณหน้าไม้ การกลึงทำตู้โต๊ะ เก้าอี้ กระดานดำ เขียนแปลนก่อสร้าง การปั้นและ ก่อเตาเผาอิฐ วิธีซ่อมข้าว¹ โรงงานนี้ได้สร้างงานให้แก่ผู้เรียนเพราะได้ปรากฏว่ามีผู้มาว่าจ้าง ผู้เรียนมาทำงานอยู่เสมอ

นอกจากนี้พระพรหมคุณิ (อ้วน คิสรส) ได้แต่งหนังสือไว้หลายเรื่อง เช่น หลักฐาติ ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของกลไกกรรมและทัตตกรรมว่าเป็นเหตุแห่งความเจริญของชาติ² เรื่องสอน นายนาง ชี้ให้เห็นถึงการทำหน้าที่ของตนให้เหมาะสม สอนหลักกลไกกรรม และให้ประกอบความ เพียรความขยัน รู้จักคอยอดทนในทรัพย์ที่ได้มา ตลอดจนไม่ที่ตั้งอยู่ในความประมาท³ หนังสือที่ ท่านแต่งล้วนส่งเสริมให้ประชาชนหันมาประกอบอาชีพมากขึ้น และให้มีความขยันในการทำงาน เพื่อให้ประชาชนได้ปรับตัวเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ และให้สอดคล้องกับการขยายตัวทาง เศรษฐกิจ รัฐบาลได้ขยายทางรถไฟจากนครราชสีมาไปถึงอุบลราชธานี ทำให้ประชาชนหันมา ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอย่างเต็มที่ การทำไร่ทำนาเพิ่มขึ้นเช่น "คนในท้องที่จังหวัดร้อยเอ็ด

¹พระพรหมคุณิ (คิสรส อ้วน). ตำนานวัดสุปัฏนาราม. 2479. หน้า 74.

²สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (คิสรส อ้วน). "หลักฐาติ, " ใน นิพนธ์ต่างเรื่อง. 2484. หน้า 156.

³สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (คิสรส อ้วน). "สอนนายนาง, " ใน นิพนธ์ต่างเรื่อง. 2484. หน้า 53.

เดิมข้าว 100 สัด ขายได้ 18-20 บาท เมื่อรถไฟผ่านขายได้ 100 สัดต่อ 40 บาท"¹ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรได้ให้ความสำคัญต่ออาชีพของตนมากขึ้น ซึ่งพระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยปูทางแนวความคิดเรื่องการค้าแบบเสรีให้แก่ประชาชน นับว่าประสบผลสำเร็จ เพราะนอกจากจะทำให้ประชาชนปรับตัวเข้าสู่การค้าแบบเสรีแล้ว บรรดาเมืองที่อยู่ตามทางรถไฟ เช่น สุรินทร์ ชุกันต์ อุบลราชธานี ประชาชนได้พัฒนาขึ้นและเปลี่ยนจากความเป็นชาวป่าดงทันที²

2.2 ประชาชนมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าความช่วยเหลือส่วนใหญ่ของพระสงฆ์จะมุ่งเน้นแก้ไขอาชีพหลักคือ อาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นการช่วยพัฒนาสาธารณูปโภคที่เป็นประโยชน์ต่อการเกษตร จึงนับว่าเป็นการช่วยเหลือที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การช่วยเหลือของพระสงฆ์ที่ออกมาในรูปแบบการพัฒนาชุมชน ทำให้ประชาชนได้รับความสะดวกในอาชีพมากขึ้น เช่น การสร้างทามบกั้นน้ำได้ช่วยแก้ไขปัญหการเพาะปลูก ทำไร่นา ช่วยให้ผลผลิตของประชาชนดีขึ้น ทามบกั้นที่พระสงฆ์ได้ร่วมมือกับประชาชนสร้างขึ้น ได้แก่ ทามบ้านนาชุมแสง บ้านเจ้าจรเข้ บ้านท่าเสียว อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น³ นอกจากจะสร้างทามบกั้นน้ำแล้ว พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยสร้างความเจริญ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. สร. 0201.25/213. ความเห็นพระยาประเสริฐสงคราม วิจารณ์ถึงภาษีค่าน้ำทางอ่างซึ่งเป็นการหยุมๆ หยิมๆ ให้แก่ราษฎร และควรบำรุงการคมนาคมในท้องที่มณฑลอุดรและนครราชสีมาให้เจริญเพื่อการเพาะปลูก. 2475.

² แหล่งเดิม.

³ พวง สุวรรณรัฐ. "โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่น, " ใน รายงานกิจการโครงการอบรมพระภิกษุเพื่อส่งเสริมการพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ.2510-2513. 2513. หน้า 97.

ให้กับหมู่บ้าน โดยการสร้างถนนและสะพานเพื่อให้เกิดการติดต่อระหว่างหัวเมืองกับชนบทที่มีความสะดวกขึ้น เช่น ทางสายบ้านคำชะ-บ้านไร่ (พ.ศ.2498) อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร¹

3. ด้านสังคม

สังคมอีสานก่อน พ.ศ. 2435 มีวิถีการดำเนินชีวิตสัมพันธ์กับพุทธศาสนาที่ได้รับมาจากอาณาจักรล้านช้าง และนอกจากนี้ยังมีความผูกพันกับความเชื่อเรื่องผีประเภทต่าง ๆ ทว่าที่สังคมอีสานมีลักษณะการนับถือพุทธศาสนาแบบผสมผสาน การนับถือพุทธศาสนาดังกล่าวมาแล้ว มีลักษณะที่ขัดแย้งกับความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองอีสานกับรัฐบาล ทว่าที่รัฐบาลพยายามแทรกซึมอิทธิพลการนับถือพุทธศาสนาของชาวอีสาน โดยการส่งเสริมบทบาทของพระสงฆ์ให้เข้าไปช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยเฉพาะพระธรรมยุติกนิกาย พระสงฆ์กลุ่มดังกล่าวได้มีส่วนช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังต่อไปนี้

3.1 ทว่าให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการนับถือพุทธศาสนาแบบใหม่

นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เมื่อรัฐบาลได้ทำการปฏิรูปหัวเมือง พ.ศ.2435 ทว่าให้ชนบทธรรมเนียมการปกครองของรัฐเข้ามาแทนชนบทธรรมเนียมการปกครองที่หัวเมืองอีสานรับมาจากล้านช้าง รัฐบาลได้พยายามส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน จากที่เคยยึดถือธรรมเนียมประเพณีจากล้านช้างว่าให้คนมานับถือชนบทธรรมเนียมประเพณีไทยด้วยแต่กระนั้นชาวอีสานโดยทั่วไป ยังคงยึดถือชนบทธรรมเนียมประเพณีเดิมที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมาคือ ยึด-ครอง อยู่เสมอ และการปฏิบัติตามยึด-ครอง ได้ทว่าให้ประชาชนมีความผูกพันกับพระสงฆ์ ความผูกพันดังกล่าวทว่าให้รัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญของพระสงฆ์ ที่จะช่วยให้ชาวอีสานมีความ

¹สุพล นามม. "งานพัฒนาทางวัตถุ, " ใน อนุสรณ์งานศพพระอาจารย์คัน อาจารย์เอระ.

เข้าใจแนวทางการปกครองของรัฐ พระสงฆ์จึงได้เข้ามามีบทบาทในการประสานความเข้าใจระหว่างรัฐบาลและประชาชน บทบาทของพระสงฆ์จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน กล่าวคือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในการนับถือพุทธศาสนาแบบใหม่

เมื่อพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายได้เข้ามาเผยแพร่ในหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2394 ทำให้การนับถือพุทธศาสนาของชาวอีสานเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะธรรมเนียมพระสงฆ์ที่บวชในพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสานมักเป็นพระครองลาว ซึ่งมีระเบียบวินัยไม่เคร่งครัด ทำให้การนับถือพุทธศาสนาของประชาชนมุ่งเน้นประเพณี คือ ยึด-ครอง ซึ่งผิดกับธรรมยุติกนิกายที่สอนให้ประชาชนมุ่งเน้นเหตุผลหรือใช้เหตุผลในการตัดสินใจ¹ หลักการของธรรมยุติกนิกายได้ช่วยแก้ปัญหาความเชื่อที่ผิด ๆ คือ เรื่องภูติผีและวิญญาณของประชาชนด้วย และประชาชนได้หันมายอมรับนับถือธรรมยุติกนิกายอย่างแพร่หลาย ประกอบกับการเผยแพร่ธรรมยุติกนิกายของพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต ได้รวมกลุ่มเผยแพร่ธรรมะที่เรียกว่า "กองทัพนิกายสายพระอาจารย์ มั่น ภูริทตฺต"¹ หรือกองทัพนิกาย พระสงฆ์สายนี้ได้ทำให้ประชาชนได้หันมายอมรับนับถือพุทธศาสนาแบบใหม่มากขึ้น

3.2 ทำให้เกิดแหล่งชุมชนใหม่ ๆ

การเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต จะต้องได้รับการอบรมจากพระอาจารย์มั่น ก่อนที่จะทำการออกเผยแพร่ เพราะพระอาจารย์มั่น ต้องการให้พระลูกศิษย์เข้าใจพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ และท่านได้พยายามชี้ให้เห็นว่าการนับถือภูติผีและวิญญาณ เป็นการนับถือของคนด้อยการศึกษาหรือขาดสติปัญญาและได้ขัดกับคำสอนของพุทธศาสนา เพื่อชักจูงความเชื่อที่มลาย พระอาจารย์มั่นจึงได้แนะนำอุบายต่าง ๆ ให้แก่พระลูกศิษย์เพื่อทำการสั่งสอนประชาชนด้วย และสอนให้รู้จักวิธีแก้ไขความหลงผิดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว²

¹ สุรินทร์ ไซเมต. สภาพเศรษฐกิจและสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2524. หน้า 185-186.

² รวบรวมภาพพูดและประวัติย่อ 80 พระกรรมฐาน. 2531. หน้า 240.

พระสงฆ์ที่ช่วยจัดความเชื่อที่งมงาย เช่น พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ได้ออกไปสั่งสอน
 ประชาชนที่บ้านคือ ตำบลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ท่านได้สอนให้ประชาชนเลิกนับถือผี
 ปีสาง พระภูมิเจ้าที่ และให้ชาวบ้านหันมานับถือพระไตรสรณคมณ์แทน เป็นต้น¹ เพื่อจัดความเชื่อที่
 งมงายดังกล่าวของกองทัพธรรมมีผลทำให้เกิดหมู่บ้านขึ้น ในเขตที่เรียกว่า "เข็ชวง" คือ ที่ไม่มี
 ผีคู่มาкул ปลุกอะไรก็ไม่งอกงาม ไม่มีใครกล้าเข้าไปอยู่อาศัย กองทัพธรรมของพระอาจารย์ฝั้น
 ฤทธิพิตร ได้พยายามชักชวนให้ประชาชนลดความกลัวโดยหันมายึดพระไตรสรณคมณ์เป็นที่พึ่ง ทำให้
 บริเวณเข็ชวงเกิดเป็นหมู่บ้านขึ้นมาหลายแห่ง เช่น บ้านดงหม้อทอง อำเภอนวนนิวาส จังหวัด
 สกลนคร บ้านกุดปลาข้าว อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร² บ้านคำแคน ตำบลแสง
 อำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย ฯลฯ ซึ่งหมู่บ้านเหล่านี้เดิมเป็นป่าและไม่มีคนอยู่อาศัย เมื่อ
 พระสงฆ์เข้าไปปักกลดอยู่ต่อมาประชาชนได้ทยอยเข้ามาตั้งหลักแหล่งจาก 3-4 หลังคาเรือน
 ต่อมาได้กลายเป็นหมู่บ้านที่มีบ้านเรือนอยู่หลายร้อยหลังคาเรือน และได้กลายเป็นแหล่งทำมาหากิน
 ของประชาชนสืบต่อมา³ การจับจองที่ทำมาหากินที่อุดมสมบูรณ์บริเวณพระสงฆ์เข้าไปจำพรรษา
 ได้ทำให้เกิดการอพยพของประชาชนบริเวณใกล้เคียงหลายจังหวัด เช่น ร้อยเอ็ด นครพนม
 อุบลราชธานี ประชาชนเหล่านี้ได้เข้าไปอยู่บริเวณที่พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ ก่อให้เกิดหมู่บ้าน
 ขึ้น 4 ทิศ ของบริเวณที่ท่านพักคือ บ้านคำไฟ บ้านหนองหมู บ้านคลองเค็ม และบ้านบึงเบือย
 อำเภอพนมพิสัย จังหวัดหนองคาย เป็นต้น⁴

¹พระญาณวิริยาจารย์ (วิริยงค์ สิริมิตร) ประวัติพระอาจารย์ฝั้น ฤทธิพิตรเถระ
 ฉบับสมบูรณ์. 2521. หน้า 72.

²อนุสรณ์งานศพพระอาจารย์ฝั้น อาจาโรเถระ. 2521. หน้า 383.

³ประจวบ แสนกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ :
ศึกษากรณีสายพระอาจารย์ฝั้น ฤทธิพิตร พ.ศ. 2436-2529. 2530. หน้า 125.

⁴พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ ชีวประวัติ ปฏิปทา และธรรมเทศนา วัดเจติยาภิรตาราม.
 2524. หน้า 75.

3.3 ท้าวให้เกิดภูมิปัญญาแก่คนในท้องถิ่น

พระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต นอกจากจะสร้างความเจริญให้แก่ท้องถิ่นแล้วยังได้มีส่วนช่วยสร้างภูมิปัญญาให้แก่คนในท้องถิ่น กล่าวคือ ลูกศิษย์ที่ติดตามพระสงฆ์กลุ่มนี้ได้ประสบผลสำเร็จในชีวิต เช่น พันเอกปิ่น มุกตะดาศรี อดีตอธิบดีกรมศาสนา เคยเป็นศิษย์รับใช้หลวงปู่ดุลย์ วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์¹ หรือจากลูกชาวบ้านได้กลายเป็นพระสงฆ์ที่ประชาชนให้ความเคารพยกย่อง เช่น เด็กชายโรติ เมืองไทย เคยเป็นศิษย์รับใช้หลวงปู่ดุลย์ ต่อมาได้บวชเป็นพระและได้รับสมณศักดิ์เป็น พระเทพสุทธาจารย์ (โรติ คุณสมบุญโน) เจ้าอาวาสวัดจรัลวงศา อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา² เป็นต้น

สรุปได้ว่าผลกระทบจากการที่พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทสนับสนุนนโยบายของรัฐ พ.ศ. 2435-2505 ช่วยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทาง การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม กล่าวคือ

ด้านการเมือง ได้เกิดความเคลื่อนไหวในลักษณะต่อต้านรัฐบาลของพระสงฆ์ เช่น กรณีพระสงฆ์บางรูปเข้าร่วมกับกบฏผู้มีบุญ 2444-2445 ซึ่งมีผลทำให้รัฐบาลได้พยายามขยายการศึกษาในหัวเมืองอีสานออกไปอย่างกว้างขวางเพื่อจัดปัญหาความเชื่อที่มลายอั้นจะเกิดขึ้นอีก

ด้านเศรษฐกิจ พระสงฆ์ได้ช่วยส่งเสริมอาชีพให้แก่ประชาชนทำให้ประชาชนมีอาชีพและตั้งใจประกอบอาชีพของตนอย่างเต็มที่

ด้านสังคม การที่พระสงฆ์สั่งสอนให้ประชาชนยึดถือความเชื่อตามแบบพุทธศาสนาแบบใหม่ ได้ส่งผลให้ประชาชนลดความเชื่อที่มลายลงมีผลทำให้เกิดหมู่บ้านขึ้นในหัวเมืองอีสาน

¹พระครูขันตปัญญาภรณ์, รวบรวม. พระราชูปถัมภ์ (หลวงปู่ดุลย์ อตุโล). 2530. หน้า 43.

²แหล่งเดิม. หน้า 27.

บทที่ 5

บทสรุป

การยอมรับพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสาน ได้ทำให้อิทธิพลของพุทธศาสนาได้เข้ามาผูกพันกับวิถีชีวิตของประชาชนในภูมิภาคนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประชาชน เพราะก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาเผยแพร่ยังภูมิภาคนี้บริเวณดังกล่าวได้นับถือภูติผีและวิญญาณ ทำให้อิทธิพลของประชาชนติดอยู่กับเรื่องของสิ่งไม่มีตัวตน ซึ่งถือเป็นอำนาจลึกลับที่จะบันดาลสุขและทุกข์ให้แก่ผู้นับถือ อิทธิพลของสิ่งเหล่านี้เริ่มเสื่อมลงเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่แล้ว อย่างไรก็ตามความเชื่อในสิ่งที่ไม่มีความจริงยังคงฝังแน่นอยู่ในจิตใจของประชาชนพื้นเมืองอยู่เสมอ โดยได้ประยุกต์ความเชื่อในสิ่งที่ไม่มีความจริงให้สอดคล้องกับพุทธศาสนา และใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตมาตลอด

ชนชาติที่เข้ามาสร้างความเจริญทางพุทธศาสนาในหัวเมืองอีสาน อาทิเช่น เขมร ลาว และไทย โดยเฉพาะอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากล้านช้าง นับว่าเป็นแม่แบบของชาวอีสาน และส่งผลให้วิถีความเป็นอยู่ของชาวอีสานมีความผูกพันกับล้านช้าง และทำให้เมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้างได้กลายเป็นศูนย์กลางความเจริญในหัวเมืองอีสาน

จากความผูกพันทางพุทธศาสนาที่ชาวอีสานได้รับจากล้านช้าง ส่งผลให้อาณาจักรล้านช้างเข้ามามีอิทธิพลทางการปกครองในอีสานด้วย เพราะก่อนที่ไทยจะเข้ามาจัดการปกครองในหัวเมืองอีสานนั้น บริเวณเหล่านี้ได้รับอิทธิพลทางการปกครองจากอาณาจักรล้านช้าง โดยจัดการปกครองที่เรียกว่าระบบ "อาณาจักร" การจัดการปกครองรูปแบบนี้ในหัวเมืองอีสาน เจ้าเมืองจะมีอำนาจมากต่อมาเมื่อไทยเริ่มขยายอิทธิพลเข้ามายังหัวเมืองอีสาน ไทยได้พยายามเข้าแทรกแซงทางการเมืองโดยการแต่งตั้งเจ้าเมืองให้ปกครองตามเมืองต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้เกิดเมืองต่าง ๆ ขึ้นมากมาย ในระยะเวลาต่อมาเมื่อต่างชาติ คือ ฝรั่งเศส ได้เข้าครอบครอง เวียดนาม เขมร และลาวได้สำเร็จ ฝรั่งเศสก็เริ่มให้ความสนใจบริเวณหัวเมืองอีสาน เพื่อที่จะหาทางครอบครองต่อไป แต่

รัฐบาลไทยได้พยายามอย่างเต็มที่ที่จะรักษาอาณาจักรบริเวณเหล่านี้ไว้ ดังนั้นรัฐบาลจึงเริ่มทำการปรับปรุงบริเวณเหล่านี้ โดยจัดให้มีการปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล พ.ศ. 2435 ซึ่งความพยายามของรัฐบาลคงจะประสบผลสำเร็จมาได้อย่างเต็มที่ เพราะรัฐบาลขาดความใกล้ชิดกับประชาชน ดังนั้นรัฐบาลจึงได้ตั้งสถาบันที่ประชาชนให้ความนับถือมากที่สุดคือ สถาบันศาสนา ให้เข้ามาช่วยการสนับสนุนการปกครองร่วมด้วย จึงทำให้คณะสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการปกครองของรัฐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสมัยเริ่มแรกที่รัฐบาลได้ให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนสนับสนุนการปกครองทางรัฐ ซึ่งมีสาเหตุมาจากนโยบายรวมชาติของรัฐบาล ที่ต้องการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นภายในชาติ ดังนั้นเพื่อให้ประชาชนยอมรับรัฐบาลไทยและมีความรู้สึกเป็นคนไทย รัฐบาลจึงได้ส่งเสริมให้ประชาชนได้รับการศึกษา โดยรัฐบาลจัดสอนภาษาไทยให้แก่ประชาชน บุคคลที่ทำหน้าที่ในการสอนคือ พระสงฆ์ และเพื่อให้สอดคล้องกับหน้าที่ของพระสงฆ์ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติการปกครองพระสงฆ์ ร.ศ. 112 ขึ้นมาให้พระสงฆ์ได้มีบทบาทในการให้การศึกษาระดับประถมศึกษา

พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายที่เป็นแกนนำในการจัดการศึกษาในหัวเมืองอีสานคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) และสมเด็จพระมหาวิรวัชร์ (อ้วน ดิสฺส) พระสงฆ์ทั้งสองรูปได้มีส่วนช่วยสร้างความเจริญด้านการศึกษานองอีสานอย่างมากมา ต่อมาพระสงฆ์ได้ถูกลดบทบาทการศึกษาลงเรื่อย และในที่สุดเมื่อรัฐบาลรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 บทบาทของพระสงฆ์ในการให้การศึกษาก็ค่อยลดลงได้หมดไป

หลังจากที่ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบประชาธิปไตย พระสงฆ์ได้เข้ามีส่วนช่วยรัฐบาลยุคประชาธิปไตยอีกครั้ง ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยพระสงฆ์ได้เข้ามามีส่วนช่วยเผยแพร่วัฒนธรรมไทย ตามนโยบายการเผยแพร่วัฒนาธรรมของรัฐบาลสมัยนั้น

ต่อมาในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐบาลได้มีนโยบายการพัฒนาชุมชนรัฐบาลพยายามดึงพระสงฆ์ให้เข้ามามีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชน ทำให้พระสงฆ์ต้องเข้ามาสนับสนุนนโยบายของรัฐโดยพระสงฆ์จะร่วมมือกับประชาชนในการพัฒนาชุมชนภายใต้ความช่วยเหลือของรัฐ

จากการที่พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐบาล ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมอีสาน 3 ด้าน คือ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม กล่าวคือ

ด้านการเมือง พระสงฆ์ได้ตอบสนองนโยบายของรัฐบาล ทำให้ประชาชนในหัวเมืองอีสานเกิดความผูกพันกับรัฐบาลไทย และพระสงฆ์ได้ช่วยให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นคนไทย ซึ่งในภาพรวมพระสงฆ์ ช่วยให้ประชาชนเข้าใจการบริหารประเทศของรัฐบาลมากขึ้น แต่มีพระสงฆ์บางรูปที่พยายามต่อต้านนโยบายของรัฐ เพราะได้พยายามยุยงให้ประชาชนต่อต้านอำนาจของรัฐ เช่น กรณีของพระภิกษุเมืองยศธรรมากรูปเข้าร่วมกับกบฏผู้มีบุญ พ.ศ. 2444-2445 ภายหลังการกบฏรัฐบาลได้พยายามขยายการศึกษาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 เพื่อให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาททางการศึกษาอย่างเต็มที่ และให้พระสงฆ์ได้ทำการสั่งสอนให้ประชาชนมีความรู้สึกว่าเป็นคนไทย โดยจัดให้มีการเรียนการสอนภาษาไทย เพื่อให้ประชาชนผูกพันกับคนไทยมากขึ้น

ด้านเศรษฐกิจ การที่ชาวอีสานมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง ผลผลิตที่ได้จะแบ่งปันกันระหว่างสมาชิกภายในสังคม ทำให้ชาวอีสานไม่นิยมการค้าขายและรังเกียจอาชีพการค้า นับเป็นความเชื่อที่ขัดกับแนวคิดใหม่ทางเศรษฐกิจที่ได้เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยคือ การค้าแบบเสรี พระสงฆ์ได้ช่วยทำให้ประชาชนหันมาประกอบอาชีพการค้ามากขึ้น โดยการเทศน์สนับสนุนการค้า แต่งหนังสือให้ประชาชนสนใจการค้าขายและการประกอบอาชีพของตน และนอกจากนี้ยังได้เริ่มจัดให้มีการศึกษาระดับอาชีวศึกษา เช่น การตั้ง "โรงเรียนผลดีโรงเรียนอีสานโรงงานชุมชน" ในสมัยสมเด็จพระมหาวิวงศ์ (อ้วน คิสาส) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพรหมมุนี เป็นต้น ความพยายามของพระสงฆ์ในการส่งเสริมการค้า นับได้ว่ามีส่วนช่วยส่งเสริมการค้าแบบเสรีให้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง

นอกจากนี้พระสงฆ์ได้เข้าไปช่วยปรับปรุงความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการร่วมมือช่วยเหลือให้ประชาชนได้พัฒนาตนเองให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยเป็นผู้นำในการจัดสร้างสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ ขึ้น เช่น ถนน สะพาน บ่อน้ำ บทบาทของพระสงฆ์ได้ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลอีกทางหนึ่ง

ด้านสังคม แม้ว่าพุทธศาสนาจะเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชนในสังคม แต่โดยภาพรวมแล้วชาวอีสานยังคงเชื่อในเรื่องสิ่งที่ยังมองไม่เห็นตัวตนว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ยังได้ประยุกต์พุทธศาสนาให้เข้ากับความเชื่อเรื่องสิ่งที่ยังมองไม่เห็นตัวตน ซึ่งเป็นการนับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ทำให้ประชาชนมิได้นับถือพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ดังนั้นเพื่อให้ประชาชนได้ละความเชื่อในเรื่องสิ่งที่ยังมองไม่เห็นตัวตน จึงทำให้พระสงฆ์ได้พยายามที่จะจัดความเชื่อเรื่องดังกล่าวให้หมดไป เพื่อให้ชาวอีสานดำเนินชีวิตไม่ขัดต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยคือ วัฒนธรรมของชาวตะวันตก ซึ่งได้เข้ามายังสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง

ความพยายามของพระสงฆ์ที่จะจัดความเชื่อที่ยังมองไม่เห็นตัวตนอย่างชัดเจน เมื่อมีการรวมกลุ่มเผยแพร่ให้ประชาชนยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างแท้จริง กลุ่มดังกล่าวคือ พระสงฆ์สายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺต พระสงฆ์สายนี้ได้ช่วยลดความเชื่อเดิมของประชาชนในเรื่องภูติผีและวิญญาณให้เบาบางลงไป และผลที่ตามมาคือ ได้เกิดหมู่บ้านขึ้นหลายแห่ง ก่อให้เกิดการขยายตัวของชุมชน ทำให้หมู่บ้านแต่ละแห่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนาที่ถูกต้องและ เป็นแบบอย่างที่ดีของสังคมอีสาน

การที่คณะสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการสนับสนุนการปกครองของรัฐ ทำให้เกิดผลดีต่อรัฐบาลโดยรวม แม้ว่าบทบาทของพระสงฆ์ได้ถูกกลดลงจากหน่วยงานต่าง ๆ ของทั้งภาครัฐบาลและเอกชน แต่การทำหน้าที่ของพระสงฆ์ในการทำให้ประชาชนสุขแก่สังคมยังคงดำเนินอยู่ต่อไปอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้จะถูกกลดบทบาทลงก็ตาม

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชิ้นที่ยังนำมาตีพิมพ์

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.9/1. ส่งหนังสือให้ประชาชนเลือกโสดยในหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาประเพณีปฏิบัติพึงธรรมเทศนารักษาศีล 5 ศีล 8 จังหวัดเลย. 2477.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.9/2. การอบรมพลเมืองเกี่ยวกับพระศาสนาของข้าหลวงประจำจังหวัดนครพนม. 2478.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.9/6. อนุศาสนาจารย์บรรยายอบรมศีลธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. 2482.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.9/51. ความสำคัญในการบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติจังหวัดมหาสารคาม. 2484.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.5.9/76. การส่งเสริมวัฒนธรรม จังหวัดอุบลราชธานี. 2484.
- _____. เอกสารกระทรวงมหาดไทย มท.2.2.3/98. จังหวัดมหาสารคามรายงานเรื่องสมเด็จพระสังฆนายกไปตรวจการฝ่ายสงฆ์. 2485.
- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.43/37 มณฑลนครราชสีมาส่งสำเนารายงานตรวจการแผนกธรรมการของผู้ว่าราชการจังหวัดชัยภูมิ. 19 ตุลาคม - 5 กุมภาพันธ์ 2460.
- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.44/5. รายงานประจำศึก 2454 มณฑลนครราชสีมา. 2454.
- _____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.44/14. รายงานมณฑลอิสาน ประจำศึก 2454. 2454.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.47/9.

การศึกษาในหัวเมือง พ.ศ. 2442. 5 เมษายน - 24 กุมภาพันธ์ 2442.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.47/29. พระญาณรักจิตขึ้นไปจัดการศึกษา
มณฑลอิสานประจำศก 119. 21 เมษายน - 19 มกราคม 2443.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.47/39. รายงานการศาสนาและการศึกษามณฑล
ตะวันออกเฉียงเหนือ สก 109. 8 กันยายน 2443.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.47/45. รายงานตรวจจัดการคณะพระศาสนา
และการศึกษาในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือของพระญาณรักจิต ผู้อำนวยการ ร.ศ. 119.
31 ตุลาคม - 30 ธันวาคม 2443.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.51/7. รายงานพระสมุห์ทรงตั้งโรงเรียน
วัดกลางเมืองนครราชสีมา. 10-15 กันยายน 2447.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.51/8. สร้างโรงเรียนวัดกลางเมืองบุรีรัมย์.
13 - 14 ตุลาคม 2447.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.51.15/1. กระทรวงมหาดไทย เรื่อง
พระครูวิจิตรธรรมภาณีวัดสุปัฏเมืองอุบลราชธานีได้จัดการปฏิสังขรณ์วัดสุปัฏเสร็จแล้ว
และตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดสุปัฏ พ.ศ. 2440. 28 มิถุนายน - 16 มกราคม 2440.

_____. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศธ.51.15/8. สร้างโรงเรียนที่วัดกลางเมือง
นครพนม มณฑลอูตร. 27 พฤษภาคม 2447 - 10 พฤษภาคม 2448.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.46/1. หนังสือราชการกรมมหาดไทยบอกข้าหลวงเมือง
นครราชสีมา. 13 เมษายน ร.ศ.111.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.57/26. กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์รายงานการเดินทาง
จากกรุงเทพฯถึงอุบล. 12 ธันวาคม - 17 มีนาคม ร.ศ.112.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/7. การศึกษาเล่าเรียนตามมณฑลต่างๆ. 11 พฤศจิกายน
ร.ศ. 117.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.8/44. พระครูวิจิตร

ธรรมภาณีเจ้าคณะใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์วัดมหาธาตุยาราม. 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.

111 - 12 มีนาคม ร.ศ.115.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/4 สรุปรายงานจัดการคณะกรรมการพระศาสนาและการศึกษา
หัวเมือง. ร.ศ. 117-118.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/10. เรื่องฟื้นฟูหนังสือมีใบมาทางกระทรวงมหาดไทย
(มณฑลอีสาน-อุดร 22 พฤษภาคม - 29 มิถุนายน 121). ร.ศ. 121.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/11. รายงานตอนที่ 1 ของพระยาสุริยเดววิเศษฤทธิ์
ทศทิศวิไชยกราบทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ. 30 สิงหาคม ร.ศ.121

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/18. เรื่องฟื้นฟูหนังสือมีใบมาทางกระทรวงมหาดไทย
(มณฑลอีสาน-อุดร 30 มิถุนายน 121 - 3 สิงหาคม 125) ร.ศ. 121-125.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.12/60. รายงานจัดการศาสนาและการศึกษามณฑลอุดร.
14 พฤษภาคม - 19 มกราคม 128.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.16/2. พระราชบัญญัติปกครองพระสงฆ์. 16 - 18
มิถุนายน 121.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 5 สมุดพิเศษ 25/42. สาเนาบอกขุนพิทักษ์. จ.ศ.1246.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.2/9. พ.ร.บ. ประถมศึกษา. 2464.

_____. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.10/3. รายงานจัดการคณะกรรมการศาสนาและการศึกษา
มณฑลนครราชสีมา. 5 พฤศจิกายน - มกราคม 2453.

_____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร. 0201.10.43.4/18. คณะปฏิสังขรณ์การ
พระศาสนาขอให้จัดการแก้ไขการปกครองคณะสงฆ์.

_____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร. 0201.25/213. ความเห็นพระยาประเสริฐ
สงครามควรดัดเก็บภาษีค่าน้ำบางอ่างซึ่งเป็นเรื่องหยุมๆ หยิมๆให้แก่ราษฎรและควรบำรุง
การคมนาคมในท้องที่มณฑลอุดรและนครราชสีมาให้เจริญเพื่อการเพาะปลูก. 2475.

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี สร. 0201.35/1

ปีก 1. คำวิงวอนของนายกรัฐมนตรีแด่พี่น้องสตรีไทย. 24 มิถุนายน 2484.

_____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี [3] สร. 0201.55/2 ปีก 2. การส่งเสริมจรรยา และคุณภาพทางใจของประชาชน (วัชนธัม). 15 กันยายน 2480 - 16 มีนาคม 2485.

_____. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี [3] สร. 0201.55/7 ปีก 1. ให้ข้าราชการขึ้นแจ้งแก่ ครอบครัวและประชาชนให้ทราบถึงความสำคัญในการบำรุงวัชนธัมแห่งชาติ. 14 กันยายน 2484 - 27 พฤศจิกายน 2488.

เอกสารชิ้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร. เอกสารงานบันทึกเหตุการณ์ ก/ป7/2485/1(ข).

เพิ่มวันอาทิตย์เป็นวันธัมสวันะ. กันยายน - ธันวาคม 2485.

_____. เอกสารงานบันทึกเหตุการณ์ ก/ป7/2497/วธ.2.6 ปีก 2. จอมพล. จัตอกรม พระสงฆ์เพื่อส่งเสริมการปกครอง. 21 พฤศจิกายน 2497.

_____. เอกสารงานบันทึกเหตุการณ์ ก/ป7/2500/วธ.1.2 ปีก 2. ของดี 25พุทธศตวรรษ. 17 พฤศจิกายน 2500.

_____. แถลงการณ์คณะสงฆ์. เล่ม 2, 2457.

"พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121," ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 29. วันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ.121.

"พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505," ราชกิจจานุเบกษา. ฉบับพิเศษ. เล่มที่ 79. ตอนที่ 115. วันที่ 31 ธันวาคม พุทธศักราช 2505.

เอกสารอ้างอิง

- ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. อีสานเมื่อวันวาน. กรุงเทพฯ : พี. วาทินพับลิเคชั่น, 2533.
- กุสุมา ชัยนิวัฒน์. ศาสนาชาวบ้านในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน. ปริญญาโท ศศ.ม.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2531. อัดสำเนา.
- กิติรัตน์ สีหพันธ์. การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434 - 2468.
วิทยานิพนธ์ ศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532. อัดสำเนา.
- _____. "พระสงฆ์อีสานเข้ากรุงเทพฯ สมัยแรก," ศิลปวัฒนธรรม. 12(9) : 34-36;
กรกฎาคม 2534.
- คณะกรรมการจัดงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ. งานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ 12-18 พฤษภาคม 2500. พระนคร, 2500.
- คณะกรรมการดำเนินงานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในองค์พระธาตุพนม. จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ. 2518 - 2522. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2522.
- คณินันต์ จันทบุตร. การเคลื่อนไหวของยุวสงฆ์ไทยรุ่นแรก พ.ศ. 2477-2484. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2528.
- _____. พุทธศาสนานูปถัมภ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475. ม.ป.ท. ม.ป.ป. อัดสำเนา.
- จรัส พยัคฆราชศักดิ์. อีสาน 1 ศาสนาและวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : โอเคียนสตรี, 2534.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. "ขนบธรรมเนียมประเพณีระบบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า," ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจบางเรื่องในภาคอีสาน. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- _____. ของดีอีสาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. พญาบทกวีของชาวบ้าน. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะ-วัฒนธรรม
อีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2523.

_____. ภูมิปัญญาแห่งอีสาน : รวบรวมบทความอีสานศึกษา. มหาสารคาม : ภาควิชา
ภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม, 2531.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112 การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง.
ปริชญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
อัคราณา.

เจียมพงษ์ วงษ์ธรรม. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม The role of the sangha in
social development. กรุงเทพฯ : คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2519.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2527.

คณพล ไชยสินธุ์, ผู้ปริวรรต. ท้าวอี้-บาเจือง. โดย คณพล ไชยสินธุ์ และทองสุข จารุเมธีชน.
เลย : ภาควิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูเลย, 2523.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระมหา. เที่ยวตามทางรถไฟ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิริสาร,
2498.

_____. เที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ด.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466.

_____. นิทานโบราณคดีเรื่องตั้งโรงพยาบาลและแม่น้ำโขง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นักคิด
ประดิษฐ์, 2492.

เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2530.

_____. ประวัติศาสตร์อีสาน. เล่ม 2. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
2513.

- เดิม วิชาคหะพจนกิจ. อีสานในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงดำรง
ตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.
- เดิม สิงห์ขัตติ. สังขวาแม่น้ำโขง. เล่ม 1. กรุงเทพฯ : ไทยสัมพันธ์, 2499.
- แถมสุข นุ่มนนท์. ประวัติศาสตร์ไทย : งานวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม : ภาควิชา
 ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520.
- _____. พื้นอดีต. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, 2522.
- ธนาคารกรุงเทพจำกัด. พระกรุณาพระราชทานทอด ณ วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง อำเภอเมือง
จังหวัดหนองคาย 6 พ.ย. 2531. 2531.
- ทรงกลาง ใจดีจริง. ประวัติหลวงปู่หลวง อภิคุณโรจน์ วัดบราสาทเขาพนมรุ้ง และประวัติบราสาท
เขาพนมรุ้ง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์. กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2530.
- "นิทานวณณะ : ปัญหาการปกครองคณะสงฆ์," พุทธจักร. 28(7) : 9-10 ; กรกฎาคม
 2517.
- นัยบายการพาณิชย์, กอง. กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์. นัยบายของรัฐบาลตั้งแต่คณะรัฐมนตรี
คณะที่ 1 ถึงคณะที่ 38 พ.ศ. 2475-2519. 2519.
- บุญสุข โสภาศรี, พระมหา. "ร.5 กับการปฏิรูปคณะสงฆ์ไทย," เสียงธรรม. 28(5) :
 26-30; กันยายน - ตุลาคม 2528.
- บริ พรหมลักขโณ. พระพรหมภูมิปาโล ณ พุทธสถานภูสิงห์ อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์.
กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์, 2525.
- ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2433. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
 ธรรมศาสตร์, 2527.
- ประจวบ แสนกลาง. บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ :
ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. 2436 - 2529. ปริญญาโท ศศ.ม.
 มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2530. อัดสำเนา.

ประวัติพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์,
2514.

เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
(2364-2473) ปริณฎานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
อัคราเนา.

พรหมณี, (ติสโส อ้วน) พระ. ตำนานวัดสุปัฏนาราม. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.,
พิมพ์ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมาและฉลองพระอุโบสถ วัดสุปัฏนาราม จังหวัดอุบลราชธานี,
2479.

พร้อม คมภิโร, พระภิกษุ. "พ.ร.บ. การปกครองคณะสงฆ์จัดบอดการพัฒนาสถาบันสงฆ์,"
เสียงธรรม. 28(4) : 32-43; กรกฎาคม - สิงหาคม 2528.

พลศักดิ์ จิระกรศิริ. ความคิดทางการเมืองของพระสงฆ์ไทย. กรุงเทพฯ : ภาควิชารัฐศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2527.

พินิจ ลาภานานนท์. บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือเล่ม
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

พิรุณห์ สวัสดิ์รัมย์. การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475. ปริณฎานิพนธ์ กศ.ม.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2530. อัคราเนา.

พูนศรี คัมภีรปกรณ์. ประวัติของชื่อตำบลและหมู่บ้านในอำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น.
ปริณฎานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2520.
อัคราเนา.

ไพฑูรย์ มีกุล. เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. มหาสารคาม : คณะสังคม
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2532.

ปิณทุญ์ จิตต์ธรรม. ความเชื่อ. สงขลา : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
วิทยาลัยครูสงขลา, 2532.

ภูมิจิต เรืองเดช, ผู้ปริวรรต. อินทปัตถา ภูมวงศ์ วรรณกรรมพื้นบ้านสมุดข่อย. บุรีรัมย์ : ศูนย์

วัฒนธรรมจังหวัดบุรีรัมย์ วิทยาลัยครูบุรีรัมย์, ม.ป.ป

มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย. รายงานก่อนการโครงการอบรมพระภิกษุ เพื่อส่งเสริมการพัฒนา

ท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ.2510-2513. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, 2513.

ยิ้ม ปันขยางกูร. ประเพณีเนื่องในการบวช. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิริศิลป์, 2496.

รัฐมนตรี, คณะ. ประวัติและผลงานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงาน
ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2507.

วรรณะ วณเฑ, พระปลัด. ประวัติธรรมยุตและมหาเถรสมาคม. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2529.

วิชิตญานวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา. ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การศึกษา. กรุงเทพฯ : สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย,
2514.

วีรวงศ์, สมเด็จพระมหา (ติสโร อ้วน). นิพนธ์ต่างเรื่อง. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา,
2513.

_____. ประวัติวัดสุมนาราม. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2495.

วันจักร พงษ์สมัครไทย. พระราชวรมณี - นักคิดเชิงพุทธธรรม. มหาสารคาม : โครงการหนังสือ
เพื่อสังคม, 2527.

วิบูลย์ ภักดีมงคล. "พระบรมราชาบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องคณะ
สงฆ์," วารสารธรรมศาสตร์. 2(1) : 83-112 ; มิถุนายน - ตุลาคม 2515.

วิรัชศักดิ์ จารุแพทย์. ชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโร จันทร) ปริณิพนธ์
ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2533. อัดสำเนา.

วุฒิชัย, พระภิกษุ. อนุสรณ์ของคณะธรรมมัสสวณะสามัคคี ในงานสมโภชฉลองพระพุทธสิ่งหนึ่งจาลอง
วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี. เรียบเรียงโดย คำนึงคุณ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มิตรภาพการพิมพ์, 2520.

- ศิลปากร, กรม. ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ สมัยหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2505.
- สิวพร สุเมธรัตน์. แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับการเมืองการปกครอง. ปริณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ประสานมิตร, 2528. อัดสำเนา.
- สุรัชชัยธรรมธราช, มหาวิทยาลัย. เอกสารการสอนชุดวิชาสังคมไทย. นนทบุรี : มหาวิทยาลัย
สุรัชชัยธรรมธราช, 2533.
- สันทนี อาบัวรัตน์. การศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องมาลัยหมื่นมาลัยแสน. ปริณิพนธ์ กศ.ม.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528. อัดสำเนา.
- สิริวัฒน์ คำวันสา, ผู้รวบรวม. อีสานปริทัศน์ (อีสานคดี 2). กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานคร, 2523.
- สุเทพ สุนทรเกษม. ผู้แปลและบรรณาธิการ. สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2511.
- สุนันท์ ไชยเมฆ. สภาพเศรษฐกิจและสังคมในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
ปริณิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528.
อัดสำเนา.
- สุริพันธ์ มณีวัต และคนอื่น ๆ. ชีวประวัติพระเจ้าหลวงปู่ชอบ ฐานสโม. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้น
ส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พาณิชย์, 2524.
- หนังสือที่ระลึกงานทอดกฐินสามัคคี วัดบ้านหนองยาโค และวัดบ้านวังเข ต.บึงลมเงิน อ.เขา
เสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ 22-23 ตุลาคม พ.ศ.2521. กรุงเทพฯ : ทวีกิจ
การพิมพ์, 2501.
- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระคสรุประสานสังฆกิจ ณ วัดท่าสว่าง อ.กระสัง จ.บุรีรัมย์
22 พ.ค.2525. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2525.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. ภูมิศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : พรศักดิ์แอนด์แอสโซซิเอท, 2525.

อริยา ลัมสุวัณห์. บทบาทของพระภิกษุในการพัฒนาชุมชนคนไทย (พ.ศ. 2500-2520).

ปริชญานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

อัคราณา.

อุษา ชัยโรจน์ชัย. การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ. 2432-2490. วิทยานิพนธ์

อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526. อัคราณา.

Coedes, G. The Insianized States of Southeast Asia. Wakter F. Vella ed. Susan Brown Cowing trans. Kuala Lumpur : University of Maalaya Press, 1968.

Keyes, Charles F. Isan : Regionalism in Northeastern Thailand. New Yoek : Southeast Asia Program, Dept of Asian Studies, Cornell University, 1967.

Wales, Quaritch H.G. "DVARAVATI" : The Earliest Kingdom of Siam. London : Bernard Quaritch Lts, 1969.

ภาคผนวก

อีตคอง

อีตคอง คือ ประเพณีประจำ 12 เดือนนั่นเอง เป็นจารีตประเพณีที่ทำให้สมาชิกในสังคม
ได้มีโอกาสได้ร่วมชุมนุม ทานบุญประจำทุกเดือนของรอบปี ผลที่ได้รับคือทุกคนจะมีเวลาเข้าวัด
ใกล้ชิดหลักการของธรรมทางพุทธศาสนายิ่งขึ้น

อีตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือน มีดังต่อไปนี้

1) เดือนเจียง (เดือนอ้าย) นิมนต์สังฆเจ้าเข้ากรรม ชาวบ้านเลี้ยงผัสดกและผัดต่าง ๆ
(บรรพบุรุษหรือวีรบุรุษผู้ล่วงลับ) การนิมนต์พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรม หรือเข้ากรรม เพื่อให้พระภิกษุ
ผู้กระทำความผิดได้สารภาพหน้าคณะสงฆ์ และเจริญสมณกรรมฐานหรือเข้าวิปัสสนากรรมฐาน (มีช้
การล้างบาป) เป็นการฝึกความรู้สึกสำนึกข้อบกพร่องของตัวเอง

2) เดือนยี่ ทานบุญ "กุดข้าว" มีพระสวดมนต์เป็นฉันเช้า เพื่อเป็นศิริมงคลแก่ข้าวเปลือก
เมื่อพระฉันเช้าแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญ (ทำขวัญหรือสูตรขวัญ) ข้าว นอกจากนั้นในเดือนนี้ชาวบ้านจะต้อง
ตระเตรียมสะสมเชื้อเพลิงหาฟืนและถ่านมาไว้ที่บ้านหรือวัดเพื่อเตรียมทานบุญข้าวจี

3) เดือนสาม ทานบุญข้าวจี และบุญมาจะบูชา เริ่มพิธีทานบุญข้าวจีในตอนเช้าโดยนำข้าว
เหนียวปั้นหุ้มหน้าอ้อยหน้าใบปิงหรือจีพ้อเกรียมแล้วชุบด้วยไข่จนไฟลุกโรยหน้า แล้วใส่ภาชนะใบตองไว้บน
หัวแจก (ศาลาวัด) นิมนต์พระรับศีลแล้วเอาข้าวจีใส่บาตรนำถวายแด่พระสงฆ์พร้อมด้วยอาหารอื่น
เมื่อพระฉันเสร็จแล้วมีการแสดงพระธรรมเทศนา ข้าวจีที่เหลือจากพระฉันก็แบ่งกันรับประทานถือว่า
จะมีโชค

4) เดือนสี่ ทานบุญพระเวสพังเทศมหาชาติ ในงานบุญนี้มักจะมีผู้นำของมาถวายพระ
ซึ่งเรียกว่า "กัณฑ์หลอน" หรือถ้าเจาะจงจะถวายเฉพาะพระนักเทศน์ที่ตนนิมนต์มาก็เรียกว่า
"กัณฑ์จอบ" เพราะต้องมอบห่อหุ้มดูให้แน่ใจเสียก่อน

5) เดือนห้า ทานบุญขึ้นปีใหม่ ตั้งแต่เดือนห้าเป็นต้นไป ชาวอีสานถือว่าเป็นเดือนที่ 1
ของปีใหม่ ซึ่งเป็นเทศกาลสงกรานต์ขึ้นปีใหม่ ครั้นถึงวันสงกรานต์พระภิกษุสงฆ์สามเณรได้เชิญ
พระพุทธรูปออกจากโบสถ์ไปตั้งไว้ที่หอสง (คาที่เรียกว่าหอสงเป็นที่สำคัญสงฆ์นำพระพุทธรูป

ในฤดูสงกรานต์ ซึ่งชาวบ้านไปปลูกสร้างลงในวัดเพื่อประโยชน์ในการทำบุญเป็นหอเล็ก ๆ พอจุพระพุทธรูปได้มากเพียง 10 องค์) ครั้นถึงเวลาประมาณบ่าย 2 โมงบรรดาผู้ที่อยู่ในบ้านจะพากันตักน้ำพระด้วยน้ำหอม วันแรกของวันขึ้นปีใหม่นี้จะเรียกว่าวันสังขารล่อง

วันต่อมาเรียกว่าวันสังขารเนา เป็นวันที่สองของงาน ชาวอีสานจะพากันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บิดา มารดาและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว

วันสุดท้ายเรียกว่าวันสังขารขึ้น เป็นวันที่สามของงานเป็นวันทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระ-เณร หลังจากเล่นสงกรานต์แล้วก็ทำการคารวะแก่บิดามารดาและคนแก่ ส่งท้ายด้วยพิธีบายศรีสู่ขวัญ แล้วใช้น้ำที่เหลือจากการรดน้ำให้ผู้ใหญ่คนนั้นน้ำให้แก่ผู้ร่วมงาน

6) เดือนหก ทำบุญวันวิสาขบูชา มีการเทศน์ตลอดวัน ตอนกลางคืนมีการเวียนเทียน เดือนนี้มีงานสำคัญอีกคือ บุญสงเคราะห์ หรือบุญบังไฟ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและขอฝน ในเดือนนี้มักจะมีการบวชนาค ตอนกลางคืนมักจะมีการตีกลองเอาเสียงแข่งกันเรียกว่ากลองเสียง

7) เดือนเจ็ด ทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์หลักเมือง (วีรบุรุษ) เป็นการเช่นสรวงหลักเมือง หลักบ้าน ผีพ่อแม่ ผีปู่ตา ผีเมือง (บรรพบุรุษ) ผีตาฮอก (เทวดารักษาไร่นา)

8) เดือนแปด ทำบุญเข้าบูริมพรรษา ทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารเช้า และเพลแก่พระสงฆ์ บ่ายมีการฟังธรรมเทศนา กับมีการป่าวร้องให้ชาวบ้านนำสิ่งหล่อเทียนสำหรับจุดไว้ในโบสถ์เป็นพุทธบูชาตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา

9) เดือนเก้า ทำบุญข้าวประดับดิน โดยนำข้าวและอาหารคาวหวานพร้อมทั้งหมาก พุทูปด้วยใบตองกล้วย แล้วนำไปไว้ตามต้นไม้และพื้นหญ้า เพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับ ต่อมานิยมถวายอาหารแก่พระภิกษุสามเณรแล้วอุทิศให้แก่ผู้ตายด้วยการหยาดน้ำ (ตรวจน้ำ)

10) เดือนสิบ ทำบุญข้าวสลาก คือการนิมนต์พระสงฆ์สามเณรลงไปที่การเบรียญ สิ่งสละกาให้ทั้งกอง องค์ใดจับถูกสำหรับผู้ใดเป็นพระหรือเป็นเณร ผู้นั้นก็นำมารับคาวหวานของตนไปถวายพระและเณรนั้น ครั้นพระเณรฉันแล้วก็ประชุมกันฟังเทศน์ นับว่าเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้วเช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน

11) เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา มีการตามประทีปโคมไฟเรียกว่าทำบุญจุดประทีป

12) เดือนสิบสอง เป็นเดือนส่งท้ายปีเก่าตามคติเดิม มีการทำบุญทอดกฐินบุญเดือนสิบสองที่สำคัญสำหรับชุมชนที่อยู่ตามริมแม่น้ำก็คือ "ช่วงเอือ" (แข่งเรือ) เพื่อบูชาอุสุภยานาค -15 ตระกูล ราลิกถึงพระยาฟ้าจุ่มที่นักพระไตรปิฎกขึ้นมาแต่เมืองอินทปัตถนคร (เขมร)

คองสิบสี่

คองหรือคองหรือครรลอง ได้แก่แนวทางหรือกรอบกติกาที่พึงใช้เป็นหลักปฏิบัติมี 2 คาราคือ สภามุขคณคณธรรมคาประพตปฏิบัติเป็นกิจวัตรในระหว่างครอบครัวหัวเมียบ้านเรือนหรือต่อศาสนาแบบหนึ่ง และสภามุขคณคณคองบ้านเมืองต้องประพตปฏิบัติเป็นกิจวัตรด้วยแต่ละคารามีอยู่ 14 หัวข้อหรือเรียกกันว่าคองธรรมสิบสี่อย่าง เช่น

1) อิตเจ้าคองขุน เทียบกับรัฐธรรมนูญหมวดว่าด้วยหน้าที่ของกษัตริย์และแนวนโยบายของรัฐ

อิตเจ้าคองขุนนี้เป็นอิตที่สำคัญมากเพราะผู้ปกครองเมืองจะต้องมีคุณธรรม ปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข

2) อิตท้าวคองเพีย ว่าด้วยหน้าที่ของเจ้าเมือง มีข้อความคล้ายคลึงหรืออนุโลมตามอิตเจ้าคองขุน โดยมีอาณาเขตจำกัดภายในแต่ละเมือง

3) อิตพ่อคองนาย มีหลักการเป็นคติในรูปคำกลอนอยู่มากเช่น

"คันทันตั้งบ้านเป็นเอกสูงศักดิ์ อย่าได้รวรวเสียงลิ้นคนทั้งค่าย

ชื่อว่าป็นนายน้ำให้หวังดีต่อปาว คันทากบ่าวบ่พอเสียหน้าบาคเคิน"

4) อิตบ้านคองเมือง แต่ละเมืองจะต้องมีการปฏิบัติตามอิต 12 หรือประเพณี 12 เดือนดังกล่าวข้างต้น ส่วนอิตของบ้านเรือนนั้นมิใช่ห้ามข้อชะลา

อันหนึ่ง	น้ำป่อแก้ว	ทั้งหมู่เฮล	
คันว่า	ไฟปอม	สร้างเฮือนกวมไว้	
ก็จัก	จับพายแท้	มินานชิตายจุ่ม	ไปแล้ว
อันนี้	ธรรมกล่าวห้าม	อย่าได้ล่วงคง	แท้ตาย

5) ฮีตปุ่คองย่า หรือฮีตปุ่ยาดายาย ซึ่งเป็นหลักแห่งวงศ์ตระกูล ตามธรรมเนียมชาวอีสานจะเคารพนับถือผู้อาวุโสในด้านต่าง ๆ คือ วิทยุฒิ คุณวุฒิ และชาติวุฒิผู้อาวุโส จึงต้องวางตนให้สมกับเป็นหลักชัยของลูกหลาน เป็นแบบอย่างที่ควรคำนึงตามนักปราชญ์โบราณจึงได้วางแนวทางให้ผู้อาวุโสประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ถูกที่ควรดังคำกล่าวในคำพญาที่ว่า "แนวคนเผ่าใจเบาเสียได้ง่าย ใจดีห่อหมากฝ้ายใจฮ้ายห่อหมากตูม" จากคำพญาได้แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติตัวของผู้อาวุโสจะต้องมีความหนักแน่นไม่หยาบเบา เป็นต้น

6) ฮีตพ่อคองแม่ พ่อแม่เป็นบุพการี เมื่อให้ชีวิตแก่ลูกแล้วต้องเฝ้าถนอมกล่อมเกลี้ยงจนเจริญวัย เลี้ยงลูกให้ถูกคลองธรรมมาการศึกษา ให้ความรักเพื่อเลี้ยงจิตใจให้ตั้งมั่นในความดี วัตรปฏิบัติที่พ่อแม่ควรปฏิบัติต่อลูกตามหลักคำสอนที่กล่าวเป็นคำพญาบางตอนว่า

7) ฮีตปากคองเขย เป็นข้อที่สามีและภรรยาพึงปฏิบัติต่อกันซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ทั้งสองฝ่ายจะต้องรู้จักหลักปฏิบัติต่อกัน เช่น ภรรยายกย่องให้เกียรติสามี สามีก็ให้เกียรติแก่ภรรยา เป็นต้น

8) ฮีตปากคองลุง

9) ฮีตลูกคองหลาน

10) ฮีตเฒ่าคองแก่

ทั้งสามฮีตเป็นหลักการที่บุคคลภายนอกในครอบครัวแต่ละครอบครัวจะต้องปฏิบัติต่อกัน

11) ฮีตปีคองเดือน คือปฏิบัติการทำงานให้สอดคล้องกับลักษณะของปีเดือนตามที่นักปราชญ์ทางดาราศาสตร์บัญญัติไว้ และตามฮีต 11

12) ฮีตเฒ่าคองนา คือหลักปฏิบัติในเวลาทำไร่-ทำนา มีรายละเอียดอยู่ในภาพยนต์สุโขทัย

13) ยึดวัดทองสงฆ์ เป็นหลักสำคัญบุคคลที่จะต้องยึดถือปฏิบัติในระหว่างครอบครัว

ผัวเมีย บ้านเรือน ต่อพระศาสนา 14 ประการคือ

(1) เมื่อข้าวหรือผลไม้ผลิตดอกออกผลให้นำไปถวายพระภิกษุเสียก่อน แล้วตนจึงบริโภคภายหลัง

(2) อย่าทำตาชั่งปลอม หรือแปลงตาชั่ง อย่าปลอมแปลงเงินตรา (อย่าจ่ายเงินแดงแปลงเงินกว้าง) และอย่ากล่าวคำหยาบต่อกัน

(3) ให้อุปการะกันทั่วหลักและกำแพงล้อมวัดวาอารามและบ้านเรือนของตนกับให้ปลูกพุ่มข้าวไว้มั่งส้มบ้านเรือน

(4) ก่อนจะขึ้นบนบ้านให้ล้างเท้าเสียก่อน

(5) เมื่อถึงวันพระ 7-8-14-15 คำ ให้ทำการการวะเตวาฬ บันไดและประตูบ้านที่ตนอาศัยเข้าออกทุกคืน (คือต้องให้ความสนใจเอาใจใส่ต่อสิ่งสำคัญเหล่านี้)

(6) ก่อนเข้านอนให้ล้างเท้าเสียก่อน

(7) เมื่อถึงวันพระ (วันศีล) ให้เมียเอาดอกไม้รูปเทียนทำการการวะฬของตัวเอง (ผัวที่ดี) และเมื่อถึงวันอุโบสถให้จัดดอกไม้รูปเทียนไปถวายแก่พระภิกษุกับการการวะฬิตามมารดาปู่ย่าตายาย

(8) ถึงวันพระเดือนดับ (ข้างแรม) และวันพระเดือนเพ็ญ (ข้างขึ้น) ให้นิมนต์พระภิกษุมาสวดมนต์ที่บ้านและทำบุญตักบาตรถวายทานท่าน

(9) เมื่อพระภิกษุสามเณรบิณฑบาตอย่าให้ท่านคอย เวลาใส่บาตรอย่าให้ถูกตัวท่านกับอย่าสวมรองเท้า กางร่ม ใช้ผ้าโพกหัว อุ้มลูกหลาน หรือถือศาสตราอาวุธเวลาใส่บาตร

(10) เมื่อพระภิกษุเจ้าบริวารกรรมมาหน้าดอกไม้รูปเทียนไปถวายท่าน

(11) เมื่อเห็นพระภิกษุผ่านมาให้นั่งลงยกมือไหว้ แล้วจึงพูดจากับท่าน

(12) อย่าเหยียบเงาพระภิกษุสามเณรผู้ทรงศีล

(13) อย่างนำเอาอาหารที่ตนเหลือกินไปถวายพระภิกษุสามเณร และหากเป็นเมียก็อย่าเอาอาหารที่ตนกินเหลือไว้ให้ผัวกิน

(14) อย่าเสพงามคุณในวันพระ วันเข้าพรรษา วันออกพรรษาและวันมหาสงกรานต์ ผู้ใดหากฝ่าฝืนลูกหลานเกิดมาจะมีนิสัยตอติง ว่าไม่นอบน้อมก็ยา

14) อิตตสมบัติคุณเมือง หรือค่าควรเมือง 14 ประการ

เป็นท้าวเป็นพระยาอันมีสมบัติประเสริฐ 14 ประการ คือ

- (1) หูเมือง ได้แก่ราชทูตผู้ฉลาดนำเข้าออกต่างประเทศ
- (2) ตาเมือง ได้แก่ทางหนังสือผู้ฉลาดอาจสอนอักษรบาลี
- (3) แก่นเมือง ได้แก่พระสงฆ์เจ้าผู้ทรงพระธรรมวินัย
- (4) ประตุมือง ได้แก่เครื่องศาสตราวุธทั้งหลายต่าง ๆ สิ่งสมไว้
- (5) ฮากเมือง ได้แก่โหราศาสตร์ อาจรู้เหตุร้ายและดี
- (6) เหน้าเมือง ได้แก่เสนาผู้เฝ้าแก่กล้าหาญมั่นคง
- (7) ชื่อเมือง ได้แก่กวนบ้านและตาสงราษณผู้ซื่อสัตย์
- (8) ผาเมือง ได้แก่แก่กล้าทหารผู้สามารถทำยุทธกรรมกับข้าศึกชนะได้
- (9) แขนเมือง (ข้างเมือง) ได้แก่ท้าวพระยาองค์ประกอบด้วยศิลปกรรมอันดีล้วน
- (10) เขตเมือง ได้แก่เสนาอำมาตย์ผู้ฉลาดรู้เขตบ้านดินเมืองว่าที่นั่นดีหรือชั่วมี

คุณหรือป่

- (11) สติเมือง ได้แก่เศรษฐีและพ่อค้าผู้มั่งมีเป็นดี
- (12) ใจเมือง ได้แก่หมอยาผู้วิเศษ รู้ยาธิรักษา
- (13) ค่าเมือง ได้แก่ภาคพื้นภูมิประเทศและพลเมือง
- (14) เมฆเมือง ได้แก่เทพดาอารักษ์ทั้งหลายในเขตบ้านเมือง

ที่มา : กรมศิลปากร. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ. 2505. หน้า 1-2.

จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. ปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจบางเรื่องในภาคอีสาน.

ม.ป.ป. หน้า 5-9.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. ผญาบทกวีของชาวบ้าน. 2523. หน้า 32-36.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางสาวนาฏนภา ชื่อสกุล บัณฑิตคะโต

เกิดวันที่ 30 เดือน ธันวาคม พุทธศักราช 2509

สถานที่เกิด จังหวัดนครราชสีมา

สถานที่อยู่ปัจจุบัน 183/5 ตำบลปรุใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา

ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง อาจารย์ 1 ระดับ 4

สถานที่ทำงาน โรงเรียนพลับพลาชัยพิทยาคม กิ่งอำเภอพลับพลาชัย
จังหวัดบุรีรัมย์

ประวัติการศึกษา พ.ศ. 2531 การศึกษาระดับบัณฑิต (กศ.บ.) วิชาเอกสังคมศึกษา

จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม

พ.ศ. 2536 การศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) วิชาเอกประวัติศาสตร์

จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนนโยบายการปกครองของรัฐ

ระหว่าง พ.ศ. 2435-2505

บทคัดย่อ

ของ

นาฏนภา บัณฑิต

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์

มีนาคม 2536

การวิจัยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึง บทบาทของคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุน การปกครองของรัฐ ตั้งแต่ พ.ศ. 2435-2505 จากการศึกษาพบว่า

ด้านการศึกษา พระสงฆ์ได้ให้การศึกษาแก่ประชาชนตามนโยบายรวมชาติ ในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีผลให้ประชาชนในหัวเมืองอีสานได้เรียนรู้ภาษาไทย ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นคนไทย บทบาทในการให้การศึกษาของพระสงฆ์ดังกล่าว ช่วยส่งเสริมให้ ประชาชนมีความผูกพันกับรัฐบาลมากยิ่งขึ้น

ด้านการเผยแผ่วัฒนธรรมไทย พระสงฆ์ได้ช่วยเผยแผ่วัฒนธรรมไทย ตามนโยบาย ของรัฐบาลสมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม การทำหน้าที่ในการเผยแผ่วัฒนธรรมไทย ได้ช่วย ส่งเสริมอำนาจของรัฐบาลในหัวเมืองอีสานให้มั่นคงขึ้น

ด้านการพัฒนาชุมชน พระสงฆ์ได้เข้าไปมีส่วนช่วยพัฒนาชุมชน และช่วยแก้ไขปัญหาความ อยู่ดีกินดีของประชาชนควบคู่กับรัฐบาล ตามนโยบายการพัฒนาชุมชนของรัฐบาลสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

จากบทบาททั้งสามด้านของคณะสงฆ์ ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ในหัวเมืองอีสาน และส่งผลให้พระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาล และประชาชนในหัวเมืองอีสานมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

THE ROLE OF ISAN SANGKHA IN SUPPORTING THE GOVERNMENT'S
ADMINISTRATIVE POLICY, 1892 - 1962.

AN ABSTRACT

BY

NARDNAPA PUJ JUNGKATO

Presented in partial fulfillment of the requirements for
the Master of Education degree in History
at Srinakharinwirot University

March 1993

The purpose of this study aims to investigate the role of Isan Sangkha in supporting the government's administrative policy, 1892-1962.

The results of study are as follow :

Education : Sangkha provided education to people according to the Nation assembly policy in the reign of King Rama v. Consequently people in Isan learned Thai language which helped to create the feeling of Thai nationality. Such education also implemented the better understanding between people and government.

Thai culture promoting : Sangkha promoted Thai culture in Isan area in relating to Marsall P.Pibulsongkam's government policy. This work helped to stabilize the government power in Isan.

Community developing : Sangkha participated in developing community and solving the people's problem of well being together with the government organization according to Field Marshall Sarith Thanarut's Government policy.

The three roles of Sangkha caused political, economic and social changes in Isan area. This brought about changes in Isan society and has resulted the Sangkha role in promoting the relationship between the government and people in Isan until the present day.